

ВІСНИК

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Загальнодержавне періодичне видання

Засноване
19 лютого 1997 року

Свідоцтво
про державну реєстрацію
Серія KB № 2444

Виходить
шість разів на рік

Засновник:
Конституційний Суд України
Адреса: 01033, м. Київ-33,
вул. Жилянська, 14

1/2013

Редакційна рада

- А. Головін** — Голова Конституційного Суду України (голова Редакційної ради)
- Ю. Баулін** — заступник Голови Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (заступник голови Редакційної ради)
- Ю. Барабаш** — проректор, завідувач кафедри конституційного права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України
- М. Бондар** — суддя Конституційного Суду Російської Федерації, доктор юридичних наук, професор
- В. Бринцев** — суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор
- І. Домбровський** — суддя Конституційного Суду України у відставці
- В. Кампо** — суддя Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук
- М. Козюбра** — суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України
- М. Костицький** — суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
- П. Пацурківський** — декан юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, доктор юридичних наук, професор
- А. Селіванов** — Постійний представник Верховної Ради України у Конституційному Суді України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
- П. Стецюк** — суддя Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук
- А. Стрижак** — суддя Конституційного Суду України у відставці, кандидат юридичних наук
- П. Ткачук** — суддя Конституційного Суду України у відставці, кандидат юридичних наук
- С. Шевчук** — професор кафедри загальнотеоретичних та державно-правових наук Національного університету «Києво-Могилянська академія», доктор юридичних наук, член-кореспондент НАПрН України

У НОМЕРІ

Акти Конституційного Суду України

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «ДІД Конс» щодо офіційного тлумачення положень пункту 15 частини першої статті 37 Закону України «Про виконавче провадження» у взаємозв'язку з положеннями частини першої статті 41, частини п'ятої статті 124, пункту 9 частини третьої статті 129 Конституції України, статті 115 Господарського процесуального кодексу України, пунктів 1.3, 1.4 статті 1, частини другої статті 2, абзацу шостого пункту 3.7 статті 3 Закону України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу» (справа про стягнення заборгованості з підприємств паливно-енергетичного комплексу) 5

Теорія та практика конституційної юрисдикції

Кампо В. Проблеми підсудності окремих категорій адміністративних справ: теоретичний і практичний аспекти 12

Євтошук Ю. Аспекти історичного розвитку принципу пропорційності 30

**За матеріалами конференції з питань співпраці
конституційних судів Литовської Республіки та України
(27–28 вересня 2012 року, м. Вільнюс)**

Урбайтіс Р. К. Вітальне слово 37

Головін А. Незалежність Конституційного Суду України в аспекті реалізації державної політики щодо захисту прав і свобод людини і громадянина 39

Біромонтієнє Т. Конституційна система гарантій незалежності судів 44

Стецюк П. Гарантії незалежності Конституційного Суду України 63

Месоніс Г. Деякі аспекти діяльності Конституційного Суду і розвитку конституційної юриспруденції Литовської Республіки 72

Шаптала Н. Деякі питання практики конституційного судочинства України в 2011–2012 роках 82

До 75-річчя від дня народження Леоніда Юзькова

Головін А. Пам'яті Леоніда Петровича Юзькова	97
Колос М. Перший Голова Конституційного Суду України: альфа й омега (за матеріалами доповіді 25 січня 2013 року)	99
Селіванов А. Справа всього життя професора Леоніда Юзькова ...	105

Рецензії, відгуки, коментарі

Селіванов А. Права і свободи людини крізь призму діяльності Конституційного Суду України (рецензія на монографію А. Головіна «Права людини: інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України»)	107
Стецюк П. Надзвичайний стан як інститут польського конституційного права	110
Вітаємо ювілярів	113
Інформація про виконання бюджету Конституційним Судом України за 2012 рік	115
Інформаційно-аналітична довідка щодо виконання рішень Конституційного Суду України у 2007–2012 роках	117

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

**РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «ДІД Конс» щодо офіційного тлумачення положень пункту 15 частини першої статті 37 Закону України «Про виконавче провадження» у взаємозв'язку з положеннями частини першої статті 41, частини п'ятої статті 124, пункту 9 частини третьої статті 129 Конституції України, статті 115 Господарського процесуального кодексу України, пунктів 1.3, 1.4 статті 1, частини другої статті 2, абзацу шостого пункту 3.7 статті 3 Закону України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу» (справа про стягнення заборгованості з підприємств паливно-енергетичного комплексу)

м. Киї в
13 грудня 2012 року
№ 18-рп/2012

Справа № 1-26/2012

Конституційний Суд України у складі суддів:

Головіна Анатолія Сергійовича — головуючого,
Бауліна Юрія Васильовича,
Бринцева Василя Дмитровича,
Вдовіченка Сергія Леонідовича,
Винокурова Сергія Маркіяновича,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Кампа Володимира Михайловича,
Колоса Михайла Івановича — доповідача,
Лилака Дмитра Дмитровича,
Маркуш Марії Андріївни,
Пасенюка Олександра Михайловича,
Стецюка Петра Богдановича,
Шаптали Наталі Костянтинівни,
Шишкіна Віктора Івановича,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «ДІД Конс» (далі — Товариство) щодо офіційного тлумачення положень пункту 15 частини першої статті 37 Закону України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 року № 606-XIV (Відомості Верховної Ради України, 1999 р., № 24, ст. 207) з наступними змінами (далі — Закон № 606) у взаємозв'язку з положеннями частини першої статті 41, частини п'ятої статті 124, пункту 9 частини третьої статті 129 Конституції України, статті 115 Господарського процесуального кодексу України (далі — Кодекс), пунктів 1.3, 1.4 статті 1, частини другої статті 2, абзацу шостого пункту 3.7 статті 3 Закону України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу» від 23 червня 2005 року № 2711-IV (Відомості Верховної Ради України, 2005 р., № 33, ст. 430) з наступними змінами (далі — Закон № 2711).

Приводом для розгляду справи відповідно до статей 42, 43 Закону України «Про Конституційний Суд України» стало конституційне звернення Товариства.

Підставою для розгляду справи згідно зі статтею 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» є наявність неоднозначного застосування судами України положень Закону № 606 та Закону № 2711.

Заслухавши суддю-доповідача Колоса М. І. та дослідивши матеріали справи, у тому числі позиції Кабінету Міністрів України, Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, Міністерства юстиції України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Одеська юридична академія», Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого», Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Товариство звернулося до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень пункту 15 частини першої статті 37 Закону № 606 у взаємозв'язку з положеннями частини першої статті 41, частини п'ятої статті 124, пункту 9 частини третьої статті 129 Конституції України, статті 115 Кодексу, пунктів 1.3, 1.4 статті 1, частини другої статті 2, абзацу шостого пункту 3.7 статті 3 Закону № 2711 в аспекті таких питань:

— чи обумовлена можливість зупинення виконавчого провадження на підставі пункту 15 частини першої статті 37 Закону № 606 та абзацу шостого пункту 3.7 статті 3 Закону № 2711 характером заборгованості, а саме тим, що вона виникла внаслідок неповних розрахунків за енергоносії, та колом осіб, на яких поширюється дія Закону № 2711;

— чи є факт внесення підприємства до Реєстру підприємств паливно-енергетичного комплексу, які беруть участь у процедурі погашення заборгованості (далі — Реєстр) відповідно до Закону № 2711, безумовною підставою для зупинення виконавчого провадження.

2. Вирішуючи порушене в конституційному зверненні питання, Конституційний Суд України виходить з такого.

Відповідно до Конституції України держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки; усі суб'єкти права власності рівні перед законом; захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу; права і свободи людини і громадянина захищаються судом; судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій її території; обов'язковість рішень суду є однією з основних засад судочинства (частина четверта статті 13, частина перша статті 17, частина перша статті 55, частина п'ята статті 124, пункт 9 частини третьої статті 129).

Виконання судового рішення є невід'ємною складовою права кожного на судовий захист і охоплює, зокрема, визначений у законі комплекс дій, спрямованих на захист і поновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави.

Згідно зі статтею 115 Кодексу рішення, ухвали, постанови господарського суду, що набрали законної сили, є обов'язковими на всій території України і виконуються у порядку, встановленому Законом № 606. Зі змісту статей 1, 2, 17, 18, 19, 25, 27, 37, 38 цього закону вбачається, що примусове виконання рішень судів України відбувається на підставі виконавчих документів, які є основою для відкриття державним виконавцем виконавчого провадження і проведення виконавчих дій. Законодавець також закріпив перелік підстав, що зумовлюють зупинення виконавчого провадження.

Конституційний Суд України вважає, що зупинення виконавчого провадження та заходів примусового виконання судових рішень полягає у відстроченні виконання судового рішення на певний строк, має відповідати принципу верховенства права та здійснюватися у випадках і на підставі, визначених законом.

3. Відповідно до пункту 15 частини першої статті 37, абзацу п'ятого частини другої статті 39 Закону № 606 виконавче провадження підлягає обов'язковому зупиненню у разі внесення підприємства паливно-енергетичного комплексу до Реєстру на визначений Законом № 2711 строк дії процедури погашення заборгованості підприємствами паливно-енергетичного комплексу.

Зі змісту Закону № 2711 вбачається, що його прийнято з метою сприяння поліпшенню фінансового стану підприємств паливно-енергетичного комплексу, запобіганню їх банкрутству та підвищенню рівня інвестиційної привабливості через здійснення заходів, спрямованих на зменшення та/або розстрочення кредиторської та дебіторської заборгованостей шляхом застосування механізмів списання, взаєморозрахунків, реструктуризації, часткової оплати на умовах, визначених Законом № 2711; його дія поширюється на підприємства паливно-енергетичного комплексу, а також інших учасників розрахунків, які мають або перед якими є заборгованість, що виникла внаслідок неповних розрахунків за енергоносії, і види якої визначені у Законі № 2711 (преамбула, пункти 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5 статті 1, частина друга статті 2).

Наведене дає Конституційному Суду України підстави для висновку, що положення Закону № 2711 не регулюють правовідносини стосовно погашення забор-

гованості, не визначеної у пункті 1.4 статті 1, зокрема такої, яка не стосується неповних розрахунків за енергоносії.

Згідно з абзацом шостим пункту 3.7 статті 3 Закону № 2711 на строк участі підприємства паливно-енергетичного комплексу у процедурі погашення заборгованості підлягають зупиненню виконавчі провадження та заходи примусового виконання рішень щодо нього зі стягнення заборгованості, яка виникла до 1 січня 2012 року.

За законодавством України підприємства паливно-енергетичного комплексу мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, тому, на думку Конституційного Суду України, з метою створення умов для підтримання їх стабільного фінансово-економічного стану законом можуть встановлюватися особливості правового регулювання відносин у цій сфері. У зв'язку з цим зупинення проведення виконавчих дій щодо примусового виконання судових рішень про стягнення з таких підприємств, у разі їх внесення до Реєстру, заборгованості, що виникла внаслідок неповних розрахунків за енергоносії, є заходом, спрямованим на забезпечення життєво важливих суспільних інтересів.

Запроваджуючи названий механізм правового регулювання, законодавець установив, що не зупиняється здійснення щодо підприємств паливно-енергетичного комплексу, внесених до Реєстру, виконавчих дій, спрямованих на примусове виконання рішень про виплату заробітної плати, вихідної допомоги, інших виплат (компенсацій), що належать працівнику у зв'язку з трудовими відносинами, відшкодування матеріальної (майнової) шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, стягнення аліментів та рішень про стягнення заборгованості зі сплати внесків до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, яка виникла до 1 січня 2011 року, і заборгованості зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування до органів Пенсійного фонду України (частина третя статті 37 Закону № 606, абзац шостий пункту 3.7 статті 3 Закону № 2711).

Конституційний Суд України вважає, що наведений перелік підстав, за яких не зупиняється виконавче провадження, не є вичерпним, оскільки підприємства паливно-енергетичного комплексу, внесені до Реєстру, залишаються суб'єктами господарських, трудових та інших правовідносин, не пов'язаних з розрахунками за енергоносії.

4. Аналіз первинної редакції Закону № 2711 вказує на те, що розрахунковою датою, тобто датою, на яку кожним учасником розрахунків фіксується сума кредиторської та дебіторської заборгованостей для погашення шляхом застосування механізмів, визначених Законом № 2711, встановлювалося 1 січня 2005 року (пункт 1.8 статті 1); строк дії процедури погашення заборгованості підприємствами паливно-енергетичного комплексу не міг перевищувати дев'яти місяців з дня видання Міністерством палива та енергетики України наказу про затвердження переліку підприємств паливно-енергетичного комплексу, які беруть участь у процедурі погашення заборгованості (пункт 3.4 статті 3).

Верховна Рада України періодично, вносячи зміни до Закону № 2711, встановлювала більш пізню розрахункову дату, а строк дії процедури погашення заборгованості неодноразово продовжувала. У зв'язку з цим Конституційний

Суд України звертає увагу парламенту на необхідність встановлення передбачуваного правового регулювання суспільних відносин щодо розумних строків погашення підприємствами паливно-енергетичного комплексу заборгованості за енергоносії.

Виходячи з наведеного та керуючись статтями 147, 150, 153 Конституції України, статтями 51, 62, 66, 67, 69, 95 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

в и р і ш и в:

1. В аспекті конституційного звернення положення пункту 15 частини першої статті 37 Закону України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 року № 606-XIV з наступними змінами у взаємозв'язку з положеннями частини першої статті 41, частини п'ятої статті 124, пункту 9 частини третьої статті 129 Конституції України, статті 115 Господарського процесуального кодексу України, пунктів 1.3, 1.4 статті 1, частини другої статті 2, абзацу шостого пункту 3.7 статті 3 Закону України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу» від 23 червня 2005 року № 2711-IV з наступними змінами треба розуміти так, що:

— обов'язкове зупинення виконавчого провадження та заходів примусового виконання судових рішень здійснюється лише щодо стягнення заборгованості, яка виникла через неповні розрахунки за енергоносії, та щодо учасників розрахунків, визначених Законом України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу»;

— внесення юридичної особи, незалежно від форми власності, до Реєстру підприємств паливно-енергетичного комплексу, які беруть участь у процедурі погашення заборгованості, не є підставою для зупинення виконавчого провадження та заходів примусового виконання судових рішень щодо стягнення з неї заборгованості, яка не стосується неповних розрахунків за енергоносії і не визначена Законом України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу».

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

• *Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated December 13, 2012 No. 18-rp/2012 in case upon the constitutional appeal of the Limited liability company «DID Kons» concerning the official interpretation of the provisions of Article 37.1.15 of the Law «On Execution Proceedings» in connection with the provisions of Articles 41.1, 124.5, 129.3.9 of the Constitution, Article 115 of the Commercial Procedural Code of Ukraine, items 1.3, 1.4 of Article 1, Article 2.2, paragraph 6 of item 3.7 of Article 3 of the Law «On Measures Aimed at Ensuring*

Sustainable Operation of Enterprises of Fuel and Energy Complex» (case on collection of liabilities of enterprises of fuel and energy complex)

According to Article 115 of the Commercial Procedural Code (hereinafter referred to as «the Code») decisions, rulings, resolutions of the commercial court which entered into force are mandatory on the whole territory of Ukraine and shall be executed in the order established by the Law «On Execution Proceedings» dated April 21, 1999 No. 606-XIV (hereinafter referred to as «the Law No. 606»). It is seen from the content of Articles 1, 2, 17, 18, 19, 25, 27, 37, 38 of this Law that enforcement of decisions of the courts of Ukraine shall be performed on the basis of the execution documents which are the ground for initiation of the execution proceedings by the executing officer and performance of execution actions. The legislator also fixed a list of grounds which stipulate suspension of the execution proceedings.

The Constitutional Court deems that suspension of the execution proceedings and measures of enforcement of the court's decisions implies postponement of execution of the court's decision for a certain period, shall correspond to the principle of the rule of law and be performed in cases and on the grounds established by law.

According to Article 37.1.15, paragraph five of Article 39.2 of the Law No. 606 the execution proceedings shall be obligatory suspended in case of inclusion of an enterprise of fuel and energy complex to the Register of enterprises of fuel and energy complex which take part in the procedure of discharge of liabilities (hereinafter referred to as «the Register») for the period of the procedure of discharge of liabilities by enterprises of fuel and energy complex established by the Law «On Measures Aimed at Ensuring Sustainable Operation of Enterprises of Fuel and Energy Complex» dated June 23, 2005 No. 2711-IV (hereinafter referred to as «the Law No. 2711»).

It is seen from the content of the Law No. 2711 that it was adopted for the purpose of facilitation of improvement of the financial situation of enterprises of fuel and energy complex, prevention of their bankruptcy and enhancement of the level of the investment attractiveness by means of measures aimed to decrease and/or spread accounts payable and receivable by means of application of mechanisms of writing off, mutual settlement of accounts, restructuring, partial payment on conditions provided by the Law No. 2711; its action covers enterprises of fuel and energy complex as well as other participants of payments which have liabilities to pay or debts accumulated as the result of partial payments for energy resources and types of which are defined by the Law No. 2711 (preamble, items 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5 of Article 1, Article 2.2).

The abovementioned gives ground for the Constitutional Court to make a conclusion that the provisions of the Law No. 2711 do not regulate legal relations concerning discharge of liabilities which is not defined by item 1.4 of Article 1, in particular discharge of liabilities which does not refer to partial payments for energy resources.

According to paragraph 6 of item 3.7 of Article 3 of the Law No. 2711 for the period of participation of enterprise of fuel and energy complex in the procedure of discharge of liabilities, the execution proceedings and measures of enforcement of decisions on collection of liabilities accumulated before January 1, 2012 shall be suspended.

Pursuant to the legislation of Ukraine, enterprises of fuel and energy complex have the strategic meaning for the economy and state security. Thereby, according to the

opinion of the Constitutional Court, the law may establish specific features of legal regulation of the relations in this sphere. In this regard, the suspension of execution actions concerning enforcement of the court's decisions on collection of liabilities accumulated as the result of partial payments for energy resources from these enterprises, in case of their inclusion to the Register, is a measure aimed at ensuring essential public interests.

By establishing the mentioned mechanism of legal regulation the legislator provided that there shall not be suspended execution actions concerning enterprises of fuel and energy complex included to the Register aimed at enforcement of decisions on payment of wages, retirement allowance, other payments (compensations) which are due to be paid to an employee with regard to labour relations, compensation of material (property) damage caused by mutilation, other injuries or death, collection of alimony and decisions on collection of liabilities concerning payment of contributions to funds of mandatory state insurance accumulated before January 1, 2011 and liabilities concerning payment of single contribution for mandatory state social insurance to bodies of the Pension Fund of Ukraine (Article 37.3 of the Law No. 606, paragraph 6 of item 3.7 of Article 3 of the Law No. 2711).

The Constitutional Court deems that the abovementioned list of grounds according to which the execution proceedings shall not be suspended is not exhaustive, since enterprises of fuel and energy complex included to the Registry remain the subjects of commercial, labour and other legal relations which are not related to payments for energy resources.

Thus, within the aspect of the constitutional appeal the provisions of Article 37.1.15 of the Law «On Execution Proceedings» dated April 21, 1999 No. 606–XIV as amended in connection with the provisions of Articles 41.1, 124.5, 129.3.9 of the Constitution, Article 115 of the Commercial Procedural Code of Ukraine, items 1.3, 1.4 of Article 1, Article 2.2, paragraph 6 of item 3.7 of Article 3 of the Law «On Measures Aimed at Ensuring Sustainable Operation of Enterprises of Fuel and Energy Complex» dated June 23, 2005 No. 2711–IV as amended shall be understood as follows:

- mandatory suspension of the execution proceedings and measures of enforcement of court's decisions shall be performed only concerning liabilities accumulated as the result of partial payments for energy resources and with regard to participants of payments defined by the Law «On Measures Aimed at Ensuring Sustainable Operation of Enterprises of Fuel and Energy Complex»;

- inclusion of a legal person regardless of the form of ownership to the Register of the enterprises of fuel and energy complex which take part in the procedure of discharge of liabilities shall not be the ground for suspension of the execution proceedings and measures of enforcement of court's decisions concerning collection of liabilities which do not refer to partial payments for energy resources and are not defined by the Law «On Measures Aimed at Ensuring Sustainable Operation of Enterprises of Fuel and Energy Complex».

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

**Проблеми підсудності окремих категорій
адміністративних справ:
теоретичний і практичний аспекти**

*(за матеріалами Рішення Конституційного Суду України
від 29 серпня 2012 року № 16-рп/2012)*

В. Кампо

суддя Конституційного Суду України,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

Адміністративне право має захищати громадянина в його правах від дій органів публічної адміністрації, але водночас унормовувати публічну адміністрацію так, щоб вона могла ефективно виконувати свої завдання.

Е. Шмідт-Ассманн¹

У статті досліджуються доктринальні аспекти правових позицій Конституційного Суду України, закріплених у його Рішенні від 29 серпня 2012 року № 16-рп/2012, щодо одно- та двоінстанційного порядку розгляду окремих категорій адміністративних справ.

Ключові слова: Конституційний Суд України, Вищий адміністративний суд України, одно- і двоінстанційний порядок розгляду адміністративних справ, предметна підсудність.

У справі про підсудність окремих категорій адміністративних справ, у якій Конституційним Судом України (далі — КСУ) було прийнято Рішення від 29 серпня 2012 року № 16-рп/2012² (далі — Рішення), три групи народних депутатів

¹ Шмідт-Ассманн Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права. — К.: К.І.С., 2009.

² Рішення КСУ у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини четвертої статті 18, статті 171-1, частини першої статті 180 Кодексу адміністративного судочинства України, 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини четвертої статті 18, частин другої, третьої, п'ятої статті 171-1, частин другої, шостої статті 183-1 Кодексу адміністративного судочинства України та 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 89 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», частини четвертої статті 18, статті 171-1 Кодексу адміністративного судочинства України (справа про підсудність окремих категорій адміністративних справ) від 29 серпня 2012 року № 16-рп/2012 // Вісник Конституційного Суду України. — 2012. — № 5. — С. 26–34; Окремі

України звернулися до КСУ з конституційними поданнями, в яких просили перевірити на відповідність Конституції України положення статті 89 Закону «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-IV (далі — Закон № 2453) та статей 18, 171-1, 183-1 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС України) стосовно підсудності Вищому адміністративному суду України (далі — ВАСУ) як суду першої інстанції справ про дострокове припинення повноважень народного депутата України в разі невиконання ним вимог щодо несумісності та про оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, зокрема рішень останньої про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді місцевого чи апеляційного суду. Крім того, одна з груп народних депутатів України додатково порушила питання про підсудність апеляційному адміністративному суду як суду першої інстанції та ВАСУ як суду апеляційної інстанції справ про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності.

Головним аргументом авторів клопотань було твердження, що оспорювані ними положення Закону № 2453 та КАС України порушують право особи на судовий захист, закріплене у статті 55 Конституції України, а це, на думку народних депутатів України, має наслідком невідповідність оспорюваних положень нормам статей 22, 24, 64, пункту 8 частини третьої статті 129 Основного Закону держави.

Через великий обсяг дослідницької роботи, яку необхідно було виконати для розробки методологічних підходів щодо перевірки на відповідність Конституції України оспорюваних положень законодавства, а також через майже повну відсутність наукових розробок стосовно конституційних меж регулювання законодавцем підсудності окремих категорій адміністративних справ тощо, процес розгляду і прийняття КСУ рішення у цій справі виявився доволі довгим та складним¹.

Ще однією проблемою, з якою зіткнувся КСУ у ході розгляду цієї справи, була різноманітність питань, що стосувалися оспорюваних положень законодавства. Так, більшість з цих положень мали відношення до питань підсудності окремих категорій адміністративних справ, що, як визначив Суд, належать до питань організації судочинства². Водночас окремі оспорювані норми (зокрема, положення частини першої статті 89 Закону № 2453) за змістом КСУ розглядав такими, що встановлюють можливість звернення до суду. Проте визначення конкретного суду, до якого особа може звернутися за захистом своїх прав, було похідним від встановлення законодавцем підсудності певної категорії справ.

На нашу думку, є підстави стверджувати, що саме неточне визначення авторами клопотань співвідношення між категоріями права на судовий захист та принципу інстанційності призвело до того, що вони їх протиставили замість того,

думки суддів Маркуш М. А. та Шишкіна В. І. стосовно Рішення від 29 серпня 2012 року № 16-рп/2012 // Вісник Конституційного Суду України. — 2012. — № 5. — С. 37–48.

¹ Так, зокрема, конституційне провадження у цій справі було двічі об'єднано з іншими конституційними провадженнями (ухвали КСУ від 26 січня 2011 року № 6-уп/2011 та від 12 жовтня 2011 року № 39-уп/2011).

² Абзац другий пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 26 червня 2004 року № 13-рп/2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9849>

щоб розглядати через взаємозв'язок і взаємозалежність. Адже тоді було б зрозуміло, що право особи на судовий захист нерозривно пов'язано та залежить від положень пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, причому незалежно від кількості інстанцій при розгляді тієї чи іншої категорії справ.

Уряді рішень КСУ сформував доктрину інстанційності судової влади¹ як гарантії забезпечення прав людини та застосував її при винесенні рішення. У межах цієї доктрини Суд обґрунтував принцип допустимості встановлення законодавцем підсудності (в першу чергу предметної²) відповідних категорій справ. На цій основі КСУ у Рішенні визначив, зокрема, правові вимоги до встановлення законодавцем предметної підсудності окремих категорій адміністративних справ, що слугить гарантією забезпечення права особи на судовий захист.

Таким чином, у практиці Суду поряд з розвинутою доктриною права на судовий захист формується адекватна сучасному розвитку суспільства і держави доктрина інстанційності судової влади як важливої гарантії забезпечення цього права.

Одночасно Рішенням КСУ встановив, що гарантії забезпечення прав людини (зокрема, інстанційність побудови системи судів загальної юрисдикції) мають самостійну соціальну цінність: вони є передумовою застосування гарантій захисту зазначених прав тощо.

Щоб краще зрозуміти законодавчу логіку запровадження одноінстанційного розгляду окремих категорій адміністративних справ ВАСУ доцільно звернутися до зарубіжного досвіду врегулювання аналогічних питань, а також коротко оглянути, як було врегульовано підсудність цих категорій справ у попередніх редакціях Кодексу.

Відправною точкою в цьому правовому питанні можуть слугувати положення статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка не передбачає вимог щодо запровадження багатоінстанційності судової системи держав-учасниць. Винятком є Протокол № 7 до цієї конвенції, в якому закріплюється право кожного, кого суд визнав винним лише у вчиненні кримінального правопорушення, на перегляд судом вищої інстанції факту визнання його винним або винесеного йому вироку³. Тому, як зазначив Європейський суд з прав людини (далі — ЄСПЛ) в Рішенні у справі «Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства», гарантуючи право на справедливий суд, ця конвенція не передбачає права на оскарження судових рішень⁴. Фактично такої

¹ Щодо доктрини інстанційності судової влади див.: *Бринцев В. Д.* Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. — Х. : Право, 2010. — 462 с.

² Предметна підсудність може передбачати, наприклад, право суду певної інстанції розглядати справи як суд першої інстанції. Див.: *Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики.* Настільна книга судді / за заг. ред. О. М. Пасенюка. — К. : Істина, 2007. — С. 180.

³ Стаття 2 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод встановлює, що кожен, кого суд визнав винним у вчиненні кримінального правопорушення, має право на перегляд судом вищої інстанції факту визнання його винним або винесеного йому вироку [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004

⁴ Див., наприклад: *Рішення* Європейського суду з прав людини у справі «Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства» (Tolstoy-Miloslavsky v. the United Kingdom)

самої позиції ЄСПЛ дотримався і в Рішенні у справі «Волков проти України» від 9 січня 2013 року¹.

На рівні національного законодавства у зарубіжних країнах питання інстанційності щодо розгляду окремих категорій адміністративних справ вирішуються по-різному. Так, у ФРН Вищий адміністративний суд землі Федерації як суд першої інстанції розглядає суперечки щодо будівництва, переробки та застосування ядерного палива, спорудження ліній електропостачання та обслуговуючих споруд, спорудження та використання транспортних шляхів тощо (§ 47 і § 48 Положення ФРН про адміністративне судочинство²).

Апеляційний розгляд зазначених категорій справ здійснює Федеральний адміністративний суд. Крім того, до предметної підсудності цього суду як суду першої інстанції належить розгляд спорів між Федерацією та землями, між різними землями; спорів стосовно висилання осіб з території ФРН, скарг на дії Федеральної служби розвідки, на заборону Федеральним міністром внутрішніх справ об'єднань громадян тощо (§ 50 Положення ФРН про адміністративне судочинство).

Найвищим органом у системі адміністративних судів Франції є Державна Рада, яка може бути як судом першої та останньої інстанції, так і судом апеляційної та касаційної інстанції. Після судової реформи 1963 року Державна Рада як суд першої та останньої інстанції була повноважна розглядати дві категорії справ: скарги щодо перевищення влади, спрямовані проти регламаторних актів міністрів, та скарги щодо перевищення влади, спрямовані проти адміністративних рішень, прийнятих національними колегіальними об'єднаннями осіб вільних професій³. Згодом коло аналогічних адміністративних справ, які підпадають під предметну підсудність Державної Ради, було розширено.

Сьогодні відповідно до статті 311-3 Кодексу про адміністративну юстицію Франції⁴ Державна Рада як суд першої інстанції повноважна розглядати спори, пов'язані з виборчим процесом. Однак адміністративне законодавство Франції не наводить вичерпного переліку її повноважень у такій якості, і питання підвідомчості Державній Раді як суду першої інстанції певної адміністративної скарги може вирішуватися в кожному випадку окремо.

Відповідно до статті 15 Закону Польщі «Про провадження в адміністративних судах» від 30 серпня 2002 року⁵ Вищий адміністративний суд Польщі як суд першої інстанції приймає постанови, які мають на меті тлумачення законодавства, застосування якого призвело до відмінностей в рішеннях адміністративних

від 13 липня 1995 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.coe.kiev.ua/hr/case/22.html>

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Волков проти України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/web/services/content/pdf/003-4215075-5004171>

² Школик А. М. Порівняльне адміністративне судочинство. — Л. : ЗУКЦ, 2007.

³ Ведель Ж. Административное право Франции. — М. : Прогресс, 1973. — С. 293–295.

⁴ Адміністративна юстиція: проблеми та перспективи запровадження в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. — К., 2002.

⁵ Див.: Адміністративна юстиція: європейський досвід та пропозиції для України / Центр політико-правових реформ. — К. : Факт, 2003. — С. 394–410.

судів; приймає постанови, які включають розв'язання правових рішень, що викликають обґрунтовані сумніви в конкретній судово-адміністративній справі, а також вирішує визначені в статті 4 цього Закону суперечки щодо підвідомчості між органами місцевого самоврядування, самоврядними апеляційними колегіями, якщо інше не передбачено законодавством, та спори щодо компетенції між ними та урядовими органами. Також Вищий адміністративний суд Польщі як суд першої інстанції може розглядати інші справи, які підсудні йому згідно із законодавством.

Отже, зарубіжний досвід свідчить, що в країнах романо-германської правової сім'ї, до яких належить і Україна, вищі адміністративні суди наділені правом розгляду окремих адміністративних справ в одноінстанційному порядку. Це означає, що встановлення такого порядку розгляду подібних справ в Україні є відображенням тенденції розвитку адміністративного судочинства відповідно до європейських стандартів.

В Україні стосовно організації адміністративного судочинства найчастіше діє підтримуваний вітчизняною доктриною принцип «одна судова ланка — одна інстанція»¹. Проте історичний розвиток цієї галузі судочинства вказує й на те, що у минулому закон неодноразово встановлював як одно-, так і двоінстанційний порядок розгляду окремих категорій справ, за якого судом першої або апеляційної інстанції виступав ВАСУ.

Так, у першій редакції КАС України скорочена процедура розгляду була передбачена лише для двох категорій справ, пов'язаних з виборчим процесом. ВАСУ як суд першої інстанції розглядав справи щодо встановлення Центральною виборчою комісією (далі — ЦВК) результатів виборів або всеукраїнського референдуму та щодо скасування реєстрації кандидата на пост Президента України².

Згодом законодавець змінив порядок розгляду справ щодо скасування реєстрації кандидата на пост Президента України. Так, згідно із частиною четвертою статті 18 КАС України³ до предметної підсудності ВАСУ як суду першої інстанції були віднесені лише справи щодо встановлення ЦВК результатів виборів або всеукраїнського референдуму. Відповідно до частини третьої статті 172 КАС України скарги на всі інші рішення, дії чи бездіяльність ЦВК, у тому числі щодо скасування реєстрації кандидата на пост Президента України, мав розглядати Київський апеляційний адміністративний суд як суд першої інстанції. Рішення цього суду могли бути оскаржені в апеляційному порядку до ВАСУ (частина третя статті 20, частина шоста статті 177 КАС України). У наступних редакціях КАС України двоінстанційний порядок розгляду зазначених категорій справ змінено не було.

¹ Див., наприклад: *Основи адміністративного судочинства в Україні* : навч. посіб. для юрид. фак-тів та юрид. клінік / за заг. ред. Александрової Н. В., Куйбіди Р. О. — К. : Конус-Ю, 2006. — С. 63.

² Пункти 1 і 2 статті 18 КАС України від 6 липня 2005 року (в редакції за станом на 18 січня 2013 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

³ В редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» від 21 серпня 2009 року № 1616-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1616-17>

У юридичній науці подібне рішення законодавця пояснювалося швидкоплинністю виборчого процесу і потребою розв'язання можливих спорів без ризику зірвати цей процес¹.

Проте сучасні правові реалії, зокрема проведення розпочатої 2010 року² судової реформи, змусили законодавця розширити перелік адміністративних справ, що розглядаються в одно- або двоінстанційному порядку, включивши до нього справи про дострокове припинення повноважень народного депутата України, а також справи щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та справи за адміністративним позовом про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності.

З наведеного можна зробити декілька висновків. По-перше, встановлення однієї або двох судових інстанцій для розгляду певних категорій адміністративних справ, як вже зазначалося, не є винятковою практикою українського законодавця. По-друге, встановлення законом винятків щодо забезпечення апеляційного або касаційного оскарження зустрічались у вітчизняному адміністративному судочинстві і раніше. По-третє, сама можливість одно- чи двоінстанційного порядку оскарження прямо пов'язана з інстанційною побудовою адміністративних судів. Хоча на практиці трапляються випадки, коли одна ланка цих судів виступає в ролі двох інстанцій з однієї і тієї самої категорії справ.

Зазначимо, що доктрина інстанційності судової влади була застосована КСУ не вперше. Так, у Рішенні від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010³ єдиний орган конституційної юрисдикції визнав таким, що не відповідає Конституції України, положення процесуального законодавства про «повторну» касацію, тобто перегляд Верховним Судом України рішень вищих спеціалізованих судів. Іншими словами, КСУ фактично підтвердив існування саме триінстанційної (а не чотириінстанційної, як це було на практиці) побудови системи судів загальної юрисдикції, опосередковано закріпленої у положеннях статті 125 Конституції України. Згодом, даючи тлумачення цих конституційних положень, КСУ визначив, що інстанційність є одним із принципів побудови системи судів загальної юрисдикції⁴.

¹ *Кодекс адміністративного судочинства України* : наук.-практ. комент. / за заг. ред. Р. О. Куйбіди. — 2-ге вид., допов. — К. : Юстініан, 2009. — С. 159.

² Початок цієї реформи поклав Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>

³ *Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=102372>

⁴ *Рішення КСУ у справі за конституційними поданнями 54 народних депутатів України та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України (щодо принципу інстанційності в системі судів загальної юрисдикції) від 12 липня 2011 року № 9-рп/2011*

Створення законодавцем окремої ланки судів спеціалізованої юрисдикції передбачає здійснення ними судочинства у межах певного предмета тощо. Як відомо, до змісту поняття судочинства КСУ включає, зокрема, і підсудність¹. Визначення підсудності тієї чи іншої категорії справ — це завжди прерогатива законодавця. Враховуючи положення пункту 14 частини першої статті 92 Конституції України, можна дійти висновку, що визначення підсудності окремих категорій адміністративних справ належить до виняткової компетенції Верховної Ради України.

Водночас Конституція України висуває перед законодавцем тверді вимоги щодо визначення таких категорій, зокрема через правові обмеження, що можуть мати характер як матеріально-правових (принципи верховенства права, правової держави тощо), так і організаційно-правових засад функціонування судової влади. До останніх, зокрема, належать вже згадувані приписи статті 125 Конституції України, згідно з якими в нашій країні існують судові органи трьох інстанцій (першої, апеляційної та касаційної), та положення пункту 8 частини третьої статті 129 Основного Закону України, відповідно до якого однією з основних засад судочинства є забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом.

Аналізуючи наведене, стає зрозумілою логіка Рішення, у якому оспорювані положення Закону № 2453 та КАС України в першу чергу були піддані КСУ перевірці на відповідність зазначеному пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, адже тільки потім Суд міг перевірити відповідність цих положень принципу верховенства права. Власне у цій комплексній перевірці й полягала суть розгляду справи за поданням трьох груп народних депутатів, оскільки всі інші питання конституційності в їх поданнях (щодо відповідності оспорюваних положень законодавства приписам статей 22, 24, 55, 64 Конституції України) можна було вирішувати тільки після встановлення результатів їх перевірки на відповідність пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України.

Так, за правовим змістом пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України законодавець повинен встановлювати таку підсудність судових справ, за якої має забезпечуватися триінстанційний порядок їх розгляду, включаючи апеляційне та касаційне оскарження рішення суду першої інстанції, крім випадків, встановлених законом.

Грамотичний та логічний аналіз словосполучення «крім випадків, встановлених законом» дає підстави стверджувати, що ним допускаються винятки із загального правила щодо розгляду судових справ у трьох інстанціях. На практиці встановлення таких випадків відбувається шляхом визначення законом окремих катего-

[Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=160877>

¹ Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини другої статті 16 Дисциплінарного статуту прокуратури України, затвердженого Постановою Верховної Ради України «Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України» (справа про Дисциплінарний статут прокуратури) від 26 червня 2004 року № 13-рп/2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9849>

рій справ, у яких, як виняток, передбачається одно- та двоінстанційний порядок їх розгляду. Таке розуміння положень пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України узгоджується з попередніми правовими позиціями КСУ, зокрема стосовно того, що винятки з конституційних норм встановлюються тільки Конституцією України, а не іншими нормативними актами¹.

Отже, одно- та двоінстанційний порядок розгляду справ є такою самою складовою основної засади судочинства, закріпленої у пункті 8 частини третьої статті 129 Конституції України, як і триінстанційний порядок розгляду. Відповідно до Рішення КСУ від 2 листопада 2011 року № 13-рп/2011 ця засада незалежно від кількості інстанцій розгляду справ є гарантією забезпечення права на судовий захист.

Реалізація конституційного припису щодо випадків, коли апеляційне та касаційне оскарження рішення суду не забезпечується, на законодавчому рівні може здійснюватися двома шляхами. По-перше, законодавець має право визначати підсудність окремих категорій справ певним судам як судам першої інстанції, встановлюючи при цьому заборону апеляційного або касаційного оскарження їх рішень². По-друге, закон може надавати статус суду першої інстанції вищому спеціалізованому суду, рішення якого можуть переглядатися лише в особливому порядку (за нововиявленими обставинами тощо).

Одночасно можливість встановлення одно- та двоінстанційної процедури розгляду окремих категорій справ залежить і від виду судочинства. Так, наприклад, не викликає сумнівів обов'язковість забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень суду в кримінальному процесі, що відповідає як вимогам міжнародного права³, так і вітчизняної юридичної доктрини⁴. Немає «скороченої» процедури інстанційності також при розгляді справ у порядку цивільного та господарського судочинства.

Як вже зазначалося, встановлення законом випадків, у яких не передбачено апеляційне або касаційне оскарження, досить широко застосовується в адміністративному судочинстві багатьох країн. Це пояснюється специфікою даного виду судочинства, завданням якого є, зокрема, своєчасний розгляд адміністративних справ. В Україні вимога щодо своєчасності пов'язана з тим, що акти, дії та бездіяльність (в першу чергу Верховної Ради України та Президента України), які

¹ Пункт 4 резолютивної частини Рішення КСУ від 30 жовтня 1997 року № 5-зп у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К. Г. Устименка) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=8818>

² Так, наприклад, розгляд справ щодо адміністративних правопорушень проводиться за «усіченою» інстанційністю, за якої постанову суду першої інстанції може бути переглянуто лише апеляційним судом, рішення якого оскарженню не підлягає (стаття 294 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

³ Водночас стаття 2 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод допускає встановлення законом винятків навіть із принципу триінстанційності оскарження рішень суду в кримінальному процесі: щодо незначних правопорушень або стосовно випадків, коли особу судив у першій інстанції найвищий суд, або коли її було визнано винною і засуджено після оскарження виправдального вироку.

⁴ *Кримінальний процесуальний кодекс України* : наук.-практ. комент. / В. Г. Гончаренко, В. Т. Нор, М. Є. Шумило. — К. : Юстиніан, 2012. — 1223 с.

є предметом судового розгляду в адміністративних справах, стосуються питань реалізації прав, свобод та інтересів не тільки сторін у справі та інших учасників процесу, а й невизначеного кола суб'єктів позасудових суспільних відносин. У такому разі тривалий триінстанційний розгляд адміністративної справи може призвести до унеможливлення реалізації цими суб'єктами своїх прав, свобод та інтересів, а також до того, що саме оскарження зацікавленою особою акта, дії або бездіяльності відповідного органу фактично втрачає свою мету. В результаті громадяни, інші фізичні та юридичні особи практично не можуть вчасно захистити свої права тощо. На практиці це донедавна призводило до того, що формально звільнений, наприклад, з посади суддя місцевого суду з підстав, установлених законом, міг, за умови судового оскарження акта про звільнення, і надалі здійснювати правосуддя, тобто розглядати судові справи півроку чи навіть рік, аж до винесення касаційною інстанцією рішення у його справі¹. Допустимо кращим варіантом вирішення справи для такого судді є ухвалення щодо нього рішення суду про поновлення його на посаді. Але легітимність прийнятих ним самим судових рішень за час його дисциплінарного переслідування буде під питанням.

Правомірність прискореного розгляду окремих категорій адміністративних справ підтверджується доктриною КСУ, який у Рішенні від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011 визнав конституційними процедури такого розгляду. Зокрема, Суд визначив, що регулювання окремих питань адміністративного судочинства має здійснюватися в інтересах не лише позивача, а й інших осіб — учасників провадження, а також суспільства та держави в цілому. Тому при встановленні цих категорій справ законодавець має дотримуватися критеріїв домірності (пропорційності) як вимог принципу верховенства права. З цих правових позицій Суд визнав неприпустимим зупинення дії актів Верховної Ради України та Президента України при їх оскарженні у суді, тому що це може призвести до порушення прав невизначеного кола осіб².

Виходячи з наведеного, не викликає сумнівів правова позиція КСУ щодо того, що на підставі пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України законодавець, зокрема у межах триінстанційного розгляду адміністративних справ, має право встановлювати випадки, коли для окремих категорій цих справ не забезпечується апеляційне та касаційне оскарження рішення суду.

Однак при встановленні таких випадків законодавець не може діяти свавільно, тобто тільки на власний розсуд. Насамперед, він повинен керуватися закріпленим у статті 8 Конституції України принципом верховенства права, який вимагає

¹ Така практика визнана ВАСУ неприпустимою. Див.: Абзац п'ятий пункту 17 постанови Пленуму ВАСУ «Про практику застосування адміністративними судами окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду адміністративних справ» від 6 березня 2008 року № 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://vaas.gov.ua/?action=news&cid_news=19

² Абзаци 6 і 7 підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення КСУ у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України, законів України «Про Вищу раду юстиції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження» від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=143166>

від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони¹. Тому, регулюючи питання підсудності окремих категорій адміністративних справ на підставі пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, законодавець був зобов'язаний дотримуватися складових цього принципу, зокрема пропорційності у співвідношенні інтересів суспільства (держави в цілому) та особи, справедливості, розумності, логічності законодавчого регулювання тощо.

Вирішуючи питання про конституційність одно- та двоінстанційного порядку розгляду окремих категорій адміністративних справ, КСУ у Рішенні підтвердив, що законодавець дотримався принципу верховенства права, пропорційно забезпечивши захист прав, свобод та інтересів як окремої особи, так й інтересів суспільства та держави у цілому. Тому правові позиції Суду щодо порядку такого розгляду є вагомим гарантією недопущення законодавчого свавілля у цих питаннях, зокрема шляхом безпідставного розширення кола таких справ.

Ще одна практична проблема, що постала перед КСУ при розгляді справи, в якій було ухвалено Рішення, стосувалась єдності положень Основного Закону держави. Як відомо, автори конституційних подань на підставі статті 55 Конституції України, яка встановлює право кожного на судовий захист, заперечували можливість ухвалення відповідних законодавчих положень на основі згаданого пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України щодо можливості встановлення законом категорій адміністративних справ, у яких не забезпечується апеляційне або касаційне оскарження. Проблема виявилася непростою, але Суд її успішно вирішив, керуючись сталою судовою практикою. Незгода із зазначеною правовою позицією Суду дала критикам Рішення привід для дискусій.

До недавнього часу проблеми, пов'язані з виділенням законом окремої категорії адміністративних справ, у яких апеляційне та касаційне оскарження рішення суду не забезпечується, у вітчизняній науковій літературі практично не розглядалися². Сьогодні ситуація змінилася: з'явилися окремі думки та інтерв'ю³ суддів КСУ; очевидно, що невдовзі мають з'явитися публікації, в яких різні автори зі своїх методологічних позицій будуть розглядати ці проблеми.

Зупинимось детальніше на науково-методологічних позиціях авторів, які критикують Рішення і вважають виділення зазначеної категорії адміністративних справ юридичним обмеженням права на апеляційне та касаційне оскарження, конституційного права особи на судовий захист, складовою якого, на їхню думку, є право на таке оскарження. Фактично, з точки зору останніх, встановлення у Законі № 2453 та КАС України приписів відповідно до пункту 8 частини третьої статті 129

¹ Рішення КСУ у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-пн/2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9851>

² Винятки складали науково-практичні коментарі. Див., наприклад: *Кодекс адміністративного судочинства України* : наук.-практ. комент. / С. В. Ківалов, О. І. Харитонova, О. М. Пасенюк та ін. — Х. : Одиссей, 2005. — 552 с.

³ *Кампо В.* Вищі адміністративні суди наділені правом розгляду окремих адміністративних справ в одноінстанційному порядку // *Юридична газета*. — 2012. — № 41–42 (331–332). — С. 18–21.

Конституції України щодо випадків, коли апеляційне та касаційне оскарження рішення суду не забезпечується, є обмеженням цього конституційного права.

Однак така точка зору критиків Рішення, на наш погляд, суперечить сучасним доктринальним і правовим позиціям, прийнятим у галузі конституційного права¹.

По-перше, ці критики штучно протиставляють положення статті 55 приписам пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України. Адже згідно з правовою позицією КСУ Основний Закон держави є цілісним правовим актом² і в силу цього не може містити внутрішніх правових суперечностей. Саме тому основні засади судочинства, в тому числі й така з них, як можливість встановлення законом випадків, у яких не забезпечується апеляційне та касаційне оскарження, є належною гарантією забезпечення права особи на судовий захист³. Отже, за своєю правовою природою така конституційна засада не може обмежувати зазначене право особи.

По-друге, положення пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України не може вважатися нормою, що встановлює позитивне, суб'єктивне право особи. Як визначив КСУ, конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина закріплюються у розділі II Основного Закону держави⁴. Розділ VIII «Правосуддя» Конституції України, у якому закріплено пункт 8 частини третьої статті 129, регулює питання здійснення судочинства та організації судоустрою. Тому положення цього пункту не визначає права особи; це положення є конституційною засадою судочинства, що конкретизується у нормах відповідного процесуального законодавства, яке гарантує процесуальні права особи.

Отже, встановлення законом випадків, у яких не забезпечується апеляційне або касаційне оскарження рішення суду, не може вважатися обмеженням конституційного права особи на судовий захист, оскільки стосується питань підсудності певних категорій справ і конкретизується у нормах відповідного судового процесу, в тому числі на рівні процесуальних прав особи.

Конституція України гарантує кожному судовий захист його прав у межах конституційного, цивільного, господарського, адміністративного і кримінального

¹ Насамперед, йдеться про доктрину соціологічної (реалістичної) школи конституційного права. Див., наприклад: *Джунь В.* Соціологія конституційного права (до постановки питання) // *Право України*. — 2010. — № 11. — С. 66–75.

² *Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9346>

³ *Рішення КСУ у справі за конституційним зверненням військової частини А 1080 щодо офіційного тлумачення положення пункту 28 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України від 2 листопада 2011 року № 13-рп/2011* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=160877>

⁴ *Рішення КСУ у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9320>

судочинства України¹. Обсяг і межі реалізації права на судовий захист, зокрема в порядку адміністративного судочинства, визначаються його особливостями, в тому числі кількістю судових інстанцій, встановлених законодавцем для розгляду відповідних категорій справ. З цих методологічних позицій фактично виходив КСУ, ухвалюючи свої рішення.

Викладена вище правова ідеологія Рішення підтверджується і позиціями науковців та практиків у сфері адміністративної юстиції. Так, наприклад, в адміністративно-процесуальних дослідженнях неодноразово зазначалося, що Конституція України гарантує право на судовий розгляд, а частина друга її статті 55 конкретизує це право щодо відносин з органами влади, не передбачаючи при цьому окреме конституційне право на певну кількість інстанцій судового розгляду відповідної справи. Тому права особи на апеляційне та касаційне оскарження можна вважати лише процесуальними, а не конституційними правами².

Відомо, що право на судовий захист реалізується через територіальну, спеціалізовану та інстанційну організацію судової влади. Тому принципи територіальності, спеціалізації та інстанційності (далі — Принципи) є організаційно-судовими гарантіями забезпечення права на судовий захист (далі — Захист). На наш погляд, між Принципами і Захистом існує тісний взаємозв'язок, побудований на засадах співмірності (пропорційності): Принципи сприяють належному Захисту, а останній у свою чергу стабілізує їх дію. Тобто йдеться не про протиставлення Принципів Захисту, а про їх гармонізацію, взаємодію, зокрема, відповідно до засад верховенства права.

Тільки неналежний Захист може породити проблему реалізації Принципів, але це вже проблема правозастосування цих Принципів, а не їх доктрини. Для юриста-конституціоналіста завжди важливою є не тільки сама судова практика (негативна чи позитивна), а фундаментальність Принципів, на яких вона базується чи які порушує. Адже тільки так можна знайти спосіб, як забезпечити гармонію між Принципами і Захистом чи здолати суперечності між ними, якщо правозастосовна практика буде відхилятися від своїх фундаментальних основ.

Виходячи із зазначених науково-методологічних позицій, проблеми інстанційності в адміністративному судочинстві, на нашу думку, зводяться до такого:

а) багатоінстанційність в адміністративному судочинстві може бути трансформована в одноінстанційність відповідно до Конституції України у випадках, встановлених законом; за будь-яких обставин багатоінстанційність об'єктивно необхідна лише у кримінальному процесі, де цього вимагає надзвичайно важлива роль захисту прав потерпілого та обвинуваченого у скоєному злочині тощо. На практиці у більшості судових юрисдикцій розгляд справ є багатоінстанційним;

¹ *Рішення КСУ у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9447>*

² *Пасенюк О.* Апеляційне та касаційне оскарження в адміністративному процесі: стадії процесу чи суб'єктивні конституційні права // *Вісник Вищого адміністративного суду України.* — 2007. — № 2. — С. 3–8.

б) зменшення кількості судових інстанцій, зокрема для розгляду певних категорій адміністративних справ, повинно бути співмірним (пропорційним) інтересам суспільства (держави в цілому) та інтересам громадян;

в) багатоінстанційність щодо розгляду адміністративних справ не є мірилом справедливості та забезпечення якісного права на судовий захист; цей захист залежить насамперед від якості адміністративних судів та правової культури суспільства; відповідні кількісні показники судових інстанцій щодо розгляду адміністративних справ також не можуть розглядатися як певна суспільна стратегія, самоціль, оскільки це може призвести до гіперболізації цих показників та порушення стабільності системи самої інстанційності у діяльності адміністративних судів.

Ще раз наголосимо: протиставлення Принципів (насамперед інстанційності) Захисту, що є нібито протилежними правовими категоріями, означає грубу методологічну помилку. Як вже зазначалося, кількість інстанцій має залежати від реального співвідношення між інтересами суспільства (держави в цілому) та інтересами громадян (співмірність, пропорційність), а не від бажання окремих зацікавлених груп громадян мати ту чи іншу кількість судових інстанцій для досягнення своїх як правових, так і позаправових цілей. Цих інстанцій завжди буде бракувати тим, хто програв судовий процес; і забагато з точки зору тих, хто виграв цей процес. Тому питання інстанційності розгляду відповідних справ законодавець повинен вирішувати, виходячи з вимог забезпечення прав людини, належного функціонування судів, швидкого вирішення судових справ тощо. Якщо цих вимог не дотримуватися, то, як наслідок, це може призвести до викривлення законодавчого регулювання питань інстанційності розгляду судових справ, що може суттєво позначитися на практиці реалізації права на судовий захист тощо.

З Рішення, на нашу думку, можна дійти висновку про те, що при встановленні одно- та двоінстанційної процедури розгляду окремих категорій адміністративних справ право особи на судовий захист є гарантованим. Цей висновок є результатом перевірки Судом оспорюваних законодавчих положень на відповідність принципу верховенства права та його складовим. Фактично КСУ при розгляді справи перевіряв на конституційність кожен конкретний випадок встановлення законом одно- та двоінстанційності, що знайшло відображення в його правових позиціях.

Відомо, що КАС України встановив одноінстанційний порядок розгляду у ВАСУ справ щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, а також справ стосовно дострокового припинення повноважень народного депутата України у разі невиконання ним вимог щодо несумісності.

Під час перевірки дотримання законодавцем принципу пропорційності при встановленні зазначеної категорії адміністративних справ КСУ визначив правові позиції, що мають важливе практичне значення, зокрема, для деяких інших питань діяльності ВАСУ.

Насамперед йдеться про правову позицію КСУ щодо розмежування повноважень між Судом і ВАСУ. Для початку слід проаналізувати юридичну природу актів Верховної Ради України та Президента України, які можуть мати як нормативно-правовий, так і індивідуально-правовий характер; вони приймаються цими суб'єктами владних повноважень на основі та на виконання Конституції і законів

України (підконституційні¹ та підзаконні акти), є обов'язковими до виконання на всій території України. Акти Верховної Ради України та Президента України насамперед є юридичними формами реалізації їх конституційних повноважень².

Що стосується дій та бездіяльності Верховної Ради України та Президента України, то вони також є об'єктами судового контролю, оскільки виступають юридичною формою реалізації їх конституційних та інших повноважень. Бездіяльність, зокрема, може бути двох видів: позитивна та негативна. Як позитивна правова форма реалізації повноважень Верховної Ради України та Президента України бездіяльність має місце тоді, коли положення Конституції та законів України вимагають від зазначених суб'єктів владних повноважень утримання від певних дій (зокрема, при виконанні заборон, здійсненні дискреційних повноважень тощо)³. Негативна бездіяльність настає тоді, коли ці суб'єкти владних повноважень не виконують покладені на них функції і завдання.

Аналізуючи зазначені питання судового контролю, необхідно більш конкретно зупинитися на розмежуванні предметної підсудності між КСУ та ВАСУ щодо контролю за актами Верховної Ради України та Президента України⁴. Вперше питання про таке розмежування було розглянуто КСУ у Рішенні від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002⁵. Тоді КСУ визначив, що здійснення контролю КСУ та судами загальної юрисдикції щодо підконституційних актів Президента України та Верховної Ради України з питань призначення чи звільнення посадових осіб, передбачених Конституцією України, означає розгляд справ щодо конституційності зазначених актів у формі конституційного судочинства, а щодо їх законності — судами загальної юрисдикції у формі відповідного судочинства. На нашу думку, зазначеним Рішенням КСУ фактично зобов'язав суди загальної юрисдикції (сьогодні це стосується ВАСУ) розглядати справи щодо оскарження підконституційних актів Президента України та Верховної Ради України тільки після перевірки конституційності цих актів.

¹ Детальніше про підконституційні акти див.: *Кампо В.* Підконституційні акти та судовий контроль за ними // *Юридичний вісник України*. — 2009. — № 31(734). — 1–7 серпня. — С. 11

² Наприклад, див.: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Вищої ради юстиції щодо офіційного тлумачення положень абзаців другого, третього пункту 1 частини першої статті 150 Конституції України (справа щодо актів про обрання/призначення суддів на посади та про звільнення їх з посад) від 27 березня 2002 року № 7-рп/2002 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9446>

³ *Нерсисянц В. С.* Общая теория права и государства : учебник для вузов / Ин-т гос-ва и права РАН Акад. прав. ин-т. — М., 2000. — С. 506.

⁴ Принагідно зазначимо, що питання розмежування предметної підсудності між конституційною та адміністративною юстицією є актуальним не тільки для вітчизняної практики, але й зарубіжної. Див., наприклад: *Hauser R., Trzciński J.* Prawotwórcze znaczenie orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego w orzecznictwie Naczelnego Sądu Administracyjnego. — Warszawa : LexisNexis, 2008. — 125 s.

⁵ Рішення КСУ у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9447>

Є підстави стверджувати, що КСУ, передбачивши у цьому Рішенні принцип розмежування між КСУ та ВАСУ предметної підсудності актів Верховної Ради України і Президента України, фактично поширив зазначену у Рішенні правову позицію на всі без винятку адміністративні справи, в яких оскаржуються підконституційні акти вказаних суб'єктів владних повноважень. З огляду на це юрисдикція ВАСУ у повному обсязі поширюється виключно на ті їх акти, які видані на виконання приписів законів (підзаконні акти). У випадку, коли на розгляд ВАСУ надходить підконституційний акт зазначених суб'єктів владних повноважень, суд повинен зупинити провадження і на підставі статті 9 КАС України звернутися через Верховний Суд України до КСУ з питань конституційності такого акта.

Розмежування повноважень КСУ та ВАСУ фактично не стосується актів, дій чи бездіяльності Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, діяльність яких має виключно важливе значення для держави та суспільства, оскільки може стосуватися прав, свобод та інтересів невизначеного кола осіб. Системний аналіз положень розділу VIII «Правосуддя» Конституції України та Закону № 2453 дає підстави стверджувати, що акти, дії чи бездіяльність цих конституційних органів державної влади спрямовані на виконання вимог Основного Закону України щодо формування суддівського корпусу та здійснення суддями правосуддя, в першу чергу — його неупередженості та компетентності. Судовий контроль за актами, діями чи бездіяльністю цих органів здійснює ВАСУ як суд першої інстанції, оскільки їх діяльність має виключно підзаконний характер.

Адміністративні справи щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності також мають важливе суспільне значення, але тут є теоретична проблема розмежування предметної підсудності між КСУ та ВАСУ як судом першої інстанції. Оскільки Верховна Рада України є колегіальним органом, недодержання окремим народним депутатом України конституційних вимог щодо несумісності позначається на легітимності її роботи, зокрема на довірі громадян до парламенту. За таких умов судовий розгляд зазначеної категорії справ фактично спрямований на пряме виконання приписів Основного Закону України та має на меті усунення можливих їх порушень¹.

Але проблема полягає в тому, що в багатьох європейських країнах питання судового контролю додержання депутатами парламенту вимог щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності розглядаються конституційними, а не адміністративними судами. Очевидно, що суто конституційне питання (з точки зору конституційної науки) про позбавлення народного депутата України його статусу краще вирішувати КСУ, а не ВАСУ. Тому в новій редакції Конституції України, яка готується Конституційною Асамблеєю², варто передати вирішення цього питання єдиному органу конституційної юрисдикції.

¹ До речі, Рішення у цій частині підтримали навіть представники парламентської опозиції.. Див.: *Бондаренко В.* Решение КС о прекращении полномочий нардепов-совместителей показало его принципиальность [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://gazeta.ua/ru/articles/politics/_reshenie-ks-o-prekraschenii-polnomochij-nardepov-sovmestitelej-pokazalo-ego-prin/454140

² Див.: *Концепція формування та організації діяльності Конституційної Асамблеї*, розроблена відповідно до Указу Президента України від 21 лютого 2011 року № 224 «Про підтримку ініціативи щодо створення Конституційної Асамблеї» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/14411.html>

Як вже зазначалося, важливе суспільне значення розгляду ВАСУ окремих категорій адміністративних справ, визначених оспорюваними положеннями Закону № 2453 та КАС України, полягає в тому, що їх судовий розгляд у першу чергу повинен забезпечувати розумне співвідношення між інтересами захисту прав особи-позивача та прав і свобод інших осіб, інтересами суспільства і держави в цілому. Крім цього, також важливо на сучасному рівні визначити предметну підсудність та усунути компетенційне дублювання повноважень КСУ і ВАСУ щодо деяких актів Верховної Ради України та Президента України.

Дослідивши у справі, за якою було ухвалене Рішення, правову природу зазначених категорій адміністративних справ та порядок їх розгляду ВАСУ, КСУ дійшов висновку, який відображено у його правових позиціях: адміністративно-процесуальним законодавством передбачено неупереджене здійснення правосуддя протягом розумного строку розгляду цих категорій справ. Одночасно Суд визначив, що у цих категоріях справ особі-позивачу надано достатньо гарантій справедливої судового розгляду його справи, а також забезпечено умови для обґрунтованого законного винесення судом рішення.

Отже, таке законодавче регулювання зазначених категорій адміністративних справ, за рішенням КСУ, відповідає принципу розумності та логічності закону як складових принципу верховенства права, оскільки першою інстанцією встановлено найбільш кваліфікований суд у системі судів адміністративної юрисдикції — ВАСУ.

Однак встановлення одноінстанційної процедури розгляду зазначеної категорії адміністративних справ не виключає потенційної можливості перегляду ВАСУ винесених ним у таких справах рішень. Так, по-перше, відповідно до частини четвертої статті 55 Конституції України кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Наприклад, до Європейського суду з прав людини.

По-друге, відповідно до статті 38 Закону № 2453 рішення вищого спеціалізованого суду може бути переглянуто Верховним Судом України у разі встановлення вже згадуваною міжнародною судовою установою порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

По-третє, якщо рішення ВАСУ у справі ухвалено на підставі положення закону, яке суперечить Конституції України, то в такому випадку КСУ повинен перевірити його конституційність за конституційним поданням Верховного Суду України.

По суті в усіх трьох випадках виникає правова ситуація, коли рішення ВАСУ як суду першої інстанції може бути переглянуто за нововиявленими обставинами тощо. Отже, не така страшна одноінстанційність, як її малюють.

Висновки і пропозиції. У Рішенні закріплено ряд правових позицій КСУ, що мають принципове значення для функціонування важливих сфер державного та суспільного життя, зокрема для законодавчого регулювання і судочинства. Фактично у цьому Рішенні Верховна Рада України отримала офіційне роз'яснення щодо використання такого конституційного інструменту, як конституційні підстави для визначення підсудності окремих категорій адміністративних справ. Одночасно КСУ визначив межі такого використання: законодавець не може

виключно на власний розсуд зменшувати кількість інстанцій, в яких розглядається певна категорія адміністративних справ. Останній при цьому повинен дотримуватися принципу верховенства права та його складових, зокрема пропорційності у співвідношенні інтересів суспільства, держави в цілому та особи, справедливості, розумності, логічності законодавчого регулювання тощо. Запроваджуючи однак двоінстанційний розгляд окремих категорій адміністративних справ, законодавець повинен пропорційно захищати права, свободи та інтереси кожної особи, інтереси суспільства та держави у цілому.

За матеріалами цієї справи, виходячи зі змісту Рішення, ми фактично доходимо висновку, що в системі гарантій прав та свобод людини і громадянина (зокрема права на судовий захист) поряд з гарантіями реалізації, захисту та охорони зазначених прав і свобод необхідно виокремлювати самостійну групу гарантій — гарантії забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Так, щодо права на судовий захист такими гарантіями можуть виступати організаційно-судові, організаційно-правові гарантії його забезпечення — принципи територіальності, спеціалізації та інстанційності, засади судочинства, інституційні установи тощо. Фактично гарантії забезпечення прав і свобод людини і громадянина відіграють роль метаярантій, тобто вони покликані гарантувати практичне «втілення в життя» гарантій реалізації, захисту та охорони зазначених прав і свобод.

Виходячи з наведеного, пропонуємо:

1. Асоціації суддів КСУ спільно з іншими громадськими організаціями провести у 2013 році круглий стіл за участю суддів КСУ, ВАСУ та інших адміністративних судів, науковців на тему «Одноінстанційний порядок розгляду адміністративних справ Вищим адміністративним судом України: теорія і практика».

2. Національній академії правових наук України звернути увагу юридичної науки на проблеми інстанційності при розгляді судами окремих категорій адміністративних та інших справ у контексті формування наукової доктрини інстанційності в організації та діяльності судів загальної юрисдикції.

3. На пленумі ВАСУ розглянути питання про практику дотримання положень Конституції та законів України, рішень КСУ щодо розмежування предметної підсудності між судами конституційної та адміністративної юстиції з урахуванням правових позицій КСУ, попередньої сталої судової практики судів загальної, насамперед адміністративної юрисдикції.

4. Конституційній Асамблеї розглянути питання про передачу КСУ повноважень щодо позбавлення народного депутата України його мандата у разі недотримання ним принципу щодо несумісності.

Кампо В. М. Проблемы подсудности отдельных категорий административных дел: теоретический и практический аспекты. В статье исследуются доктринальные аспекты правовых позиций Конституционного Суда Украины, закрепленных в его Решении от 29 августа 2012 года № 16-рп/2012, относительно одно- и двухинстанционного порядка рассмотрения отдельных категорий административных дел.

Ключевые слова: Конституционный Суд Украины, Высший административный суд Украины, одно- и двухинстанционный порядок рассмотрения административных дел, предметная подсудность.

Kampo V. The Problems of Jurisdiction of Certain Categories of Administrative Cases: Theoretical and Practical Aspects. *The article researches the doctrinal aspects of legal positions of the Constitutional Court of Ukraine, set forth in the Decision of the Constitutional Court of Ukraine №. 16-рп/2012 dated August 29, 2012 concerning the procedure of consideration of certain categories of administrative cases in one- and two- instance order.*

Key words: *the Constitutional Court of Ukraine, the High Administrative Court of Ukraine, the procedure of consideration of cases in one- and two- instance order, subject-matter jurisdiction.*

Аспекти історичного розвитку принципу пропорційності

Ю. Євтошук

головний консультант Управління правової експертизи
Секретаріату Конституційного Суду України

У статті висвітлюються аспекти розвитку принципу пропорційності на різних історичних етапах, зокрема досліджується наповнення ідеї пропорційності у творчості відомих мислителів періодів античності, середньовіччя, просвітництва у важливих правових актах тих часів.

Ключові слова: ідея пропорційності, принцип пропорційності, справедливість, баланс інтересів, права людини, обмеження влади.

Досліджуючи принцип пропорційності, вітчизняні правознавці (зокрема С. Погребняк, С. Шевчук) звертають увагу на деякі історичні вияви цього принципу, його використання в окремих правових системах, у конституційному судочинстві, у практиці Європейського суду з прав людини. Однак з необхідною повнотою і системністю питання становлення принципу пропорційності на різних історичних етапах у філософсько-правовій думці не досліджувалося. Водночас потреба у такому дослідженні є, оскільки історичні факти підтверджують закономірності, встановлені теоретично, та дозволяють виявити деякі нові характеристики принципу пропорційності (на нашу думку, це, зокрема, його багатоаспектне використання у правовій сфері, що надає йому універсального значення).

Метою цієї статті є висвітлення аспектів історичного розвитку принципу пропорційності, зокрема, дослідження ідеї пропорційності за часів античності, середньовіччя, просвітництва у творчості мислителів та в деяких важливих правових актах.

Без дотримання «пропорційності» важко уявити вирішення багатьох питань суспільного та приватного життя, як буденного, так і правового. Тому не дивно, що вже у часи давніх східних цивілізацій на «формулі пропорційності» базуються окремі аспекти правового життя тогочасного суспільства. Наприклад, ця формула закладена у законодавчих таблицях цивілізації шумерів (3000 р. до н. е.)¹ щодо регулювання питання визначення розміру покарання (чим тяжчий злочин, тим більший штраф), а також у законах Шумера щодо питання відшкодування шкоди (її розмір був вищим, якщо завдано більших збитків)². У законах Хамурапі «формула пропорційності» покладена в основу принципу таліону, який втілювався, зокрема, в таких положеннях: якщо людина пошкодить око іншій людині, то слід пошкодити її око³.

¹ За даними провідного шумеролога світу С. Крамера законодавчі таблиці цивілізації шумерів існували раніше як мінімум на 300 років від Законів Хамурапі (останні до 1957 року вважалися найдавнішою збіркою законів).

² Сэмюэл Н. Крамер. История начинается в Шумере / пер. Ф. Л. Мендельсон ; под. ред. В. В. Струве. — М. : Наука, 1965. — С. 65; Крамер Самюэль. Шумеры. Первая цивилизация на Земле / пер. с англ. А. В. Милосердовой. — М. : Центрполиграф, 2002. — С. 378.

³ Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / под ред. З. М. Черниловского. — М. : Юрид. лит., 1984. — С. 22.

Використання «формули пропорційності» у згаданих актах так чи інакше пов'язане з визначенням міри втручання у приватну автономію людини (зокрема через застосування до неї певної відповідальності). Втім ступінь такого втручання відрізняється (за законами Хамурапі відповідальність за порушення має більш жорсткий характер). І це природно, оскільки для різних історичних часів характерне неоднакове значення у співвідношенні приватних та публічних інтересів. Часто інтереси держави мали пріоритет над приватними інтересами, а обмеження прав людини було надмірним і неконтрольованим. Тому змістове наповнення ідеї співмірності, її соціальне та правове значення є історично різними. Про це свідчить і проведений нами порівняльно-історичний аналіз.

Підґрунтя ідеї пропорційності можна відшукати, повертаючись до часів античності. Вже тоді взаємовідносини людини і держави пропонується розглядати з позиції обмеження публічної влади правом та дотримання вимог справедливості¹. Водночас зміст справедливості філософи розкривали, зокрема, за допомогою категорії пропорційності. Про арифметичну та геометричну пропорції та гармонію писав ще давньогрецький філософ Піфагор, саме числову співмірність він називав гармонією, відносячи сюди й справедливість². Інший видатний давньогрецький мислитель Платон характеризує справедливість через поняття «належа міра», виділяючи арифметичну та геометричну рівність. Саме геометрична рівність, на його думку, є істинною та найкращою рівністю, яка «більшому приділяє більше, меншому — менше, кожному віддаючи те, що співмірно його природі»³.

Відомий давньогрецький вчений і філософ Аристотель (учень Платона), розмірковуючи у «Нікомаховій етиці» над різними видами справедливості, зокрема окремою справедливістю, пов'язаною з розподілом почестей, багатства і всього іншого, що може бути поділене між співгромадянами, доходить висновку, що «справедливе є щось пропорційне», тоді як «несправедливе — це порушення пропорційності, бо пропорційність — це середина, а справедливе полягає в пропорційності». Про іншу пропорційність (арифметичну) він говорить, розглядаючи справедливість при обміні: по-перше, це середина між свого роду наживою та збитком, по-друге, володіння рівною часткою до і після обміну. На його думку, держава також тримається на пропорційній розплаті⁴.

Згадані міркування наводять на думку, що історично категорія пропорційності пов'язана зі справедливістю та сутністю права. Більше того, в етичній доктрині Аристотеля співмірність є елементом справедливості, набуваючи визначального значення для практичного відтворення останньої в різних сферах (у тому числі соціальній і правовій) публічного та приватного життя індивіда, суспільства та держави в цілому.

¹ *Проблемы общей теории права и государства : учебник / под общ. ред. В. С. Нерсисянца. — 2-е изд., пересмотр. — М. : Норма ; ИНФА-М, 2010. — С. 643.*

² *Азаркин Н. М. Всеобщая история юриспруденции: курс лекций. — М. : Юрид. лит., 2003. — С. 79.*

³ *Проблемы общей теории права и государства : учебник / под общ. ред. В. С. Нерсисянца. — 2-е изд., пересмотр. — М. : Норма ; ИНФА-М, 2010. — С. 651–652.*

⁴ *Аристотель. Нікомахова етика / пер. з давньогрец. Віктор Ставнюк. — К. : Аквілон-Плюс, 2002. — С. 199, 201–203, 205–209.*

Ідея пропорційності міститься у пам'ятках римського права. Згадку про неї в аспекті регулювання цивільних та кримінальних відносин можна відшукати в Законах XII таблиць. Їх окремі положення визначали, наприклад, необхідність розділення боргів померлого між його спадкоємцями пропорційно отриманим ними частинам спадку, а також закладали залежність міри покарання, зокрема суми штрафу, від тяжкості образи та статусу особи, якій її завдано. У Дигестах Юстиніана згадана ідея відтворюється у зв'язку з розумністю законодавчого регулювання, а саме у приписі: те, що було введено не через розумну підставу, а через помилку, а потім підтримувалося шляхом звичаю, не має сили стосовно схожих випадків (Цельс)¹.

Таким чином, поняття «пропорційність» вже за часів античності набуває важливого соціально-правового змісту завдяки зв'язку зі справедливістю правового регулювання, з самою сутністю права, відтворюється у різних аспектах правового регулювання, що закладає розуміння «пропорційності» як правової категорії, на основі якої має будуватися правовий порядок.

У період середньовіччя ідея пропорційності також розвивалася в аспекті кримінальних відносин, водночас вимога щодо співмірності покарання злочину вже прямо передбачалася, наприклад, у «Салічній правді» (правовий кодекс салічних франків), «Кутюмах Бовезі»².

Визначальним етапом у розвитку ідеї пропорційності є період просвітництва, коли побудова взаємовідносин людини і держави відбувається на якісно новому рівні, на основі ідей панування права, поділу влади, визнання прав людини та свободи індивіда, а також меж такої свободи.

Так, ідею пропорційності можна вивести з позицій англійського філософа Дж. Локка щодо меж законодавчої влади, яка не повинна бути свавільною та мати іншої мети, окрім збереження людини та суспільства; щодо законності влади, щоб народ міг знати свої обов'язки і перебувати у безпеці під захистом закону, а правителі — триматися у належних межах і не спокушатися владою, якою вони наділені, застосовувати її для таких цілей і за допомогою таких засобів, про які вони мали б бажання повідомляти. На цій ідеї також базується відтворений ним поділ влади на законодавчу, виконавчу та федеративну³.

Ідею пропорційності можна також відшукати у поглядах видатного французького правника Ш.-Л. Монтеск'є, на якій він базує, зокрема, політичну свободу не лише щодо державного устрою (вона встановлюється поділом трьох влад та балансом повноважень між ними), а й щодо громадянина, яка полягає у його безпеці чи впевненості у своїй безпеці. Це пов'язується, насамперед, з «доброякісністю» кримінальних законів, які мають покладати покарання відповідно до специфіки злочину. Ідея пропорційності відтворюється Ш.-Л. Монтеск'є і в твердженнях щодо визначення розміру доходів держави з урахуванням не лише потреб держави, а й громадян. Однак ключовим щодо відтворення згаданої ідеї

¹ *Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана.* — М. : Зерцало, 1997. — С. 169.

² *Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / под ред. З. М. Черниловского.* — М. : Юрид. лит., 1984. — С. 72–87, 105.

³ *Джон Локк. Два трактата про врядування / пер. з англ. О. Тереха, Р. Димерця.* — К. : Основи, 2001. — С. 201–205, 207–214.

у вченні мислителя є його висновок про те, що дух помірності має бути духом законодавця (для свободи необхідні судові процедури, але чисельність їх може бути настільки велика, що вони стануть перешкоджати цілям законів, які їх встановили); водночас сам закон має бути мотивований¹.

Італійський мислитель Ч. Беккарія, як ніхто інший, ґрунтовно відтворив суть принципу співмірності як принципу теорії покарання у творі «Про злочини і покарання», дослідивши необхідність дотримання співмірності покарання тяжкості вчиненого злочину².

У позиціях французького мислителя, письменника Ж.-Ж. Руссо ідея пропорційності деякою мірою відтворюється в питанні співвідношення приватних та суспільних інтересів, а саме у відповідності інтересів суверена інтересам приватних осіб, з яких він створений³. Крім того, він виділяє такий аспект ідеї пропорційності, як пропорційне оподаткування, адже дух свободи, на його думку, якраз і полягає у точному дотриманні пропорції. Як зазначає Руссо, для того щоб оподаткування було справедливим і дійсно пропорційним, воно має здійснюватися не лише відповідно до розміру майна платників, а й на основі складного співвідношення відмінностей їхнього матеріального становища і надлишків майна⁴.

Змістовно ідея пропорційності була розвинута у першій половині XIX століття деякими представниками лібералізму — англійським філософом Дж. Міллем та французьким публіцистом Б. Констана. Так, перший розглядав цю ідею в розрізі меж свободи індивіда та влади суспільства над ним, зазначаючи, що індивід і суспільство не порушують належні межі, якщо поширюватимуть свою владу тільки на те, що їх стосується. Британський філософ виступав проти надмірного збільшення влади суспільства над індивідом (на його думку, саме ця тенденція зростала), вважаючи, що будь-який прямий чи опосередкований примус, через переслідування чи покарання, може бути виправданий як необхідний захід, щоб захистити інших людей від шкідливих дій індивіда, але не як захід зробити добро тому індивіду, свобода якого порушується цим примусом⁵. Ідею співмірності можна вивести з тверджень Б. Констана, на думку якого, суверенітет народу не безмежний, а обмежений тими рамками, які йому ставить справедливість і права індивіда (при цьому він підтримує ідею народного суверенітету Руссо та інших), а також з його негативного ставлення до форми держави, в якій надмірний ступінь влади і відсутні гарантії особистої свободи. Однією з таких гарантій є право, що має протистояти свавіллю, тоді як закон, вважає він, не є абсолютною цінніс-

¹ *Монтескьє Ш.-Л.* О духе законов. — М. : Мысль, 1999. — С. 164–166, 185, 491, 495.

² *Беккариа, Ч.* О преступлениях и наказаниях / сост. В. С. Овчинский. — М. : ИНФРА-М, 2010. — (Библиотека криминолога). — С. 95.

³ *Руссо, Жан-Жак.* Про суспільну угоду, або принципи політичного права / пер. з фр. та ком. О. Хома. — К. : Port-Royal, 2001. — С. 23–26.

⁴ *Жан-Жак Руссо.* О политической экономии / пер. с франц. А. Д. Хаютина и В. С. Алексеева-Попова / по изд.: Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. Трактаты / пер. с франц. — М. : КАНОН-пресс ; Кучково поле, 1998. — 416 с.

⁵ *О свободе.* Антология мировой либеральной мысли (I половина XX века) / отв. ред. М. А. Абрамов. — М. : Прогресс-Традиция, 2000. — С. 288–392.

тю. Цю роль може відігравати лише той закон, що походить з легітимного джерела і який має справедливі межі¹.

У контексті обмеження влади правом та співвідношення особистої мети з чужими інтересами ідея пропорційності у другій половині XIX століття розвивалася в рамках ліберального вчення про право і державу. Зокрема, німецький юрист Р. Ієрінга розробляє «юриспруденцію інтересів», вважаючи, що суспільство є царством цілей, де діє доцільність, мета, в основі яких лежить людський інтерес, прагнення до вигоди, до досягнення тих чи інших благ, меті надається значення правотворчого чинника. Водночас автор стверджує, що для охорони інтересів суспільства від егоїстичних інтересів індивіда потрібна держава. Дослідник наголошує на самообмеженні влади створеними нею правом та законом, чим збагачує теорію правової держави². Це дало поштовх для розвитку ідеї пропорційності у напрямі двох аспектів — захисту приватної автономії від надмірного втручання держави та балансу інтересів держави й індивіда.

Ідею пропорційності охарактеризовано в аспекті балансу інтересів індивіда й держави у XX столітті, зокрема, завдяки творчості американського юриста Р. Паунда, котрий визначив мету права як примирення й гармонізацію інтересів, що стикаються, перехреснюються, різних претензій і вимог окремих осіб і соціальних груп; завдання одне — задоволення людських потреб, захист інтересів при найменших конфліктах і мінімальній шкоді³.

На основі викладеного з упевненістю можна приєднатися до тверджень, висловлених вітчизняними науковцями, щодо походження принципу пропорційності з концепції ліберальної демократичної держави та природи основних прав⁴. Більше того, на нашу думку, міркування згаданих мислителів є потужною базою для розвитку ідеї пропорційності в аспекті правового обмеження влади, зокрема законодавчої, захисту прав людини та утвердження верховенства права, що надало їй гуманістичного забарвлення.

Викладені висновки впливають також з аналізу базових правових актів, що закріплювали перші переліки фундаментальних прав і свобод. У Конституції Сполучених Штатів Америки від 17 вересня 1787 року ідея пропорційності знайшла своє відтворення в окремих нормах Білля про права 1789–1791 років (перші 10 поправок до Конституції, якими визначено перший каталог прав людини). Зокрема, приватну власність не можна брати для суспільного користування без справедливого відшкодування (поправка 5); не може вимагатися надмірна застава, накладатися надмірні штрафи, призначатися жорсткі та незвичні покарання (поправка 8).

¹ Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу : курс лекцій. — Х. : Факт, 2001. — С. 234–235, 237–238.

² Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу : курс лекцій. — Х. : Факт, 2001. — С. 266–267; *Історія вчень про державу і право: підручник* / за ред. проф. Г. Г. Демиденко, проф. О. В. Петришина. — Х. : Право, 2008. — С. 162.

³ *Історія вчень про державу і право: підручник* / за ред. проф. Г. Г. Демиденко, проф. О. В. Петришина. — Х. : Право, 2008. — С. 222–223.

⁴ Шевчук С. Судовий захист прав людини : практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. — Вид. 2-ге, випр., допов. — К. : Реферат, 2007. — С. 478.

Приблизно у той же час з'явився інший правовий акт, у якому можна відшукати ідею пропорційності. Це Декларація прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 року, яка, проголошуючи природні та невідчужувані права людини (свободу, власність, безпеку та опір гніту) та їх рівність, визначає, що здійснення цих прав має лише такі межі, які забезпечують іншим членам суспільства користування такими самими правами; такі межі можуть бути визначені лише законом. Зазначений документ прямо закріплює відповідні аспекти ідеї пропорційності, що надають їй гуманістичного змісту, зокрема, закон може встановлювати лише ті покарання, які безумовно і очевидно необхідні (стаття 8); у разі необхідності застосування арешту будь-яка надмірна суворість для забезпечення охорони особи обвинуваченого повинна суворо каратися законом (стаття 9). Ще однією гарантією від неправомірного втручання у права людини є положення Декларації прав людини і громадянина, за яким власність є священним і непорушним правом, ніхто не може бути позбавлений її інакше, ніж у разі законно встановленої суспільної необхідності і за умови справедливого й попереднього відшкодування (стаття 17)¹.

Аналогічні положення щодо співмірності покарання злочину та обмеження права власності містилися у законодавстві якобінців (1793–1794 роки), а за часів другої республіки у Франції в Конституції від 4 листопада 1848 року пропорційність також відтворювалась у податковому регулюванні, за яким кожен обкладався податком пропорційно своєму матеріальному становищу².

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що ідея пропорційності походить з давньої ідеї невід'ємних прав (з одного боку, є наслідком їх визнання, а з другого — умовою становлення та утвердження цих прав) та правового обмеження влади. Ця ідея в процесі її розвитку в різні історичні періоди набуває різних аспектів та характеристик, покладається в основу різних правовідносин: податкових, кримінальних, адміністративних, цивільних. Вона виявляється, зокрема, в ідеях визначення покарання залежно від тяжкості злочину, а розмір відшкодування — від завданих збитків, збалансованого поділу влади, обкладання податком особи пропорційно її матеріальному становищу, позбавлення права власності лише на підставі законно встановленої суспільної необхідності і за умови справедливого й попереднього відшкодування, обґрунтованості та справедливості закону, дотримання справедливих меж втручання держави в індивідуальну свободу, необхідності балансу інтересів у державі тощо. Історично та змістовно ідея пропорційності пов'язана зі справедливістю, виступає її елементом, що має важливе значення для її практичного відтворення в різних сферах публічного та приватного життя індивіда, суспільства та держави в цілому.

Евтушок Ю. О. Аспекты исторического развития принципа пропорциональности. В статье освещаются аспекты развития принципа пропорциональности на разных исторических этапах, в частности исследуется наполнение идеи пропорциональности в творчестве известных мыслителей периодов античности, средневековья, просветительства в важных правовых актах тех времен.

¹ Згадані правові акти див.: Дженис М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування / пер. з англ. — К.: АртЕк, 1997. — С. 11, 12–13.

² Хрестоматія по історії государства і права зарубежных стран / под ред. З. М. Черниловского. — М.: Юрид. лит., 1984. — С. 235, 250.

Ключевые слова: идея пропорциональности, принцип пропорциональности, справедливость, баланс интересов, права человека, ограничение власти.

Yevtoshuk Yu. Aspects of the Historical Development of the Principle of Proportionality. *The article highlights the aspects of the principle of proportionality at different stages, in particular the content of the idea of proportionality in the works of renowned thinkers of the periods of Antiquity, the Middle Ages and Age of Enlightenment are researched through the important legal acts of relevant times.*

Key words: *idea of proportionality, principle of proportionality, fairness, balances of interests, human rights, limitation of powers.*

**ЗА МАТЕРІАЛАМИ КОНФЕРЕНЦІЇ
З ПИТАНЬ СПІВПРАЦІ КОНСТИТУЦІЙНИХ СУДІВ
ЛИТОВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА УКРАЇНИ
(27–28 вересня 2012 року, м. Вільнюс)**

**Вітальне слово
Голови Конституційного Суду
Литовської Республіки
Р. К. Урбайтіса**

Шановні пані та панове!

Мені дуже приємно вітати всіх учасників першої конференції з питань співпраці конституційних судів Литовської Республіки та України, що проходить у Вільнюсі.

Упродовж багатьох років триває співпраця конституційних судів Литовської Республіки та України. Початком цих дружніх відносин можна вважати 1999 рік, коли Конституційний Суд України (спільно з Венеціанською Комісією Ради Європи та Німецьким фондом міжнародного правового співробітництва) організував у Києві Конференцію генеральних секретарів конституційних судів та судів з еквівалентною юрисдикцією Європи, в якій взяв участь канцлер Конституційного Суду Литовської Республіки В. Рінкявічюс. Пізніше, у березні 2003 року, на запрошення Голови Конституційного Суду України М. Селівона Україну відвідав Голова нашого суду Е. Куріс, судді В. Сінкявічюс і Й. Прап'єстіс. У вересні 2003 року, коли Конституційний Суд Литовської Республіки відзначав десятиріччя своєї діяльності, на Міжнародну конференцію «Конституційне правосуддя і верховенство права», що відбувалася у Вільнюсі, прибули заступник Голови Конституційного Суду України В. Вознюк і керівник Відділу зовнішніх зв'язків О. Кравченко.

У травні 2004 року Вільнюс відвідала делегація Конституційного Суду України у складі Голови Суду М. Селівона, суддів В. Тихого і П. Ткачука. У червні 2005 року суддя Конституційного Суду України М. Костицький та співробітник цього суду Н. Кушакова взяли участь у Міжнародній конференції «Право і факт у конституційній юриспруденції», що відбулася у столиці Литовської Республіки. Судді Конституційного Суду України А. Головін і В. Кампо взяли участь у підготовчому засіданні XIV Конгресу Конференції європейських конституційних судів, що відбулося у Вільнюсі 7 вересня 2006 року, а 3–6 червня 2008 року на XIV Конгрес цієї Конференції прибули Голова Конституційного Суду України А. Стрижак, керівник Служби Голови Конституційного Суду України та його заступників — головний радник М. Аршевська та керівник Відділу зовнішніх зв'язків О. Кравченко.

Судді Конституційного Суду Литовської Республіки брали участь у наукових заходах, організованих Конституційним Судом України: у жовтні 2005 року я долучився до роботи Міжнародної конференції «Вплив рішень Європейського суду з прав людини на національне конституційне судочинство», у травні 2008 року суддя П. Куцоніс представив свою доповідь на Міжнародній конференції

«Конституційний суд у системі органів державної влади: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення», а 15–18 вересня 2011 року, коли Конституційний Суд України відзначав 15-річчя свого заснування, я мав честь взяти участь у Міжнародній конференції «Захист прав людини органами конституційної юстиції: можливості і проблеми індивідуального доступу», на якій виступив з доповіддю «Конституційне правосуддя і захист прав людини: литовський досвід».

Тісніша співпраця між судами та діалог між суддями розпочалися після того, як 8–9 грудня 2011 року суддя Конституційного Суду Литовської Республіки Т. Бірмонтієне взяла участь у дискусіях круглого столу з питань соціального захисту громадян, організованого Конституційним Судом України.

Дорогі друзі! Сьогодні наші суди розпочинають якісно новий етап співробітництва — зустрічі суддів конституційних судів Литовської Республіки та України на двосторонніх конференціях. Маю надію, що такі щорічні зустрічі стануть доброю традицією і сприятимуть гарантуванню найвищого рівня захисту конституційних цінностей, затверджених у конституціях обох держав.

Під час таких зустрічей важливими є зміцнення взаємних зв'язків, розширення діалогу суддів, обмін досвідом, обговорення актуальних питань конституційної юриспруденції, пошук шляхів вирішення проблем, що виникають у справах конституційного правосуддя, проведення дискусій щодо конституційних наслідків прийнятих рішень.

Перша зустріч буде присвячена темі «Гарантії незалежності суддів». Конституційний Суд Литовської Республіки неодноразово зазначав, що незалежність судів та суддів — це один із найважливіших принципів здійснення правосуддя. У нещодавно прийнятих актах нашого суду розкрито різні аспекти незалежності судів і суддів та її гарантій. До цих аспектів належать: незмінюваність тривалості повноважень суддів, встановлення їхніх зарплат та інших соціальних гарантій, фінансування судів, заборона втручання у діяльність суду і суддів, однаковий правовий статус суддів, непідпорядкованість судів судам вищої інстанції, самоврядування судової влади.

На цій конференції доповіді на тему гарантій незалежності суддів підготували суддя Конституційного Суду Литовської Республіки Т. Бірмонтієне та суддя Конституційного Суду України П. Стецюк.

Я впевнений, що другий день конференції буде не менш цікавим як для наших колег з України, так і для нас самих, оскільки матимемо нагоду вислухати вичерпні доповіді судді Конституційного Суду Литовської Республіки Г. Месоніса та судді Конституційного Суду України Н. Шаптали про найголовніші проблеми юриспруденції конституційних судів Литовської Республіки та України.

Тож іще раз вітаю всіх учасників і запрошую розпочати нашу конференцію.

Незалежність Конституційного Суду України в аспекті реалізації державної політики щодо захисту прав і свобод людини і громадянина

А. Головін

Голова Конституційного Суду України

Ретроспективний аналіз розвитку українсько-литовських відносин красномовно свідчить про доброзичливість і приязнь, які протягом віків існували між нашими народами. Саме від великокняжої Литовської держави Київ у XV столітті отримав магдебурзьке право, водночас Велике князівство Литовське зберегло традиції Київської Русі, її культуру, мову, писемність, еліту. Спільність історичних, культурних, етнонаціональних та багатьох інших чинників і традицій наших народів, безконфліктність їх співіснування в минулому мають своє продовження в сучасній українсько-литовській співпраці. Нова сторінка взаємин між нашими державами відкрилася вже в наші дні із набуттям ними незалежності.

У таких умовах беззаперечною реальністю стала і взаємодія між правовими системами обох країн, чому сприяє обмін делегаціями між нашими судами з метою вивчення корисного досвіду, що вже стало доброю традицією. У грудні 2011 року в Конституційному Суді України було проведено круглий стіл, присвячений питанням підготовки та розгляду справ з питань соціального захисту конституційними судами України та Литовської Республіки. У його роботі взяла участь суддя Конституційного Суду Литовської Республіки Т. Бірмонтієне, яка поділилася досвідом роботи органу конституційної юрисдикції Литви з цих актуальних питань на прикладі конкретних справ. На цьому заході обговорювалися також проблеми, що часто виникають у роботі конституційних судів обох держав, зокрема щодо виконання рішень судів, взаємодії з парламентами та Європейським судом з прав людини.

Тема нинішньої конференції є дуже важливою, зважаючи на те, що останніми роками в рамках різних міжнародних заходів ми так чи інакше торкалися питань гарантування незалежності конституційних судів, і ця тема з часом не вичерпує себе, а навпаки, стає все актуальнішою. Згадаймо лише таку важливу подію міжнародного масштабу, як Другий всесвітній конгрес конституційних судів на тему «Поділ влади та незалежність конституційних судів та еквівалентних органів», що відбувся 16–18 січня 2011 року в Ріо-де-Жанейро під егідою Венеціанської Комісії. Конгрес надав представникам конституційних судів з усіх куточків світу можливість обговорити питання, пов'язані із забезпеченням незалежності органів конституційної юрисдикції у відносинах з іншими органами державної влади. Особливо це стосувалося питань запобігання тиску на конституційні суди з боку виконавчої та законодавчої влади, а подекуди й з боку засобів масової інформації.

Вважаю, що наша двостороння співпраця в аспекті зазначеної теми є не менш важливою, оскільки в рамках нинішнього заходу обмін інформацією відбуватиметься між суддями конституційних судів сусідніх країн, які з відомих причин мають подібні проблеми, пов'язані з гарантуванням їх незалежності. Це дозволяє легше розуміти один одного і запозичувати корисний досвід. Тому сподіваюся,

що на конференції ми матимемо можливість комплексно і детально обговорити цю широкомасштабну тему у більш прикладному аспекті.

Актуальність теми нинішньої конференції обумовлена, зокрема, тим, що ніколи не може бути досягнуто остаточної незалежності конституційного суду. Її реальне забезпечення — це постійно триваючий процес, який час від часу з тих чи інших обставин активізується. І це закономірно, адже, виконуючи функцію забезпечення реалізації принципу поділу влади, конституційний суд як державний інститут виступає природним опонентом усіх інших владних інститутів, а тому останні досить часто вступають у гострі дискусії з ним та шукають способи вплинути на його позицію у бажаному для них напрямі.

Саме тому незалежність органів конституційної юрисдикції на сьогодні вважається невід'ємною складовою будь-якого демократичного суспільства. Без її належного забезпечення конституційні суди не здатні повноцінно виконувати своє основне завдання — гарантувати верховенство конституції, яка закріплює універсальні демократичні цінності. При цьому незалежність конституційних судів не є самоціллю, вона є необхідною передумовою гарантування практичної реалізації та належної охорони прав кожного індивіда, оскільки право на розгляд справи незалежним судом вважається складовою права людини на судовий захист.

Принцип незалежності суддів та судів, закріплений у конституціях багатьох країн світу, так само, як і право кожної особи на справедливий і незалежний суд, породжує обов'язок держави запроваджувати гарантії такої незалежності. До конституційних та законодавчих гарантій незалежності Конституційного Суду України належать:

1) закріплення його статусу, засад діяльності, порядку формування в окремому (XII) розділі Конституції України, чим підкреслюється його особливе місце в системі органів державної влади як єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні і ускладнюється можливість внесення відповідних змін, зокрема з метою вплинути на його незалежність;

2) визначення трьох суб'єктів формування його складу, до яких віднесені Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України;

3) призначення суддів Конституційного Суду України на дев'ять років без права бути призначеними на повторний строк; тривалий період роботи суддів однієї каденції як гарантія незалежності Конституційного Суду України підкріплюється складною процедурою їх дострокового звільнення з посад;

4) конституційне визначення обов'язковості виконання на території України, остаточності та неможливості оскарження рішень Конституційного Суду України, а також законодавче передбачення юридичної відповідальності за їх невиконання;

5) законодавче закріплення повноваження Конституційного Суду України регулювати питання організації своєї внутрішньої роботи, яким він скористався, зокрема, затвердивши 5 березня 1997 року Регламент Конституційного Суду України;

6) віднесення законом обрання та формування керівництва і робочих органів Конституційного Суду України до його внутрішніх питань;

7) законодавче визначення фінансування діяльності Конституційного Суду України окремим рядком у Державному бюджеті України, а також самостійне розпоряджання виділеними бюджетними коштами;

8) організаційна, матеріально-господарська незалежність Конституційного Суду України, наявність у нього статусу юридичної особи.

Однак конституційне та законодавче гарантування незалежності Конституційного Суду України не є цілком досконалим і виступає лише як одна з передумов її реального забезпечення на практиці.

Що ж стосується проблем практичного гарантування незалежності конституційних судів в умовах політичного протистояння, то вони добре відомі як в Україні, так і в Литві. Досить часто конституційні суди зазнають серйозного зовнішнього тиску, обумовленого ухвалюваними ними рішеннями, неприйнятними для деяких органів державної влади чи окремих впливових політичних діячів. Ми були свідками, коли такі органи з метою «покарати» конституційний суд за прийняття небажаних для них рішень, наприклад, вчасно не призначали нових суддів, чим створювали реальні перешкоди у його практичній діяльності. Так, у 2005 році недосконала процедура прийняття суддями Конституційного Суду України присяги була використана деякими політичними силами для блокування його діяльності, коли вже призначеним на посаду суддям не давали скласти присягу у Верховній Раді України. Тобто сама можливість функціонування Конституційного Суду України перебувала у прямій залежності від інших органів державної влади, що є недопустимим у сучасній правовій, демократичній державі.

Згідно із законодавством завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій її території. Конституція України наділила єдиний орган конституційної юрисдикції повноваженням здійснювати судовий конституційний контроль законів та інших правових актів парламенту, актів глави держави та уряду, а також правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Не менш важливим напрямом діяльності Конституційного Суду України як гаранта верховенства Основного Закону держави є офіційне тлумачення Конституції та законів України, а також надання висновків щодо відповідності законопроектів про внесення змін до Конституції України вимогам її статей 157 і 158 та про конституційність міжнародних договорів України.

Функція тлумачення Конституції та законів України, закріплена за Конституційним Судом України, не обмежується виключно роз'ясненням відповідних норм. Якщо Конституційний Суд, розглядаючи справу про офіційне тлумачення, встановить невідповідність закону (його окремих положень) Конституції України, то у цьому самому провадженні він вирішує питання щодо його конституційності. Такий механізм споріднений з інститутом нормативної конституційної скарги, запровадженим у багатьох країнах Європи.

У цьому контексті необхідно зазначити, що, на відміну від конституційного подання щодо відповідності положень нормативного акта Конституції України, з яким до Конституційного Суду України може звернутися обмежене коло суб'єктів (Президент України, не менш як сорок п'ять народних депутатів України, Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим), з клопотанням щодо надання офіційного тлумачення може звернутися практично кожний суб'єкт — від органу державної влади до громадянина чи юридичної особи, якщо останні доведуть

неоднозначність застосування відповідних норм судами загальної юрисдикції або іншими органами влади в Україні.

За весь час функціонування Конституційного Суду України до нього надійшло близько 60 тисяч документів, з них 978 конституційних подань і 3569 конституційних звернень. За цей період Конституційним Судом було ухвалено 278 рішень щодо відповідності законів та інших правових актів Конституції України та про офіційне тлумачення Конституції і законів України; надано 22 висновки щодо відповідності законопроектів про внесення змін до Конституції України вимогам Основного Закону України та щодо конституційності міжнародного договору, який вносився до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість; прийнято 1284 ухвали.

Як доводить досвід, питання, що порушуються перед Конституційним Судом України, відображають ті реалії, в яких живе наша країна. На сьогодні значна частина клопотань до Конституційного Суду пов'язана з широким закріпленням в українському законодавстві соціальних пільг, компенсацій, гарантій, які в умовах складного економічного становища і проблем із наповненням державного бюджету не завжди можуть бути забезпечені державою повною мірою. У зв'язку з цим ми, зазвичай, прогнозуємо, що з прийняттям нового закону про Державний бюджет України матимемо відповідні звернення. Крім того, перед проведенням чергових виборів до вищих органів державної влади досить часто надходять подання про захист виборчих прав громадян.

Позитивним аспектом в роботі Конституційного Суду України наразі є те, що до нього надходить значно більше конституційних звернень від фізичних та юридичних осіб, ніж конституційних подань від суб'єктів владних повноважень. Це дозволяє єдиному органу конституційної юрисдикції в Україні уникати тиску з боку представників інших органів державної влади і зосереджувати основну увагу на питаннях захисту прав і свобод людини і громадянина. Так, протягом 2011–2012 років до Конституційного Суду України надійшло 700 конституційних звернень і тільки 46 конституційних подань. Така ситуація обумовлена, зокрема, відсутністю в Україні у цей період гострого протистояння між вищими органами державної влади — суб'єктами права на конституційне подання. Адже був період (2007–2009 роки), коли через таке протистояння до Конституційного Суду України надходила маса конституційних подань про компетенційні спори між вищими органами державної влади (у 2007 році — 84, у 2008 році — 98, а у 2009 році — 103).

Водночас слід згадати й про те, що значна кількість конституційних звернень поки що не відповідає вимогам Закону України «Про Конституційний Суд України». У 2011–2012 роках із 700 конституційних звернень тільки 82 стали предметом розгляду колегією суддів Конституційного Суду України, по 15-ти з них Судом прийнято рішення по суті. Проте порівняно з попередніми роками кількість звернень фізичних та юридичних осіб, що відповідають вимогам закону і по яких Конституційний Суд України приймав рішення у справі, значно збільшилася, що свідчить про суттєве підвищення правової культури заявників. Цим ми завдячуємо широкій просвітницькій роботі, яка проводиться керівництвом Конституційного Суду України та його Секретаріатом.

Що стосується результатів нинішньої діяльності Конституційного Суду України, то за останні неповні два роки він прийняв 35 рішень щодо відповідності законів

України, інших правових актів Конституції України, офіційного тлумачення окремих положень Конституції і законів України (15 з них — за конституційними зверненнями фізичних та юридичних осіб), дав два висновки щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (стосовно інституту недоторканності Президента України, народних депутатів України, суддів судів загальної юрисдикції та суддів Конституційного Суду України) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Крім того, Конституційним Судом України за цей період було прийнято 86 ухвал про відмову у відкритті конституційного провадження у справі і 10 — про припинення конституційного провадження у справі.

Таким чином, нинішня стабільність у відносинах між органами державної влади надала можливість Конституційному Суду України спрямувати зусилля на розгляд звернень фізичних та юридичних осіб з питань захисту їх прав і свобод. Зокрема, за останні півтора року кількість рішень у таких справах зросла в чотири рази. Зазначена стабільність стала передумовою й того, що Конституційний Суд України наразі відчуває менше спроб політичного тиску, намагань вплинути на його роботу з боку представників інших органів державної влади, що дозволяє йому працювати достатньо ритмічно і послідовно виконувати функції, визначені Конституцією і законами України.

Конституційна система гарантій незалежності судів

Т. Бірмонтієне

суддя Конституційного Суду Литовської Республіки

Питання незалежності судової влади досить часто є предметом дискусій, тож, здавалося б, воно цілком досліджене. Вже у Конституції США, що бере свій початок з XVIII століття (1787 рік), було затверджено певні гарантії незалежності судів, які потім були інтерпретовані у юриспруденції Верховного Суду США.

Поняття «незалежність» є об'єктом дослідження філософії та має свої особливості у праві. Незалежність не ототожнюється з абсолютною свободою або स्वाвиллям. Чи повинна забезпечуватися незалежність судів і якщо так, то які її конституційні гарантії? Конституційне право має дати відповідь на особливо складне запитання — якими є межі незалежності судів і чи не заперечує їх наявність самого поняття незалежності?

1. Конституційне поняття незалежності судів

Доктрина незалежності судів формувалася Конституційним Судом Литовської Республіки (далі — Конституційний Суд) під час вирішення багатьох справ конституційної юстиції, у яких заявники оспорювали відповідність Конституції правових актів, що регулювали різні аспекти судової влади. З цього погляду, варто виділити постанови Конституційного Суду від 22 грудня 1994 року, від 21 грудня 1999 року, від 28 березня 2006 року, від 9 травня 2006 року, від 22 жовтня 2007 року, від 14 лютого 2011 року, а також Рішення від 15 травня 2009 року¹.

Система гарантії незалежності судів і суддів формувалася також під час роз'яснення положень статей 5, 109, 112, 115 Конституції Литовської Республіки (далі — Конституція).

У доктрині Конституційного Суду гарантії незалежності судів і суддів, зазвичай, інтерпретуються як самостійні і, за винятком окремих випадків (наприклад, роз'яснення аспектів правового імунітету), не порівнюються з незалежністю та свободою інших конституційних інститутів (наприклад, засобів масової інформації).

Незалежність судів — важливий конституційний принцип, що є складовою принципів правової держави і поділу влади. Ці принципи між собою тісно пов'язані та не можуть діяти один без одного. У доктрині Конституційного Суду незалежність судів — обов'язкова умова захисту прав і свобод людини. Незалежність судів і суддів — один із головних принципів демократичної правової держави. Конституційний Суд у Постанові від 22 жовтня 2007 року роз'яснює конституційний імператив незалежності судів і суддів у контексті конституційного принципу правової держави². Цей принцип інтегрує різні цінності, що затвердже-

¹ Усі постанови і рішення Конституційного Суду Литовської Республіки литовською та англійською мовами можна знайти на його веб-сторінці: www.lrkt.lt

² Постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 21 грудня 1999 року, від 12 липня 2001 року.

ні у Конституції, на ньому ґрунтується вся система права Литви, а також і сама Конституція. Суди, здійснюючи правосуддя, повинні забезпечити впровадження у життя права, закріпленого у Конституції, законах та інших правових актах, гарантувати верховенство права¹.

У юриспруденції Конституційного Суду гарантії незалежності судів і суддів роз'яснюються як такі, що одна одну обумовлюють. Незалежність судів і суддів є неподільною². У доктрині, яку формує Конституційний Суд, виокремлено такі елементи (аспекти) гарантій незалежності судів і суддів: недоторканність тривалості повноважень судді; недоторканність особи судді; соціальні (матеріальні) гарантії судді; самоврядування судової влади як самодостатньої влади; гарантії фінансового і матеріально-технічного забезпечення судів (організаційна незалежність).

Незалежність судів — суттєва умова здійснення правосуддя. В одному з перших своїх актів — Постанові від 14 лютого 1994 року — Конституційний Суд, роз'яснюючи положення статті 109 Конституції, зазначив, що одним із найважливіших принципів здійснення правосуддя є незалежність суддів і судів. Цей принцип закріплено у статті 109, у якій говориться, що суддя та суди, здійснюючи правосуддя, є незалежними; судді, розглядаючи справи, керуються тільки законом. Пізніше цей принцип було розвинуто в інших актах Конституційного Суду. Функція правосуддя у доктрині Конституційного Суду визначає незалежність судді і судів; суддя може здійснювати правосуддя, лише будучи незалежним від сторін, що беруть участь у справі, від інституцій державної влади, політичних і громадських об'єднань, фізичних і юридичних осіб³.

Інтерпретуючи положення частини другої статті 109 Конституції про те, що суддя і суди, здійснюючи правосуддя, є незалежними, Конституційний Суд у Постанові від 22 грудня 1994 року доповнив роз'яснення принципу незалежності судді і суду положенням про необхідність реально гарантованої незалежності судді, а також гарантованої тривалості повноважень судді.

У Постанові від 6 грудня 1995 року Конституційний Суд визначає принцип незалежності суддів і судів як одну з фундаментальних рис демократичної держави і його роз'яснення пов'язує із закріпленим у статті 30 Конституції правом особи, чиї конституційні права або свободи порушені, звертатися до суду, а також із положеннями статті 31 Конституції, відповідно до яких особа, яка обвинувачується у скоєнні злочину, має право на те, щоб її справа відкрито й справедливо була розглянута незалежним і безстороннім судом, і робить дуже важливий висновок, що гарантії незалежності судді і судів є необхідними насамперед для того, щоб були забезпечені права і свободи людини. Це важливе положення було розвинуто у прийнятих пізніше актах Конституційного Суду і залишається однією з найбільш важливих цілей незалежності судді і суду.

¹ Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 27 листопада 2006 року.

² Постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 21 грудня 1999 року, від 22 жовтня 2007 року, від 29 червня 2010 року.

³ Постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 12 липня 2001 року, від 13 травня 2004 року, від 28 травня 2008 року.

Конституційний Суд у Постанові від 28 травня 2008 року роз'яснює це положення як таке, що означає обов'язок судді і судів, який виникає із гарантованого Конституцією (зокрема частиною другою статті 109, частиною першою статті 30) права кожної особи, яка вважає, що її права або свободи порушуються, мати незалежного арбітра у спорі, який відповідно до Конституції і законів по суті вирішив би цей правовий спір. Безсторонність суду у доктрині Конституційного Суду, як і незалежність суду, є істотною гарантією забезпечення прав і свобод людини, необхідною умовою справедливого розгляду справи, довіри до суду¹.

У доктрині Конституційного Суду, зокрема у його Постанові від 27 листопада 2006 року, незалежність судді і судів розуміється і як їх безсторонність, що забезпечується шляхом закріплення у Конституції і законах незалежності судової системи від законодавчої та виконавчої влади (інституційна незалежність), процесуальної незалежності суддів, організаційної самостійності судів та самоврядування, статусу суддів, недоторканності особи суддів, імунітету, недоторканності тривалості повноважень суддів, соціальних (матеріальних) гарантій суддів, а також шляхом встановлення заборони інституціям державної влади та управління, членам Сейму (парламент Литовської Республіки) та іншим посадовцям, політичним партіям, політичним і громадським організаціям, громадянам втручатися у діяльність судді або суду. У цій Постанові Конституційний Суд не формулює вичерпного переліку гарантій незалежності судді і судів, але зазначає, що незалежність судді і судів, їх безсторонність забезпечуються й іншими гарантіями, що встановлені у Конституції і законах.

У Постанові Конституційного Суду від 27 листопада 2006 року як один з важливих аспектів затвердженої у Конституції незалежності судді виокремлюється вимога, що всі судді, здійснюючи правосуддя, мають однаковий правовий статус в тому сенсі, що не можуть бути встановлені неоднакові гарантії самостійності незалежності судді при здійсненні ним правосуддя (прийнятті рішень у справах). Жоден суддя, здійснюючи правосуддя, не є і не може бути підпорядкованим жодному іншому судді або голові будь-якого суду (зокрема суду, в якому працює, також суду вищої інстанції). Вирішуючи справи і приймаючи рішення, суддя керується лише Конституцією, законами і правом. При розгляді справ суддя повинен бути нейтральним, а не упередженим. У постановах Конституційного Суду від 27 листопада 2006 року, від 22 жовтня 2007 року констатується: поведінка судді як щодо діяльності, пов'язаної з безпосереднім виконанням обов'язків, так і щодо діяльності, не пов'язаної з його обов'язками, не повинна викликати сумнівів стосовно безсторонності і незалежності судді. У Постанові від 22 грудня 1999 року Конституційний Суд підкреслив, що до гарантій незалежності судді і судів також належить і правовий статус судді і суду²; суддя відповідно до виконуваних ним обов'язків не може бути віднесений до державних службовців; від

¹ Див.: Постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 12 лютого 2001 року, від 27 листопада 2006 року.

² Частина перша статті 113 Конституції передбачає, що суддя не може обіймати жодних інших виборних чи призначуваних посад, працювати в підприємницьких, комерційних чи інших приватних установах або підприємствах. Він також не може отримати жодної винагороди/зарплати, крім заробітної плати судді та оплати за педагогічну і творчу діяльність. Призначення цих норм Конституції — забезпечити незалежність і неупередженість судів.

нього не може вимагатися проведення якоїсь політичної лінії. Судову практику формують лише суди, застосовуючи правові норми.

Незалежність суддів забезпечується, зокрема, закріпленням самоврядування, фінансового і матеріально-технічного забезпечення судової влади. У Постанові від 6 травня 2006 року Конституційний Суд повторив положення, сформульоване у Постанові від 21 грудня 1999 року, що принцип незалежності судів охоплює і незалежність від виконавчої влади; фінансування судів; фінансування незалежності судів забезпечує таке правове регулювання, коли кошти для судової системи і для кожного суду виділяються державним бюджетом, затвердженим законом; у державному бюджеті повинно бути встановлено, скільки коштів виділяється на кожен суд.

Конституційний Суд неодноразово констатував, що суди, які за Конституцією здійснюють судову владу у Литві, належать не до однієї, а до двох або й більше систем судів¹ (якщо так, зважаючи на Конституцію, встановлено у відповідних законах).

Конституційний Суд як одну з гарантій незалежності суддів і судів оцінює заборону інтерпретувати інстанційну систему судів як ієрархічну систему. Роз'яснюючи взаємні зв'язки інстанційної системи судів, Конституційний Суд зазначає, що відповідно до Конституції суди загальної компетенції нижчої інстанції, приймаючи рішення у справах, що стосуються відповідних категорій, повинні звертати увагу на рішення судів загальної юрисдикції вищої інстанції — на прецеденти у відповідних категоріях справ; суди загальної юрисдикції вищої інстанції (і судді таких судів) не можуть втручатися у справи, що розглядаються судами загальної юрисдикції нижчої інстанції, давати їм щодо рішень у відповідних справах вказівки обов'язкового чи рекомендаційного характеру. Такі вказівки (незалежно від того, обов'язкового чи рекомендаційного вони характеру) згідно з Конституцією були б оцінені як вплив на відповідні суди (суддів) *ultra vires*; судова практика формується тільки тоді, коли суди самостійно приймають рішення у справах².

У Постанові від 21 грудня 1999 року, вирішуючи, чи може бути суддя делегований для виконання інших обов'язків у державній інституції, інтерпретуючи положення частини першої статті 113 Конституції, Конституційний Суд зазначив, що відповідно до Конституції Президент Республіки не має повноважень делегувати суддю у структури Міністерства юстиції і Департаменту судів, також не передбачено можливості на будь-який період призупиняти повноваження судді.

¹ Нині відповідно до Конституції та законів у Литві три судові системи: 1) Конституційний Суд здійснює конституційний судовий контроль; 2) Верховний Суд Литви, Апеляційний суд Литви, окружні та дільничні суди, що вказані у частині першій статті 111 Конституції, складають систему судів загальної компетенції; 3) відповідно до частини 2 статті 111 Конституції для розгляду адміністративних, трудових, сімейних справ та справ інших категорій можуть бути створені спеціалізовані суди — на сьогодні згідно із законами заснована і діє одна система спеціалізованих судів, а саме адміністративних, яка складається з Верховного адміністративного суду Литви і окружних адміністративних судів (постанови Конституційного Суду від 13 грудня 2004 року, від 16 січня 2006 року, від 28 березня 2006 року, від 9 травня 2006 року, від 6 червня 2006 року, від 14 лютого 2011 року).

² Постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 9 травня 2006 року, від 28 березня 2006 року.

Конституційний Суд, інтерпретуючи положення Конституції, оцінює суди як самостійну і незалежну владу; суддя не зобов'язаний давати пояснення жодній державній інституції або посадовцям щодо справ, що перебувають у нього на розгляді, не зобов'язаний давати будь-кому для ознайомлення справи, які він розглядає, за винятком випадків, що передбачені у процесуальних законах; рішення судді у порядку, встановленому процесуальними законами, може переглянути та змінити або скасувати тільки суд вищого ступеня.

Приймаючи рішення стосовно відносин судової та виконавчої влади, Конституційний Суд у Постанові від 21 грудня 1999 року сформулював положення про те, що діяльність судів не є і не може бути галуззю управління, віднесеною до відання Міністерства юстиції або будь-якої іншої інституції виконавчої влади; міністр юстиції не може контролювати адміністративну діяльність судів і суддів. Проте така заборона не означає, що судова влада та інші влади не можуть співпрацювати. Конституційний Суд констатував, що при здійсненні спільних завдань держави, виконуючи її загальні функції, між державними інституціями існує міжфункціональне партнерство, а також взаємний контроль і баланс. Взаємодія різних гілок державної влади не може трактуватися як їх протистояння або конкуренція, а отже, стримування і протидія, які судова система (її інституції) та інші гілки державної влади (їх інституції) мають одна щодо одної, не можуть розглядатися як механізми протистояння гілок влади. Співпраця гілок державної влади повинна ґрунтуватися на принципі невтручання у здійснення повноважень іншої гілки державної влади¹.

Таким чином, у конституційній доктрині сформульовано поняття гарантій незалежності судді і суду, що здійснює правосуддя, згідно з якою їхні гарантії пов'язані і утворюють злагоджену систему. У доктрині Конституційного Суду не надано вичерпного переліку гарантій незалежності судді та судів, а лише встановлено основні гарантії, роз'яснено їх окремі елементи.

2. Недоторканність строку повноважень судді

У Постанові від 22 грудня 1999 року Конституційний Суд зазначив, що, встановлюючи згідно із законами порядок призначення, підвищення, переведення або звільнення від обов'язків суддів, тобто регламентуючи питання їхньої професійної кар'єри, не можна порушувати принцип незалежності судді та судів.

Конституційний Суд сформував доктрину гарантій недоторканності повноважень судді, приймаючи рішення щодо відповідності Конституції, зокрема, окремим положенням Європейської конвенції з прав людини, декретів Президента Республіки (і постанов Сейму), згідно з якими суддів на різних підставах звільняли від їхніх обов'язків: наприклад, коли суддя Верховного Суду був звільнений від обов'язків у зв'язку з призначенням суддею Конституційного Суду²; коли голова Верховного Суду не був звільнений постановою Сейму після того, як закінчився термін його повноважень³; коли суддя, призначений на п'ятирічний термін суд-

¹ Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 9 травня 2006 року.

² Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 2 червня 2005 року.

³ Рішення Конституційного Суду Литовської Республіки від 15 травня 2009 року.

дею дільничного суду, після закінчення цього строку був звільнений¹; коли судді були звільнені від обов'язків голів окружних і дільничних судів, тому що своїм вчинком принизили честь судді², та ін.

Важливою є одна з перших справ Конституційного Суду (Постанова від 22 грудня 1994 року)³, у якій він зіткнувся з наслідками здійснюваної судової реформи: 31 травня 1994 року було прийнято новий Закон «Про суди Литовської Республіки», а 15 червня 1994 року — інший закон, відповідно до положень якого діючий Верховний Суд Литви ліквідовувався, а його діяльність і повноваження суддів цього суду припинялися 31 грудня 1994 року. Конституційний Суд при ухваленні рішення про припинення повноважень суддів цього суду відзначив, що ліквідація Верховного Суду і зміна функцій не є тотожними явищами, вони мають різні правові наслідки. Конституційний Суд, роз'яснюючи викладені у статті 115 Конституції підстави для звільнення суддів, дійшов висновку, що повноваження суддів не можуть бути припинені до закінчення їхньої каденції, за винятком випадків, визначених у згадуваній статті Конституції, а отже, визнав це спірне положення закону таким, що суперечить пункту 2 статті 115 Конституції⁴. Конституційний Суд підкреслив, що незалежність судді повинна бути реально гарантована так само, як і тривалість повноважень судді.

Приймаючи рішення щодо деяких інших справ, пов'язаних зі звільненнями з посад суддів, Конституційний Суд повинен був, зокрема, роз'яснити повноваження Президента Республіки стосовно звільнення суддів певних судових ланок, *inter alia*, положення частини п'ятої статті 112 Конституції, а саме: рекомендації Президенту Республіки з питань призначення, підвищення на посаді, переведення або звільнення з посади суддів дає спеціальна передбачена законом інституція суддів. Конституційний Суд у Постанові від 21 грудня 1999 року сформулював, зокрема, доктринальне положення про те, що вказана у частині п'ятій статті 112 Конституції спеціальна інституція суддів повинна давати рекомендації Президенту Республіки з усіх питань призначення суддів, їх професійної кар'єри, а також звільнення від обов'язків; рекомендації цієї інституції породжують правові наслід-

¹ Постанова Конституційного Суду від 20 грудня 2007 року. Ця конституційна проблема більш детально розглядається у статті В. Синкявічюса: *Teisėjo atleidimas iš pareigų: konstitucinės doktrinos teoriniai ir praktiniai aspektai* // *Jurisprudencija*. — 2010. — Nr. 2 (120). — Р. 93–119 (Звільнення суддів від обов'язків: теоретичні та практичні аспекти конституційної доктрини // Юриспруденція. — 2010. — № 2 (120). — С. 93–119).

² Постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 16 січня 2007 року, від 17 грудня 2007 року.

³ Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 22 грудня 1994 року була прийнята у справі 27/94 згідно з проханням заявника — групи із 1/5 членів Сейму — про розгляд відповідності статті 2 Закону Литовської Республіки «Про створення Верховного Суду Литви, Апеляційного суду Литви, окружних судів, визначення території діяльності окружних і дільничних судів та реформування Прокуратури Литовської Республіки» від 15 червня 1994 року та порядку прийняття цього закону статтям 111, 115 і 116, частині третій статті 69 Конституції.

⁴ У Постанові від 22 грудня 1994 року Конституційний Суд зазначив, що термін повноважень суддів Верховного Суду, призначених на конкретний термін відповідно до положень Тимчасового Основного Закону (1990 рік), а також суддів, призначених після набуття чинності Конституцією (1992 рік), 31 грудня 1994 року не закінчується.

ки: за відсутності такої рекомендації Президент Республіки не може прийняти рішення про призначення, підвищення, переведення або звільнення з посади судді. Конституційний Суд визначив двоїстість цієї інституції — спеціальна інституція суддів є протиположною Президенту Республіки як суб'єкту виконавчої влади при формуванні корпусу суддів і водночас важливим елементом самоврядування суду — самостійної державної влади.

Повноваження спеціальної інституції суддів щодо надання рекомендацій Президенту Республіки про призначення чи звільнення деяких суддів обмежує Конституція. Даючи роз'яснення щодо повноважень спеціальної інституції суддів, Конституційний Суд у Постанові від 2 червня 2005 року зазначив, що при призначенні суддів Конституційного Суду відповідні повноваження згідно з Конституцією мають тільки державні посадовці і Сейм, що подають кандидатури суддів до Сейму. Відповідно до Конституції спеціальна передбачена законом інституція суддів взагалі не має жодних повноважень ухвалювати будь-які рішення, пов'язані з призначенням суддів Конституційного Суду. Ця інституція за Конституцією не має і повноважень давати рекомендації щодо звільнення від обов'язків судді суду Литовської Республіки у тих випадках, коли такий суддя призначається Сеймом на посаду судді Конституційного Суду.

Конституційна доктрина спеціальної інституції суддів розроблялася в Постанові Конституційного Суду Литовської Республіки від 9 травня 2006 року, де роз'яснюється формулювання частини п'ятої статті 112 Конституції «інституція суддів», яке припускає, що така інституція повинна бути колегіальною; вона не може бути несформованою; підстави та порядок для її створення мають встановлюватися законом; конституційні повноваження спеціальної інституції суддів не може перебрати на себе або привласнити жоден окремий посадовець (зокрема, жоден суддя або інший посадовець судової влади чи голова будь-якого суду), а також жодна інша інституція; цю інституцію не можна розглядати як утворення, що діє на добровільних засадах.

Оскільки ця інституція у конституційній доктрині розглядається як інституція¹ суду, тобто самоврядування самостійної державної влади, яка як судова влада є не політичною, а суто професійною, то вона повинна складатися тільки із суддів і формуватися корпусом суддів на демократичних засадах. Як зазначив Конституційний Суд, членів спеціальної інституції суддів, принаймні абсолютну їх більшість, повинні демократично обирати самі судді (або їх представники).

Узагальнюючи принципи діяльності цієї інституції суддів, Конституційний Суд підкреслює важливість вимог до належного судового процесу, обов'язок такої інституції з'ясовувати факти об'єктивного характеру. До спеціальної інституції суддів ставляться вимоги прозорості прийняття рішень і публічності її діяльності, щоб ні у судовій системі, ні у Президента Республіки, ні у громадськості не виникло сумнівів стосовно сформованого корпусу суддів; поради цієї інституції суд-

¹ Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 9 травня 2006 року зазначив, що спеціальна інституція суддів не є єдиним елементом самоврядування Суду як самостійної державної влади; відповідно до Конституції Литовської Республіки законодавець, беручи до уваги конституційний принцип незалежності судді і судів, інші положення Конституції Литовської Республіки, має повноваження за допомогою закону затверджувати й інші інституції самоврядування судової влади.

дів Президентів Республіки повинні бути раціонально аргументовані і не можуть ґрунтуватися на припущеннях, на суб'єктивних положеннях її членів.

Порада спеціальної інституції суддів призводить до різних правових наслідків у випадку прийняття Президентом Республіки рішення про призначення, підвищення, переведення або звільнення суддів: це залежить від того, яким є рішення цієї інституції — позитивним чи негативним.

Конституційний Суд у зазначеній постанові роз'яснив, що у тих випадках, коли Президент Республіки звертається до спеціальної передбаченої законом інституції суддів за порадою стосовно призначення, підвищення або переведення судді, а спеціальна інституція суддів погоджується з думкою Президента Республіки, то це не накладає на нього жодних зобов'язань. Проте зобов'язання у Президента Республіки виникають, якщо ця інституція не надає згоди з таких питань. У тих випадках, коли спеціальна інституція суддів радить Президентові Республіки звільнити суддю з посади, таке рішення також накладає зобов'язання на Президента Республіки.

Така порада спеціальної інституції суддів є обов'язковою частиною процедури формування корпусу суддів. Проте інституція не може самостійно вирішувати ці питання, адже такі свої повноваження вона може здійснювати лише в тому випадку, якщо до неї звертається Президент Республіки, причому звернення, як роз'яснив Конституційний Суд Литовської Республіки у згаданій постанові, має бути у формі відповідно виданого декрету.

Президент Республіки може звертатися до спеціальної інституції суддів стосовно поради щодо звільнення судді з посади навіть у тих випадках, коли дисциплінарну справу, порушену проти судді, ще не розглянула інституція, передбачена у Законі Литовської Республіки «Про суди» — Суд честі суддів. Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 17 грудня 2007 року¹ роз'яснив (спираючись на доктрину, викладену у його Постанові від 27 листопада 2006 року), що відповідно до Закону Литовської Республіки «Про суди» (редакція від 24 січня 2002 року з наступними змінами та доповненнями) перед тим, як звільняти суддю окружного суду з посади через вчинок, який принизив звання судді, немає необхідності порушувати проти нього дисциплінарну справу, а також немає необхідності в тому, щоб Суд честі суддів, розглянувши таку справу, прийняв рішення запропонувати Президенту Республіки звільнити суддю з посади. Незалежно від того, запропонував чи ні Суд честі суддів Президенту Республіки звільнити такого суддю з посади, це не обмежує, а тим більше не заперечує конституційні повноваження Президента Республіки звертатися до спеціальної інституції суддів, вказаної у частині п'ятій статті 112 Конституції Литовської Республіки, щодо поради про звільнення з посади судді окружного суду, який своїм вчинком принизив ім'я судді, і, отримавши позитивну відповідь, звільнити його.

¹ У цій постанові Конституційний Суд Литовської Республіки згідно з клопотанням Апеляційного суду Литви приймав рішення, чи не суперечить Конституції і Закону «Про суди» декрет Президента Республіки в тому сенсі, що згідно з ним суддя Вільнюського окружного суду був звільнений із посади в той час, як Суд честі суддів ще не розглянув порушеної проти цього судді дисциплінарної справи і ще не прийняв у цій справі рішення запропонувати Президенту Республіки звільнити цього суддю з посади.

Хоча попередній рейтинг кандидатів не накладає жодних зобов'язань на Президента Республіки, він може вибирати осіб, щодо призначення яких суддями звертається до спеціальної інституції суддів, тільки з тих, хто склав відповідні іспити і включений до списку кандидатів у судді, або з інших осіб, які, не складаючи іспитів, можуть бути суддями, якщо це конституційно обґрунтовано¹.

Як важливу конституційну гарантію недоторканності тривалості повноважень судді слід оцінювати і право звільненого з посади судді звертатися до суду. Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 27 листопада 2007 року зазначив, що, встановлюючи процедуру звільнення судді з посади відповідно до Закону Литовської Республіки «Про суди» (беручи до уваги і підставу для звільнення (її особливості), в усіх випадках слід зважати на принцип незалежності судді і судів, презумпцію невинуватості, вимоги належного судового процесу, інші імперативи, закріплені в Конституції. Ігнорування положень, що впливають з Конституції, може призвести до того, що відповідне правове регулювання може (і повинно) бути визнане таким, що суперечить Конституції.

Повноваження суддів можуть припинитися з різних конституційних підстав. Їх перелік, закріплений в Конституції Литовської Республіки, є вичерпним і не може бути розширений законами або іншими правовими актами².

Конституційному Суду Литовської Республіки у Рішенні від 15 травня 2009 року довелося роз'яснювати і правову ситуацію, коли Голова Верховного Суду після закінчення його повноважень згідно з постановою Сейму не був звільнений із посади. У цьому Рішенні Конституційний Суд роз'яснив і зобов'язання члена Сейму, що впливають із конституційного принципу вільного мандата, не чинити перешкод Сеймові при прийнятті відповідних рішень.

Даючи у Рішенні від 15 травня 2009 року роз'яснення стосовно конституційного положення про те, що судді звільняються з посади згідно із встановленим законом порядком, Конституційний Суд Литовської Республіки інтерпретував його як таке: у разі настання юридичного факту — закінчення строку повноважень судді — інституція, передбачена у відповідних статтях Конституції, зобов'язана переконатися в тому, що такий юридичний факт настав, і після його констатації у встановленому законом порядку прийняти відповідне рішення (індивідуальний акт застосування права), на підставі якого суддя або голова суду, строк повноважень якого закінчився, звільняється з посади судді або голови суду.

Уточнюючи елементи принципу вільного мандата члена Сейму, Конституційний Суд Литовської Республіки трактує його як такий, який не означає, що принцип

¹ У Постанові від 9 травня 2006 року Конституційний Суд Литовської Республіки дав роз'яснення і щодо обов'язку Президента Республіки, перш ніж звертатися до спеціальної інституції суддів, вказаної у частині п'ятій статті 112 Конституції, використовуючи передбачені законами можливості (зокрема затребувавши у відповідних державних інституцій (посадовців) інформацію), виявити і оцінити, чи відповідає вимогам, що ставляться до судді відповідної системи судів і судової ланки, особа, яку пропонують призначити суддею, суддя, якого пропонують перевести або підвищити на посаді, чи має вона необхідну кваліфікацію, бездоганну репутацію, чи немає інших обставин, через які особа не може бути призначена на посаду судді, підвищена на посаді чи переведена або призначена суддею суду, вказаного саме Президентом Республіки, підвищена на посаді з призначенням саме у цей суд, переведена саме у цей суд.

² Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 27 листопада 2006 року.

вільного мандата члена Сейму можна ототожнювати зі здійсненням членом Сейму дій на свій розсуд, ігноруючи Конституцію. Розуміння принципу вільного мандата члена Сейму як абсолютної його свободи, яка не обмежується Конституцією і законами, Конституційний Суд оцінює як створення передумов для прийняття Сеймом рішень, які суперечать Конституції. Конституція Литовської Республіки передбачає тільки таке поняття власного розсуду члена Сейму і його совісті, згідно з яким між власним розсудом члена Сейму і його совістю та вимогами Конституції і цінностями, які вона оберігає і захищає, не може бути розбіжностей або суперечностей. Таким чином, Конституційний Суд Литовської Республіки дійшов висновку, що згідно з Конституцією при реалізації конституційних повноважень (конституційного обов'язку) щодо ухвалення на засіданні Сейму відповідного акта застосування індивідуального права, зокрема про звільнення Голови Верховного Суду у зв'язку із закінченням строку його повноважень, члени Сейму зобов'язані переконатися, чи насправді має місце факт об'єктивного характеру, тобто чи закінчився передбачений законом строк повноважень (каденції) Голови Верховного Суду (або керівника відділу цього суду). Якщо об'єктивний факт встановлено, то Сейм повинен реалізувати вимогу, яка випливає з Конституції, — звільнити Голову Верховного Суду після закінчення передбаченого законом строку його повноважень.

Незвільнення голів судів, керівників відділів судів з посади після закінчення строку їх повноважень не слід розглядати як конституційно виправданий виняток із загальної конституційної заборони продовжувати повноваження судді після їх закінчення або після досягнення суддею пенсійного віку. Згідно з Конституцією такий виняток може мати місце тільки у тих випадках, коли із закінченням строку повноважень судді (але не голови суду, не керівника відділу суду) залишаються незакінченими певні справи, розгляд яких уже розпочався. Якщо Сейм не приймає відповідного рішення про звільнення Голови Верховного Суду, строк повноважень якого закінчився, з посади, останній повинен і може виконувати тільки повноваження судді, якщо такі його повноваження не закінчилися.

Таким чином, конституційні гарантії недоторканності тривалості повноважень судді у доктрині Конституційного Суду Литовської Республіки від перших справ конституційної юрисдикції розширені/розроблені при роз'ясненні різних питань, пов'язаних із звільненням суддів. Даючи роз'яснення щодо повноважень Президента Республіки у цій галузі, Конституційний Суд Литовської Республіки сформував конституційну доктрину спеціальної інституції суддів; він також дав роз'яснення і стосовно обов'язків, що виникають із конституційного принципу вільного мандата члена Сейму, діяти таким чином, щоб Сейм міг реалізувати вимоги стосовно прийняття відповідних рішень, пов'язаних з питаннями кар'єри судді.

3. Недоторканність особи судді

До гарантій недоторканності особи судді належить імунітет судді від юридичної відповідальності. У частині другій статті 114 Конституції Литовської Республіки встановлено, що суддя не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, заарештований або іншим чином не може бути обмежена його свобода без згоди Сейму, а в період між сесіями — без згоди Президента Республіки.

У Конституції не встановлено імунітет судді від будь-якої іншої, крім кримінальної, відповідальності. Тому при роз'ясненні сформованої Конституційним

Судом Литовської Республіки доктрини недоторканності особи судді важливим є питання про те, чи може законодавець встановлювати імунітет судді щодо іншого роду правової відповідальності, чи відповідає встановлення такого імунітету конституційному статусу судді.

В ординарному праві тривалий час існував спеціальний порядок притягнення судді до адміністративної відповідальності, зокрема певний імунітет судді означав, що без спеціального дозволу суддів ця особа не могла бути притягнута до такої відповідальності. Питання імунітету судді щодо адміністративної відповідальності вирішувалося під час розгляду справи конституційної юрисдикції¹, у якій Конституційний Суд встановлював і певні аспекти притягнення суддів до адміністративної відповідальності. Порівнюючи імунітет судді, члена Сейму і члена Уряду щодо правової відповідальності і визнаючи суперечність між положеннями окремих законів і Конституцією, Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 17 грудня 2007 року зазначив, що імунітет щодо адміністративної відповідальності як судді, так і члена Сейму і члена Уряду, які також є посадовцями, що реалізують свої функції при здійсненні державної влади, у Конституції не встановлений, за винятком випадків, коли адміністративна відповідальність пов'язана з обмеженням свободи судді².

Необґрунтовані спроби притягнути суддю до адміністративної відповідальності Конституційний Суд оцінює як посягання вплинути на рішення судді або помститися за вже прийняті рішення. Тому згідно з Конституцією Литовської Республіки законодавець зобов'язаний встановити такий порядок притягнення судді до адміністративної відповідальності, який максимально захищав би його від необґрунтованого притягнення до адміністративної відповідальності і забезпечив би незалежність судді при здійсненні правосуддя. Здійснюючи це, законодавець повинен взяти до уваги той факт, що згідно з Конституцією судді не мають імунітету щодо адміністративної відповідальності. Однак Конституційний Суд Литовської Республіки зазначає, що суддя має такий імунітет у тих випадках, коли адміністративна відповідальність пов'язана з обмеженням свободи судді, тому при застосуванні положень частин першої і другої статті 114 Конституції необхідно віднайти рівновагу³.

¹ Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 17 грудня 2007 року за клопотанням Апеляційного суду Литви (справа № 16/05) прийняв рішення, чи не суперечить Конституції і Закону Литовської Республіки «Про суди» декрет Президента Республіки від 1 липня 2004 року № 140 в тому сенсі, що згідно з ним суддя Вільнюського окружного суду, який своєю поведінкою принизив звання судді, був звільнений від обов'язків тоді, коли Суд честі суддів ще не розглянув порушеної проти цього судді дисциплінарної справи і ще не прийняв у цій справі рішення запропонувати Президентові Республіки звільнити цього суддю з посади.

² Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 17 грудня 2007 року, зокрема, визнав, що частина четверта (у редакції від 24 січня 2002 року) статті 47 (у редакції від 3 квітня 2003 року) Закону Литовської Республіки «Про суди», яка передбачає, що суддя не може бути притягнутий до адміністративної відповідальності, суперечить частині другій статті 114 Конституції Литовської Республіки.

³ Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 17 грудня 2007 року також зазначив, що Конституції взагалі відповідало б правило (також і з погляду *de lege ferenda*), згідно з яким у разі притягнення судді до адміністративної відповідальності повинна бути

4. Соціальні (матеріальні) гарантії судді

Конституційний Суд Литовської Республіки важливою гарантією незалежності судді і судів вважає конституційні соціальні (матеріальні) гарантії судді, зокрема реальність заробітної плати, пенсійного забезпечення судді, належне їх врегулювання законами.

Конституційний Суд неодноразово підкреслював, що держава зобов'язана гарантувати судді таке соціальне (матеріальне) забезпечення, яке відповідало б статусу судді при виконанні ним своїх обов'язків, а також після закінчення його каденції¹. Встановлені згідно з Конституцією матеріальні і соціальні гарантії суддів повинні бути такими, щоб вони відповідали конституційному статусу судді та його гідності².

Формуючи доктрину соціальних гарантій, імператив зарплати та інших соціальних гарантій судді, Конституційний Суд виходить із принципу незалежності судді і судів, закріпленого у статті 109 Конституції Литовської Республіки, який обумовлює прагнення захистити суддів, що здійснюють правосуддя, як від впливу з боку законодавчої і виконавчої влади, так і від впливу інших державних установ і посадовців, політичних і громадських організацій, комерційно-господарських структур, юридичних та фізичних осіб.

Необхідність забезпечення незалежності суддів Конституційний Суд Литовської Республіки підкреслював у декількох справах. Зокрема, у своїх поставах від 6 грудня 1995 року, від 21 грудня 1999 року, інтерпретуючи конституційний принцип незалежності судді і судів, Конституційний Суд Литовської Республіки констатував, що захист зарплати та інших соціальних гарантій судді є однією з гарантій забезпечення цього принципу, тому відповідно до Конституції з метою забезпечення незалежності судді забороняється зменшувати зарплату судді, поки він перебуває на цій посаді, а також знижувати встановлені соціальні гарантії. Однак зниженням зарплати судді не вважається той випадок, коли одна складова зарплати судді зменшується за рахунок збільшення іншої, а сама зарплата судді при цьому не зменшується³.

Незалежність судді забезпечується й тим, що у частині першій статті 113 Конституції затверджена заборона для суддів протягом усієї професійної кар'єри отримувати іншу зарплату, крім зарплати за творчу та викладацьку діяльність. Таким чином, Конституція встановлює суворі обмеження для суддів на отриман-

отримана згода (дозвіл) відповідної інституції судової влади (відповідного суду, вищого суду відповідної системи судів) або інституції самоврядування судової влади (спеціальної інституції суддів, що передбачена у частині п'ятій статті 112 Конституції, іншої інституції самоврядування судової влади). Призначення такої згоди (дозволу) — не створювати передумови для судді, що вчинив порушення адміністративного права, уникнути адміністративної відповідальності, але забезпечити, щоб на його діяльність не було вчинено такого впливу, який забороняє Конституція (частина перша статті 114 Конституції).

¹ Постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 21 грудня 1999 року, 22 жовтня 2007 року, 29 червня 2010 року.

² Рішення Конституційного Суду Литовської Республіки від 8 серпня 2006 року, постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 22 жовтня 2007 року, 29 червня 2010 року, 14 лютого 2011 року.

³ Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 14 лютого 2011 року.

ня іншої зарплати. З точки зору заборон, встановлених у статті 113 Конституції, судді є рівними.

Офіційна конституційна доктрина заробітної плати судді як важливого елемента його конституційного статусу була розвинута у постановах Конституційного Суду Литовської Республіки від 28 березня 2006 року, 22 жовтня 2007 року, 14 лютого 2011 року та в його рішеннях від 8 серпня 2006 року та від 20 квітня 2010 року. Конституційний Суд неодноразово (у Постанові від 14 лютого 2011 року, а також у рішеннях від 12 січня 2000 року, 8 серпня 2006 року) зазначав, що поняття «зарплата судді» охоплює всі виплати судді з державного бюджету.

Характер соціальних гарантій судді визначається його конституційним статусом, що є суттєвою умовою гарантій його незалежності. Конституційний Суд неодноразово, зокрема у Постанові від 14 лютого 2011 року, підкреслював вимогу щодо однакового статусу судді при здійсненні правосуддя, яка передбачає, що матеріальні і соціальні гарантії суддів повинні бути диференційовані відповідно до чітких *ex ante* відомих критеріїв, не пов'язаних зі здійсненням правосуддя під час розгляду справ, наприклад, з проміжком часу, протягом якого особа працює як суддя. Конституційний принцип однакового статусу судді передбачає і те, що судді повинні бути рівні не тільки при визначенні їхньої зарплати, а й згідно з робочим навантаженням. У згаданій постанові Конституційного Суду підкреслюється, що робота суддів однієї й тієї самої системи судів і тієї самої ланки судів має бути відповідно оплачена без дискримінації жодного з них чи надання привілеїв.

Даючи роз'яснення, як соціальні гарантії суддів можуть бути диференційовані відповідно до тривалості праці суддів, Конституційний Суд у Постанові від 14 лютого 2011 року, зокрема, зазначив, що заробітні плати суддів однієї й тієї самої системи судів і тієї самої ланки судів не можна диференціювати (застосовуючи також і право) згідно з тим, коли певного розміру зарплати суддів були встановлені (зокрема залежно від того, чи особа почала працювати суддею відповідного суду до встановлення судді цього суду зарплати певного розміру, чи після). Проте принцип однакового правового статусу суддів, що впливає з Конституції, також не може бути роз'яснений як такий, що впливає додаткові функції для суддів — додаткова оплата керівникам судів за відповідну організаційну роботу. Згідно зі сформованою Конституційним Судом доктриною судді повинна бути надана оплата за додаткову працю, *inter alia*, за працю у вихідні та святкові дні¹.

Конституційним Судом було розкрито питання і щодо складових заробітної плати. Він зазначив, що законодавець, регулюючи відносини, пов'язані зі встановленням зарплат для суддів, може закріпити, що зарплата — соціальна (матеріальна) гарантія судді — має не одну, а декілька складових, зокрема посадовий

¹ Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 14 лютого 2011 року дав роз'яснення, що згідно з Конституцією, *inter alia* частиною першою статті 48 Конституції, конституційним принципом правової держави повинно бути встановлено таке правове регулювання, відповідно до якого суддям, що здійснюють функції, визначені у Кримінально-процесуальному кодексі, Цивільному процесуальному кодексі та в інших законах, зокрема у законодавстві про вибори, здійснювалася б справедлива оплата за роботу, виконувану понаднормово, у вихідні і святкові дні.

оклад, додатки, доплати¹. У Постанові від 14 лютого 2011 року Конституційний Суд зазначив, що відповідно до Конституції, зокрема принципу однакового статусу суддів, принципи закріплення заробітних плат (їх складові) для суддів, до якої б системи судів вони не належали, повинні бути однаковими.

Конституційний Суд оцінює соціальні гарантії судді із закінченням терміну його повноважень як важливу гарантію незалежності судді. Інтерпретуючи положення статті 109 Конституції, орган конституційної юрисдикції сформулював вимогу до законодавця: встановити таке правове регулювання, яке забезпечило б незалежність судді і судів, зокрема соціальні (матеріальні) гарантії судді, не тільки тоді, коли він перебуває на посаді, а й після припинення його повноважень. Конституційний Суд у Постанові від 22 жовтня 2007 року підкреслив, що соціальні (матеріальні) гарантії судді після припинення його повноважень можуть бути різними (періодично сплачувані виплати, одноразові виплати), залежати тільки від обставин, пов'язаних з конституційним статусом судді, та не можуть тлумачитися як такі, що замінюють інші соціальні (матеріальні) гарантії, які колишньому судді повинні бути забезпечені на інших підставах, включаючи й загальні для всіх працюючих осіб; соціальні (матеріальні) гарантії судді після припинення його повноважень повинні бути реальними, а не лише номінальними². Проте законодавець, дотримуючись Конституції, може встановити і випадки, коли пенсія судді (пов'язана з конституційним статусом судді) колишньому судді не призначається і (або) призначена державна пенсія судді колишньому судді більше не виплачується. У разі встановлення таких випадків, коли пенсія судді колишньому судді не призначається, повинні бути взяті до уваги конституційні підстави припинення повноважень судді³.

Конституційний Суд неодноразово підкреслював, що закріплена у Конституції соціальна орієнтація Литовської Республіки у цілому зобов'язує державу дотримуватися імперативу реальності соціальних (матеріальних) гарантій, а також тих, що впливають як зі статті 52 Конституції, так і з інших її положень (зокрема частини другої статті 30, статей 38, 39, 41, частини першої статті 51, статті 146), а отже, зобов'язує один раз встановлені (та застосовувані) соціальні (матеріальні) гарантії відповідно переглянути (збільшувати їх розміри), якщо економічна і соціальна ситуація змінилася і встановлені (та застосовувані) гарантії знецінилися.

Конституційний Суд суворо заборонив зменшувати заробітні плати та інші соціальні (матеріальні) гарантії суддів, а будь-які спроби це зробити треба розуміти як посягання на незалежність суддів і судів⁴.

У юриспруденції Конституційного Суду формується доктрина корекції (обмеження) соціальних прав за умов економічної кризи, яку можна застосовувати і до соціальних гарантій суддів. Період формування цієї доктрини можемо розділити

¹ Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 14 лютого 2011 року.

² Постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 22 жовтня 2007 року, від 29 червня 2010 року, від 14 лютого 2011 року.

³ Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 22 жовтня 2007 року.

⁴ Постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 6 грудня 1995 року, від 21 грудня 1999 року, від 12 липня 2001 року, від 28 березня 2006 року, від 14 лютого 2011 року; рішення Конституційного Суду Литовської Республіки від 12 січня 2000 року, від 8 серпня 2006 року.

на два етапи: перший — 2002–2006 роки, коли Конституційний Суд приймав рішення щодо конституційності правових актів, якими було звужено соціальні гарантії, що було зумовлено дією наслідків так званої російської економічної кризи на хід економічного розвитку Литовської Республіки (у цей період Конституційний Суд ухвалив низку рішень, на підставі яких розпочато формування доктрини зменшення гарантій соціальних прав у період економічної кризи); протягом другого етапу, що триває з 2009 року і до сьогодні, Конституційний Суд формує конституційну доктрину обмежень соціальних прав, обумовлену наслідками світової економічної кризи для економіки Литовської Республіки.

У Рішенні від 15 січня 2009 року Конституційний Суд зазначив, що Конституція забороняє зменшувати зарплати суддів за винятком тих випадків, коли у державі складається особливо складна економічна та фінансова ситуація, проте так чинити можна тільки тимчасово і згідно із законом, дотримуючись конституційного принципу пропорційності, який передбачає, що заробітні плати суддів не можуть бути зменшені настільки, щоб суди не могли виконувати свої конституційні функції — здійснювати правосуддя. Такі конституційні гарантії зарплат суддів визначає конституційний статус суддів, які реалізують судову владу, а сам цей статус обумовлюється конституційною функцією здійснення правосуддя.

У Рішенні Конституційного Суду від 20 квітня 2010 року було узагальнено і розвинуто доктрину зменшення соціальних гарантій, зокрема призначених і виплачуваних пенсій та зарплат, за умов економічної та фінансової кризи. Ця доктрина може бути застосована і до соціальних гарантій суддів. Конституційний Суд у цьому Рішенні сформулював певні загальні принципи, яких слід дотримуватися, якщо з виникненням у державі економічної кризи законодавець прийме рішення про зменшення соціальних гарантій.

Конституційний Суд не виокремлює зменшення соціальних гарантій суддів (зарплат і пенсій (державних¹)) за умов економічної кризи з таких самих гарантій для інших осіб, що реалізують функції державної влади², яким заробітна плата виплачується, а пенсія призначається і виплачується з бюджету держави (і державного соціального страхування).

Доктрину зменшення соціальних прав за умов економічної кризи, яку Конституційний Суд формує впродовж 2009–2012 років і яка є продовженням попередньої доктрини, можна розглядати як самостійну доктрину обмеження прав людини, в основі якої, звичайно, залишаються загальні принципи обмеження прав людини, визнані у юрисдикції прав людини. В актах Конституційного Суду

¹ Пенсія судді трактується як державна пенсія і подібно іншим державним пенсіям виплачується з бюджету держави.

² Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 15 січня 2009 року зазначив, що якби було встановлено таке правове регулювання, коли при виникненні у державі вкрай важкого економічного і фінансового становища не можна було б зменшувати лише фінансування судів і зарплату суддів, то це означало б, що суди безпідставно виокремлюються з інших інституцій, які впроваджують державну владу, а судді — з інших осіб, які беруть участь у здійсненні повноваження відповідних інституцій державної влади; утвердження такого виняткового положення судів (суддів) не відповідало б імперативам відкритого, справедливого, злагодженого громадянського суспільства та імперативам справедливості.

визначаються і є самостійними тільки підстави обмеження соціальних прав (зарплат і пенсій) за умов економічної кризи, які, хоч і ґрунтуються на загальних принципах доктрини про права людини, розширюються додатковими критеріями, такими як: вимога обґрунтувати зменшення соціальних гарантій (пенсій і зарплат) обставинами, що свідчать про наявність вкрай важкого економічного стану держави, і офіційно констатувати, що в державі склалася важка некороточасна економічна і фінансова ситуація; зарплати і пенсії повинні бути зменшені не довше, ніж на один бюджетний рік, а при затвердженні бюджету на наступний рік для законодавця виникає обов'язок оцінити економічну ситуацію і заново прийняти рішення про зменшення соціальних гарантій; зменшення повинно бути тимчасовим, не порушувати пропорцій розмірів пенсій та зарплат, що були до кризи; пенсія у зв'язку з віком, призначена і виплачувана тим особам, які працюють або займаються бізнесом, не повинна бути через це зменшена у більшій пропорції (цей важливий критерій був встановлений і в попередній доктрині); пенсії у зв'язку з віком, зменшені через економічну і фінансову кризи, потрібно компенсувати, а зменшені державні пенсії, якщо вони зменшені, можуть бути компенсовані у меншому обсязі.

Конституційний Суд зазначає, що суддя, як і кожна особа, має право захищати свої права, законні інтереси та законні очікування¹. Орган конституційної юрисдикції зіткнувся з бездіяльністю Сейму (парламенту), коли правове регулювання, згідно з яким визначалися заробітні плати суддів і яке було погіршене, оскільки у Литві виникла важка економічна ситуація через так звану російську кризу, не було змінено і після цієї кризи. При вирішенні питань, що стосуються, зокрема, зменшення зарплат суддів, Конституційний Суд у Рішенні від 8 серпня 2006 року² сформулював і доктринальне положення: ординарні суди, що розглядають конкретні справи, мають повноваження оцінювати зміни економічної ситуації і, якщо виявлено бездіяльність законодавця, приймати рішення про захист соціальних прав конкретної особи³.

¹ Постанови Конституційного Суду від 12 липня 2001 року, від 22 жовтня 2007 року.

² Конституційний Суд Литовської Республіки у Рішенні від 8 серпня 2006 року зазначив, що у випадку законодавчої прогалини, що її забороняє Конституція, суди повинні заповнити прогалини в кожному конкретному випадку і це повинно бути зроблено із застосуванням передусім Конституції, загальних принципів права, проте таке рішення суду не скасовує необхідності заповнити цю правову прогалину. Це рішення Конституційного Суду має значення для ординарних судів при вирішенні справ про захист соціальних прав особи, коли законодавець уникає врегулювання належним чином відповідних відносин за допомогою правових засобів.

³ До таких рішень ординарних судів можна віднести ухвалу Апеляційного суду Литви від 18 червня 2008 року, прийняту у цивільній справі № 2А-3/2008. Апеляційний суд Литви, приймаючи рішення щодо шкоди, заподіяної суддям у зв'язку з незаконним зменшенням зарплат, призначив здійснити експертизу для оцінки економічної ситуації у Литві. Експерти встановили, що складна економічна ситуація у державі розпочалася у 1999 році і тривала до 2003 року. Апеляційний суд Литви, *inter alia*, констатував, що економічна ситуація у державі покращилася з 2003 року, але оскільки держава не відкликала економічних заходів (у цьому випадку зменшення зарплати), то відбулося порушення принципу тимчасовості таких заходів.

Таким чином, у доктрині Конституційного Суду сформована широка система соціального захисту суддів, яка оцінюється як важлива гарантія незалежності судді і охоплює не тільки його зарплату, а й соціальні гарантії із закінченням часу його повноважень. Конституційний Суд підкреслює важливість реальності таких гарантій.

5. Гарантії організаційної самостійності і самоврядування судової влади як самодостатньої влади

Для забезпечення конституційної незалежності судді і судів, що здійснюють правосуддя, особливо важливими є гарантії організаційної незалежності і самоврядування судової влади як самодостатньої влади, а також гарантії фінансового та матеріального забезпечення судів. Організаційна незалежність та самоврядування судів у доктрині Конституційного Суду інтерпретуються як пов'язані і важливі гарантії реальної незалежності судової влади. Гарантування організаційної незалежності судів у доктрині Конституційного Суду розуміється як одна з істотних передумов для забезпечення прав людини.

Принцип незалежності судді і судів, що охоплює і організаційну незалежність судів, Конституційний Суд почав формувати в Постанові від 21 грудня 1999 року, в якій ці гарантії були роз'яснені з урахуванням закладеного у частині другій статті 109 Конституції принципу незалежності судді і судів як такого, що охоплює і організаційну самостійність судів — жодна інституція виконавчої влади чи посадова особа не може втручатися у здійснення функцій суду або організовувати внутрішню роботу судів; діяльність судів не є і не може бути сферою управління, віднесеною до якогось міністерства¹. У цій постанові розширено конституційні передумови організаційної самостійності судів та основні вимоги щодо її гарантування судам і всьому корпусу суддів.

У доктрині Конституційного Суду сформульовано один із суттєвих принципів незалежності судів: при встановленні конкретних повноважень інших інституцій у відносинах із судовою владою не можна заперечувати закріпленого у Конституції поділу влади і суті суду як самодостатньої влади, що діє незалежно від інших гілок влади. Конституційний Суд відзначає самостійність судової влади, необхідність її незалежності від законодавчої та виконавчої гілок влади. Самостійність судової влади, її незалежність визначається і тим, що вона, на відміну від інших гілок державної влади, формується не на політичній, а на професійній основі².

¹ Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 21 грудня 1999 року визнав, що частина друга статті 33, у якій встановлено подання міністра юстиції про призначення суддів дільничних, окружних судів, частина третя статті 33, у якій встановлено подання міністра юстиції про призначення голів дільничних, окружних судів, частина друга статті 34, у якій встановлено подання міністра юстиції про суддів Апеляційного суду, а з них — голову, частина п'ята статті 56, у якій встановлено подання міністра юстиції про звільнення голови та інших суддів Апеляційного суду, частина сьома статті 56, у якій встановлено подання міністра юстиції про звільнення з посади голів інших судів та інших судів, суперечить частині другій статті 5, частині одинадцятій статті 84, частині другій статті 109 і частині п'ятій статті 112 Конституції.

² Постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 21 грудня 1999 року, від 12 липня 2001 року, від 28 березня 2006 року; Висновок Конституційного Суду Литовської Республіки від 31 березня 2004 року.

З метою забезпечення незалежності судді і судів особливо важливо чітко відмежувати діяльність судової влади від виконавчої. Конституція забороняє виконавчій владі втручатися у здійснення правосуддя, чинити будь-який вплив на суди або давати оцінку роботи судів під час розгляду ними справ, тим більше вказувати, як повинно здійснюватися правосуддя.

Тільки незалежна інституційна система судів може бути запорукою організаційної, а водночас і процесуальної незалежності судді. Конституційний Суд зазначає, що самодостатність і незалежність судової влади обумовлює її самоврядування, яке охоплює і організацію роботи судів, і діяльність професійного корпусу суддів. Система саморегулювання самоврядування судової влади повинна гарантувати, що судді належним чином виконуватимуть свої обов'язки, що кожен незаконний або неетичний вчинок судді буде відповідним чином оцінений¹. Адміністрування судів і застосування дисциплінарних заходів до суддів повинно бути організовано таким чином, щоб не порушувалася реальна незалежність суддів.

Конституційний Суд роз'яснює організаційну незалежність судів і як вимогу створювати при судовій владі відповідні державні інституції, що забезпечували б незалежне адміністрування судів².

Матеріальним базисом для організаційної самостійності судів є їхня фінансова незалежність від рішень виконавчої влади. Конституційний Суд у Рішенні від 21 грудня 1999 року підкреслив вимогу забезпечити фінансову незалежність судів, зокрема таким чином, щоб кошти для системи судів і для кожного суду виділялися у затвердженому законом державному бюджеті. Обов'язок держави — створити для судів належні умови роботи.

У Постанові Конституційного Суду від 9 травня 2006 року самодостатність і незалежність судової влади інтерпретуються як такі, що обумовлюють її саморегулювання і самоврядування, що охоплює, зокрема, організацію роботи судів, діяльність професійного корпусу суддів.

У доктрині організаційної самостійності судів, що формується Конституційним Судом, особливо розвинуто доктрину передбаченої законом і закріпленої в частині п'ятій статті 112 Конституції спеціальної інституції суддів як самостійної інституції самоврядування судової влади, що має складатися лише із суддів. Оскільки всі гарантії незалежності судді та судів, що здійснюють правосуддя, взаємопов'язані і утворюють злагоджену систему, конституційна доктрина спеціальної інституції суддів у цій доповіді розкрита в аспекті роз'яснення гарантій недоторканності тривалості повноважень суддів.

Отже, у доктрині Конституційного Суду акцентується на важливості організаційної незалежності, самоврядуванні судової влади як самодостатньої влади, на важливості гарантій фінансового та матеріального забезпечення судів, а також зазначається, що жодна інституція виконавчої влади чи посадова особа не

¹ У Постанові від 21 грудня 1999 року Конституційний Суд Литовської Республіки зазначив, що система гарантій незалежності судді і судів не створює жодних передумов, під прикриттям яких суддя міг би уникати належного виконання своїх обов'язків, недбало розглядати справи, неетично поводитися з особами, які беруть участь у справі, порушувати права і гідність людини; судді повинні зберігати свою професійну честь і престиж.

² Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 9 травня 2006 року.

можуть втручатися у здійснення функцій суду або організовувати внутрішню роботу судів; діяльність судів не є і не може бути віднесена до якоїсь сфери управління. Конституційний Суд ще у Постанові від 21 грудня 1999 року сформулював суттєві положення такої незалежності, які отримали подальший розвиток в інших актах Конституційного Суду, насамперед в аспекті спеціальної інституції суддів.

Замість висновків

Сучасна конституційна доктрина Литви твориться всього лише кілька десятиліть, і доктрина незалежності судів, безсумнівно, розвиватиметься й надалі. Аналізуючи багатий у цьому відношенні досвід інших країн, варто згадати слова колишнього Голови Верховного Суду США Воррена Е. Бергера, пов'язані з відповіддю Б. Франкліна на запитання «Конституційна конвенція створила монархію чи республіку?», який сказав: «Республіку, якщо ви можете її зберегти». Воррен Е. Бергер перефразував цей вислів, роз'яснюючи найважливіші конституційні гарантії незалежності судів та засобів масової інформації, які, на його думку, нерозривно пов'язані: «Вони є дійсно ваші, якщо ми в змозі їх зберегти»¹.

¹ *The Interdependence of Judicial and Journalistic Independence*. Chief Justice Warren E. Burger, Supreme Court of the United States. American Society of Newspaper Editors, Washington, D. C., April 18, 1975; *Warren E. Burger. Delivery of Justice: Proposals for changes to improve the administration of justice*. The College of William and Mary Press, Marshall-Wythe School of Law and West Publishing Co. St. Paul, Minnesota, 1990, p. 350.

Гарантії незалежності Конституційного Суду України

П. Стецюк

суддя Конституційного Суду України,
кандидат юридичних наук, доктор права,
заслужений юрист України

У наші дні конституційна юстиція стала невід'ємним інститутом демократичної правової держави. Завданням її органів насамперед є забезпечення верховенства і правової охорони конституції, припинення дії неконституційних актів, розв'язання конституційно-правових конфліктів тощо, що має важливе значення для загального процесу забезпечення непорушності прав і свобод людини і громадянина, а також функціонування держави на загальнодемократичних конституційних засадах. Успішне виконання органами конституційної юстиції своїх завдань та функцій залежить від створених державою належних умов для їх діяльності, реального стану їх незалежності. Останнє значною мірою обумовлено рівнем загальної, політичної та правової культури нації, пануючими в суспільстві уявленнями щодо важливості, ролі та місця в системі органів державної влади інституту конституційної юстиції.

Вперше в національній (українській) юридичній науці ідею створити повноцінний судовий орган конституційного контролю (в сучасному розумінні) було висловлено професором Львівського університету С. Дністрянським (1870–1935) у 1920 році під час роботи над проектом Конституції Західноукраїнської Народної Республіки. Однак реалізувати ці погляди на практиці, в силу відомих історичних обставин, було неможливо. В радянський період ідеї конституційного контролю, подібно до ідей парламентаризму, поділу влади, верховенства права тощо загалом вважалися виключно явищем «буржуазним», а отже, апріорі неприйнятними. Тому тільки в часи «горбачовської перебудови», після появи в СРСР Комітету конституційного нагляду, про них знову згадали, зокрема і в УРСР. Після відновлення державної незалежності України було прийнято перший закон про Конституційний Суд України (1992), який однак на практиці не було реалізовано. Переломним моментом у процесі становлення інституту конституційної юстиції в Україні стало прийняття 28 червня 1996 року Конституції України. Стаття 147 Основного Закону держави визначила Конституційний Суд України (далі — КСУ) «єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні». Того самого року було прийнято новий (нині чинний) Закон України «Про Конституційний Суд України», а в наступному році КСУ затвердив Регламент Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України в системі органів державної влади України.

Відповідно до положень чинної Конституції України судочинство в державі здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції (частина третя статті 125), тобто на конституційному рівні єдиний орган конституційної юрисдикції в країні віднесено до органів судової влади. Водночас комплексний аналіз конституційних положень окремих законодавчих актів та практики функціо-

нування КСУ свідчить, з одного боку, про його певні відмінності від інших судових органів, а з іншого — про його особливе місце в системі органів державної влади загалом. Такий висновок можна зробити виходячи насамперед з аналізу порядку формування КСУ, статусу суддів та обсягу його повноважень (компетенції).

КСУ складається з вісімнадцяти суддів Конституційного Суду України. Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів КСУ. Суддя КСУ призначається на дев'ять років без права бути призначеним на повторний строк. Суддею КСУ може бути громадянин України, який на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж роботи за фахом не менш як десять років, проживає в Україні протягом останніх двадцяти років та володіє державною мовою. Суддя КСУ вступає на посаду з дня складення ним присяги на засіданні парламенту. На суддів КСУ поширюються підстави щодо дострокового звільнення з посади, передбачені Конституцією України для суддів судів загальної юрисдикції (стаття 126). Зокрема, суддя звільняється з посади у разі досягнення 65-річного віку, порушенні ним присяги чи вимог щодо несумісності. В усіх випадках дострокового звільнення судді КСУ з посади відповідне рішення приймає орган, який його призначив. Судді КСУ не можуть належати до політичних партій та профспілок, мати представницький мандат, брати участь у будь-якій політичній діяльності, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької і творчої. Очолює КСУ Голова КСУ, який обирається самими суддями з-поміж власного складу лише на один трирічний строк.

Компетенція КСУ визначена Конституцією та деталізована Законом України «Про Конституційний Суд України». Вона має свої особливості порівняно зі змістом конституційної юрисдикції подібних органів зарубіжних країн. Тому повноваження КСУ, як правило, поділяють на дві умовні групи: перша — так звані класичні або традиційні (повноваження, загалом характерні для європейської практики конституційного судочинства); друга — повноваження, які мають місце в національній практиці конституційної юрисдикції. До традиційних належать повноваження щодо вирішення питання про конституційність низки правових актів (актів парламенту — Верховної Ради України, глави держави — Президента України, уряду — Кабінету Міністрів України), а також можливість тлумачити положення Конституції та звичайних законів. До повноважень КСУ, які характеризують виключно національний досвід, насамперед можна віднести надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Основного Закону держави. У цьому випадку йдеться про те, що Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України. Законопроект про внесення змін до Конституції України, який розглядався Верховною Радою України, і закон не був прийнятий, може бути поданий до Верховної Ради України не раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту, а парламент протягом строку своїх повноважень не може двічі змінювати одні й ті самі положення Конституції України.

На певні особливості природи КСУ вказує і його фактичне місце в політичних процесах держави. І хоча КСУ не є органом політичним, він явно не позбавлений

політичної функції. Останнє, зокрема, впливає з того, що сама Конституція України, на сторожі якої стоїть КСУ, є документом не тільки юридичним, а й політичним, і значна частина питань, що становлять предмет конституційної юрисдикції, часто має виразне політичне забарвлення. Заслуговує на окрему увагу і питання правової природи рішень і висновків КСУ, особливо з огляду на ту обставину, що в окремих випадках йому мимоволі доводиться виконувати функцію так званого негативного законодавця, оскільки його рішення про визнання закону чи іншого правового акта неконституційним позбавляє останніх обов'язкової сили.

Все це загалом дає підстави стверджувати про особливе місце КСУ в системі органів державної влади та ідентифікувати його як судовий орган конституційного контролю, який в сучасних реаліях розвитку української держави потребує не тільки загальних (спільних для всіх судових органів), а й, можливо, особливих, характерних тільки для нього, гарантій своєї незалежності.

Міжнародно-правові стандарти незалежності судових органів та національна практика їх реалізації в Україні. Незалежність судової влади, як відомо, є передумовою довіри до неї, авторитету судових органів й успішного відправлення правосуддя. Самостійне прийняття судом рішення у справі є суттю судової незалежності, а при виконанні функцій з відправлення правосуддя й ухвалення рішення суддя не може бути керований ніким і нічим, окрім закону (прийнятого відповідно до демократичних принципів) і власного сумління та відчуття справедливості. Звідси абсолютно необхідними є ефективна система правосуддя і гарантії її незалежності. Саме тому принципи незалежності судової влади, безумовно, є вихідними, оскільки визначають положення суду в сучасному суспільстві, а вироблення в цьому напрямі міжнародно-правових стандартів має надзвичайно важливе значення. Найбільш повно ці положення сформульовано в «Основних принципах незалежності судових органів», прийнятих резолюціями Генеральної Асамблеї ООН 40/32 від 29 листопада 1985 року та 40/146 від 13 грудня 1985 року, у «Процедурах ефективного здійснення Основних принципів незалежності судових органів», затверджених Резолюцією 1989/60 Економічної і Соціальної Ради ООН 24 травня 1989 року, в Європейській Хартії «Про статус суддів» від 10 липня 1998 року, у Рекомендації № (94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи «Про незалежність, дієвість і роль суддів» від 13 жовтня 1994 року, у Бангалорських принципах поведінки суддів 2002 року та інших документах. У цьому переліку варто також згадати документи Консультативної ради європейських судів, зокрема висновок № 1 «Про стандарти незалежності судової влади і незмінюваність судів». Важливого значення в цьому плані набуває також і узагальнений документ, вироблений протягом декількох останніх років Комісією Ради Європи «За демократію через право» (Венеціанська Комісія), під назвою «Доповідь про незалежність судової системи» (2010).

Так, перший принцип «Основних принципів незалежності судових органів» передбачає необхідність закріплення в конституціях або законах країни гарантування державою незалежності судової влади, обов'язок держави та інших установ поважати цю незалежність і дотримуватися її. Другий принцип містить положення, згідно з яким судова влада має виносити свої рішення неупереджено, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонукання, тиску, погроз або втручання (прямого чи непрямого) з будь-

якого боку і з будь-яких причин. Відповідно до третього принципу судові органи володіють компетенцією стосовно всіх питань судового характеру і мають виняткове право вирішувати, чи входить передана їм справа до їхньої (встановленої законом) компетенції. Четвертий принцип передбачає заборону неправомірного чи несанкціонованого втручання в процес правосуддя або перегляду рішень судів, шостий наділяє суди правом і обов'язком забезпечувати справедливості судового розгляду, а сьомий принцип передбачає обов'язок держави виділяти відповідні засоби судовим органам для належного виконання ними своїх функцій. Водночас Комісія Ради Європи «За демократію через право» (Венеціанська Комісія) у «Доповіді про незалежність судової системи» та в інших своїх документах неодноразово підкреслювала, що основні гарантії незалежності судової влади повинні бути закріплені в національній конституції, послідовно підтримувала включення до конституції принципу незмінюваності суддів, інші важливі положення, що розкривають зміст та сутність принципів незалежності судів.

Аналіз міжнародно-правових актів у частині гарантування незалежності судової влади дає підстави зробити висновок про те, що до міжнародних стандартів незалежності судової влади належать дві основні групи гарантій, а саме: зовнішні гарантії, які забезпечують зовнішні ознаки незалежності (спосіб і строки призначення суддів, виконання їх рішень); внутрішні гарантії, які формулюють внутрішні механізми незалежності (матеріальна винагорода і питання кар'єри, відсутність дискримінації в організації роботи). До міжнародно-правових стандартів незалежності судової влади, насамперед, відносяться державне гарантування закріплення незалежності суддів у конституціях або законах, наявність установлених вимог щодо осіб, які претендують на зайняття посади судді, можливість для суддів користуватися свободою слова, віросповідання, свободою створення асоціацій та участі у зборах, гарантовані державою строки повноважень суддів, їх незалежність, безпека, відповідна винагорода, умови праці, пенсії, вік виходу на пенсію тощо.

В Україні принцип незалежності суду і суддів проголошено як на конституційному рівні (статті 6, 124, 126, 127, 128, 129, 130 Основного Закону держави), так і на законодавчому, зокрема у Законі України «Про Конституційний Суд України» (статті 4, 27, 31, 63 та інші). Відповідно до частини першої статті 6 Основного Закону України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, а їх юрисдикція поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (частини перша, друга статті 124 Конституції України). Незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України, а вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється (частини перша, друга статті 126 Конституції України). Крім того, Основний Закон держави в імперативній формі передбачає, що будь-який суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом, і держава забезпечує особисту безпеку суддів та їхніх сімей (частини третя, сьома статті 126 Конституції України). Судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону, а за неповагу до суду і судді винні особи притягаються до юридичної відповідальності (частини перша, п'ята статті 129 Основного Закону держави). Окремим конституційним приписом передбачено обов'язок

держави забезпечувати фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів, а також окреме визначення у Державному бюджеті України видатків на утримання судів (частина перша статті 130 Конституції України).

Статтею 4 Закону України «Про Конституційний Суд України» одним із загальних принципів його діяльності визнано «незалежність», а стаття 27 цього Закону прямо закріплює, що судді КСУ при здійсненні своїх повноважень є незалежними і підкоряються лише Конституції України та керуються Законом України «Про Конституційний Суд України», іншими законами України, крім тих законів або їх окремих положень, що є предметом розгляду КСУ. Фінансування КСУ відповідно до статті 31 Закону України «Про Конституційний Суд України» передбачається в Державному бюджеті України окремим рядком. Рішення і висновки КСУ є остаточними і не підлягають оскарженню (частина четверта статті 63 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Поняття, система та зміст основних гарантій незалежності Конституційного Суду України. Незалежність КСУ, як правило, розглядається в широкому сенсі як незалежність певного органу державної (судової) влади насамперед від органів законодавчої та виконавчої влади, політичних партій, а також як його повна, ніким не обмежена самостійність у власних діях. Незалежність КСУ невіддільна від незалежності його суддів. Зміст незалежності КСУ полягає у створенні державою належних умов для виконання ним своїх повноважень, зокрема повне задоволення матеріальних і фінансових потреб, забезпечення нормальної роботи, виключення будь-яких перешкод у діяльності, недопущення різних форм тиску та впливу. Гарантіями незалежності КСУ є певні умови, засоби та способи, які забезпечують здійснення у повному обсязі КСУ своїх повноважень. Поняття (розуміння) цих гарантій охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію повноважень КСУ, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення. За таких підходів, а також виходячи з аналізу особливого місця КСУ в системі органів державної влади вважається, що систему гарантій незалежності КСУ складають матеріально-фінансові, правові, організаційні та політичні гарантії.

В Україні обов'язок держави щодо забезпечення фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів, у тому числі й КСУ, встановлено статтею 130 Конституції України, в якій передбачено порядок фінансування судів, відповідно до якого видатки на утримання судів у Державному бюджеті України визначаються окремим рядком. Це положення є важливою гарантією фінансування КСУ. При цьому словосполучення «належні умови», очевидно, варто розглядати в аспекті міжнародних стандартів незалежності судів, відповідно до яких держава повинна створити всі умови для здійснення без будь-яких складень та перешкод правосуддя, зокрема й конституційного, виключити можливість впливу на суди при формуванні фінансових видатків. Водночас особливість конституційного регулювання не дозволяє в Основному Законі України закріпити весь механізм забезпечення фінансування і належних умов для функціонування судів і діяльності суддів, зокрема й КСУ. Конкретизація відповідного конституційного положення має відбуватися на законодавчому рівні. Однак у Законі України «Про Конституційний Суд України» механізм фінансування КСУ на

сьогодні не є достатньо чітким і не гарантує належного фінансового забезпечення. У ньому лише встановлено порядок внесення бюджетного запиту у формі пропозицій щодо обсягу фінансування, які разом із проектом відповідного кошторису подаються Головою КСУ до Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України при складанні проекту Державного бюджету України на кожний наступний рік (стаття 31 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Згідно зі змістом наведеного положення внесені КСУ пропозиції не є обов'язковими для органів, до яких вони вносяться, що дозволяє останнім на свій розсуд визначати для КСУ розмір видатків з Державного бюджету України. Таким чином, недосконалість правового регулювання порядку фінансування КСУ залишає можливість впливу на нього через механізм виділення коштів з Державного бюджету України.

Належні умови діяльності конституційної юстиції треба розглядати не тільки як створення матеріально-фінансових умов для роботи КСУ. Це поняття охоплює і створення державою досконалої правової бази (йдеться про правові гарантії незалежності КСУ) для здійснення конституційного судочинства, забезпечення стабільності роботи, розгляду справ із дотриманням розумних строків, створення дієвих правових механізмів виконання нею своїх функцій. Недосконалість правового регулювання діяльності КСУ не тільки ускладнює, а й може паралізувати його роботу.

Надзвичайно важливим у системі забезпечення незалежності КСУ є наявність «організаційних» гарантій. Адже забезпечення належних умов для функціонування конституційної юстиції включає також і формування її складу, яке має відбуватися за умови неухильного дотримання встановлених Конституцією України та Законом порядку і строків. Однією з особливостей конституційної юстиції є колегіальність розгляду віднесених до її компетенції питань. Варто пригадати, коли КСУ тривалий час працював не у повному складі — з певних причин судді не призначалися вчасно, не могли скласти або не допускалися до складення присяги, з якою пов'язано набуття правосуб'єктності судді КСУ. Так, із жовтня 2005 року у зв'язку з відставкою багатьох суддів, строк повноважень яких закінчився, і до серпня 2006 року конституційне правосуддя в Україні взагалі не здійснювалося. Законом було передбачено, що присяга складається на засіданні Верховної Ради України, яке проводиться за участю Президента України, Прем'єр-міністра України, Голови Верховного Суду України не пізніш як через місяць після призначення особи суддею КСУ. Однак Закон не передбачає правових наслідків порушення строків складення присяги. Тому правова регламентація призначення суддів КСУ і складення ними присяги потребувала явного вдосконалення. Великою мірою ця проблема залишається не вирішеною і сьогодні.

Гарантована Конституцією України незалежність суддів забезпечується насамперед особливим порядком їх обрання або призначення на посаду та звільнення з посади (пункт 27 частини першої статті 85, частини четверта, п'ята статті 126, частини третя, четверта статті 127, стаття 128, пункт 1 частини першої статті 131), заборонаю впливу на них у будь-який спосіб (частина друга статті 126), захистом професійних інтересів (частина шоста статті 127), підкоренням суддів при здійсненні правосуддя лише закону (частина перша статті 129), особливим порядком притягнення їх до дисциплінарної відповідальності (пункт 3 частини першої стат-

ті 131), гарантуванням державою фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів (частина перша статті 130), заборобою суддям належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої (частина друга статті 127), притягненням до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суду і судді (частина п'ята статті 129), забезпеченням державою особистої безпеки суддів та їхніх сімей (частина сьома статті 126), здійсненям суддівського самоврядування (частина друга статті 130).

Немаловажними, принаймні в умовах сучасної української держави, є й політичні гарантії незалежності КСУ, під якими можна розуміти сукупність різних політичних чинників суспільного і державного життя, стан демократизації суспільства, розвиток плюралізму, свободи слова тощо, які у взаємодії між собою створюють належну морально-етичну суспільну атмосферу в державі щодо органу конституційного контролю та його членів. При цьому за будь-яких обставин у демократичному суспільстві є недопустимими наявність грубих форм політичного тиску на судові органи взагалі та органи конституційної юстиції зокрема. В умовах сучасного розвитку демократії в Україні, наприклад, однією з форм впливу на суддів КСУ стало проведення масових акцій поблизу будівлі КСУ незалежно від їх політичної спрямованості. Акції, що мали місце декілька років тому, супроводжувалися різноманітними заходами, спрямованими на унеможливлення роботи КСУ, різного роду впливом на суддів. Це були організовані багатотисячні акції, які іноді супроводжувалися насильницькими діями, блокуванням доступу до будівлі КСУ тощо.

Незалежність та недоторканність суддів Конституційного Суду України.

Незалежність КСУ певним чином пов'язана з незалежністю його суддів. Останнє можна розуміти як систему політичних, соціально-економічних, ідеологічних, правових заходів, що забезпечують самостійне, неупереджене і справедливе розв'язання конституційно-правового конфлікту, вирішення спірного правового питання суддею за своїм внутрішнім переконанням на підставі Конституції України та закону, без будь-якого втручання у здійснення конституційного правосуддя. Серед чинників, що суттєво впливають на незалежність суддів КСУ, важливе значення мають процедура підбору кандидатів та їх призначення на посаду судді КСУ, припинення повноважень, а також соціальне забезпечення як суддів КСУ, так і суддів КСУ у відставці.

Як зазначалося, Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів КСУ. Верховна Рада України призначає суддів КСУ таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів. Пропозиції щодо кандидатур на посади суддів КСУ вносить Голова Верховної Ради України, а також може вносити не менш як 1/4 народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Депутат має право поставити підпис під пропозицією про висунення лише однієї кандидатури, і ці підписи депутатів не відкликаються. Призначеними на посади суддів КСУ вважаються кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів депутатів, але більше половини голосів депутатів від конституційного складу Верховної Ради України. Якщо кілька кандидатів набрали однакову кількість голосів і після їх призначення було б перевищено

необхідну для призначення кількість суддів, щодо цих кандидатів проводиться повторне голосування. У разі припинення повноважень судді КСУ, який призначався Верховною Радою України, парламент призначає іншу особу на цю посаду.

З'їзд суддів України за пропозицією його делегатів відкритим голосуванням більшістю голосів присутніх визначає кандидатури на посади суддів КСУ для включення в бюлетені для таємного голосування. Призначеним на посаду судді КСУ вважається кандидат, який у результаті таємного голосування одержав більшість голосів від числа обраних делегатів з'їзду суддів України. У разі припинення повноважень судді КСУ, який призначався з'їздом суддів України, останній у тримісячний строк призначає іншу особу на цю посаду.

Стосовно осіб, які претендують на зайняття посади судді КСУ, за їх письмовою згодою проводиться спеціальна перевірка в порядку, встановленому Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції». Крім того, особи, які претендують на зайняття посади судді КСУ, до призначення на відповідну посаду подають до органу, який здійснює призначення, декларацію про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за формою і в порядку, що встановлені Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції».

Судді КСУ не можуть належати до політичних партій та профспілок, мати представницький мандат, брати участь у будь-якій політичній діяльності, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої. Судді КСУ зобов'язані подавати щороку до 1 квітня за місцем роботи декларацію про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік за формою і в порядку, що встановлені Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції». Відомості, зазначені у цій декларації, підлягають оприлюдненню протягом 30 днів з дня їх подання шляхом опублікування у «Віснику Конституційного Суду України».

Особа судді КСУ є недоторканою. Суддя КСУ не може бути затриманий чи заарештований без згоди Верховної Ради України до винесення обвинувального вироку судом. Судді КСУ не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у КСУ та в його колегіях, за винятком відповідальності за образи чи наклеп при розгляді справ, прийнятті рішень та наданні висновків КСУ.

Суддя КСУ звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі: 1) закінчення строку призначення; 2) досягнення суддею шістдесятип'ятирічного віку; 3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я; 4) порушення суддею вимог щодо несумісності; 5) порушення суддею присяги; 6) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього; 7) припинення його громадянства; 8) визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим; 9) подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням. Повноваження судді припиняються у разі його смерті.

Прийнято вважати, що незалежність судді загалом (в тому числі і судді КСУ) має як зовнішній, так і внутрішній вияви. Внутрішня незалежність судді обумовлена його особистістю, зокрема фаховим рівнем і професіоналізмом, рівнем культури (особливо правової), моральними якостями, світоглядом, особливостями характеру, ставленням до виконання своїх обов'язків, додержанням Конституції України, законів та інших правових актів, відчуттям справедливості, які значно

впливають на результати розгляду справи, на здатність прямо чи опосередковано протистояти впливу на нього.

Важливу роль у забезпеченні незалежності судді відіграє створення належних організаційно-технічних та інформаційних умов для його діяльності, матеріальне і соціальне забезпечення як працюючих суддів, так і тих, чиї повноваження закінчилися. Винагорода за працю судді, його пенсійне забезпечення мають відповідати високому статусу професії та мірі відповідальності, виключати корупційні діяння і встановлюватися лише законом.

Використані джерела:

Конституція України : текст прийнятий на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

Про Конституційний Суд України : Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.

Про судоустрій та статус суддів : Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 41–42, № 43, № 44–45. — Ст. 529.

Міжнародні стандарти у сфері судочинства (збірник документів) — К. : Істина, 2010. — 488 с.

Городовенко В. В. Проблеми незалежності судової влади : автореф. дис. канд. юрид. наук. — Х., 2006. — 17 с.

Козюбра М. І. Конституційний суд в системі органів державної влади // Державно-правова реформа в Україні : матеріали наук.-практ. конф. Листопад 1997 року / Інститут законодавства Верховної Ради України ; ред. кол. : В. Ф. Опришко (гол.), М. І. Єрофеев, М. Т. Кравчук та ін. — К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1997. — С. 20–25.

Савенко М. Д. Спеціальні гарантії незалежності та недоторканності суддів Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 4. — С. 36–47.

Самсін І. Незалежність судді як особлива гарантія його статусу // Вісник Вищого адміністративного Суду України. — 2011. — № 4. — С. 30–35.

Скомороха В. Незалежність Конституційного Суду України та її гарантії. Бюджетне фінансування як найважливіша гарантія його самостійності та незалежності // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 3. — С. 10–22.

Шоповал В. М. Сучасний конституціоналізм : моногр. — К. : Юрид. фірма «Салком» ; Юрінком Інтер, 2005. — 560 с.

Деякі аспекти діяльності Конституційного Суду і розвитку конституційної юриспруденції Литовської Республіки

Г. Месоніс

суддя Конституційного Суду Литовської Республіки

Сейм Литовської Республіки 6 грудня 2011 року ухвалив поправки до Закону Литовської Республіки «Про Конституційний Суд», якими передбачено можливість Конституційного Суду:

- розглядати справу в порядку письмового провадження;
- розглядати водночас кілька справ;
- виділити клопотання в окрему справу.

Узагальнюючи зміст поправок до Закону «Про Конституційний Суд», можна констатувати, що законодавець цими поправками прагнув прискорити темп розгляду справ та спростити процес їх розгляду.

Статистика справ Конституційного Суду Литовської Республіки

	Прийнято постанов	Прийнято рішень	Розглянуто клопотань (у випадку постанов)	Подано окремих думок
1 вересня 2011 року – 2 травня 2012 року	10	7	96	4
1 вересня 2010 року – 31 серпня 2011 року	15	8	44	5*
1 вересня 2009 року – 31 серпня 2010 року	14	15	24	8*

Слід зазначити, що Сейм Литовської Республіки 6 грудня 2011 року ухвалив Закон Литовської Республіки «Про поправки і доповнення до статей 27, 41, 44 Закону Литовської Республіки “Про Конституційний Суд” і про доповнення закону статтею 53¹», відповідно до якого встановлено:

- розгляд справи у порядку письмового провадження;
- право Конституційного Суду розглядати інші справи за наявності справ, розгляд яких не завершено;
- можливість не лише об’єднати декілька клопотань в одну справу, а й виділити певне клопотання в окрему справу.

Огляд розглянутих справ

1. Про поновлення прав власності на будівлю у садибі маєтку Ужутракіс (Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 2 вересня 2011 року).

* Стосовно однієї постанови було висловлено дві окремі думки суддів.

Предметом спору були положення Закону Литовської Республіки «Про поновлення прав власності громадян на вціліле нерухоме майно» стосовно наявності в них чітких приписів щодо регламентації викупу будівель, які є об'єктами культурної спадщини і належать до житлових будинків, їх частин, квартир, що викупуваються державою, та постанова уряду Литовської Республіки про садибу у маєтку Ужутракіс, яку викупує держава.

Конституційний Суд постановив, що спірні положення закону не суперечать Конституції Литовської Республіки, а постанова уряду — положенням цього закону.

Доктринальні положення. Конституційний Суд спирався на сформовану конституційну доктрину, а також доповнив її положеннями, що можуть у подальшому бути розвинуті, а саме: «За законом колишнім власникам натурою може бути не повернуто тільки таке вціліле майно, яке використовується для всього суспільства або його частини, а не для індивідуальних потреб окремих осіб, *inter alia*, використовується для потреб освіти, охорони здоров'я, культури та науки»¹.

2. Про концепцію Державної сімейної політики (Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 28 вересня 2011 року).

Предмет спору — положення Постанови Сейму Литовської Республіки «Про Концепцію державної сімейної політики». Конституційний Суд постановив, що положення цієї Концепції, які закріплюють поняття сім'ї як створеної тільки на підставі шлюбу, а також положення, якими встановлено, що Сейм і уряд, розробляючи правові акти у сфері сімейної політики, повинні брати до уваги та узгоджувати їх з положеннями цієї Концепції, суперечать Конституції. Суддя Конституційного Суду висловив окрему думку стосовно цієї постанови.

Доктринальні положення. Конституційний Суд спирався на сформовану конституційну доктрину, а також доповнив її такими положеннями: «Конституційне поняття сім'ї не може бути виведено тільки з інституту шлюбу. [...] Шлюб є однією з основ конституційного інституту сім'ї для створення сімейних стосунків. Шлюб є історично усталеною моделлю сім'ї, що, безсумнівно, має унікальну цінність у житті суспільства, забезпечує життєздатність нації і держави та історичне виживання. Однак це не означає, що відповідно до Конституції [...] не оберігаються і не захищаються інші сім'ї, створені на іншій, ніж шлюб, основі, *inter alia*, спільне життя чоловіка і жінки, що не уклали шлюбу, яке ґрунтується на постійних зв'язках емоційної прихильності, взаєморозуміння, відповідальності, поваги, спільного виховання дітей тощо та на добровільному рішенні взяти на себе певні права та

¹ Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 2 вересня 2011 року «Про відповідність статті 14, статті 15 (у редакції від 14 жовтня 2003 року) Закону Литовської Республіки «Про відтворення прав власності громадян на збережене нерухоме майно» (у редакції від 1 липня 1997 року) Конституції Литовської Республіки, про відповідність Постанови Уряду Литовської Республіки від 30 березня 1999 року № 356 «Про затвердження списку таких, що викупуваються державою у громадян, житлових будинків, їх частин і квартир, перетворених на нежитлові приміщення і використовуваних для потреб освіти, охорони здоров'я, культури, науки та для будинків по догляду» (у редакції від 14 травня 2004 року) Закону Литовської Республіки «Про поновлення прав власності громадян на збережене нерухоме майно»».

обов'язки, які є основою конституційних інститутів материнства, батьківства і дитинства»¹.

3. *Про наслідки визнання правового акта таким, що суперечить Конституції Литовської Республіки (Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 25 жовтня 2011 року).*

Предметом спору були положення Закону Литовської Республіки «Про Конституційний Суд» стосовно невстановлення ними, що правовий акт, визнаний таким, що суперечить Конституції, є нечинним від моменту набрання ним сили. Конституційний Суд постановив, що ці положення не суперечать Конституції. Суддя Конституційного Суду висловив окрему думку стосовно цієї постанови.

Доктринальні положення. Рішення ґрунтувалося на сформованій конституційній доктрині, яку Конституційний Суд доповнив такими положеннями: «Із частини 1 статті 107 Конституції, відповідно до якої, *inter alia*, акт Сейму (або його частина) не може бути застосований з того дня, коли офіційно публікується рішення Конституційного Суду, за яким акт Сейму (або його частина) суперечить Конституції Литовської Республіки, не впливає обов'язку для Сейму встановити правове регулювання, відповідно до якого сила рішень Конституційного Суду про відповідність правових актів Конституції була б спрямована ретроактивно, а не в майбутнє. [...] Конституція [...] не скасовує права Сейму встановити таке нове правове регулювання, яким було б усунуто негативні правові наслідки, що виникають із застосування правового акта (його частини), який рішенням Конституційного Суду визнано таким, що суперечить Конституції, тобто нове правове регулювання треба застосовувати і до відносин, що виникли до того дня, коли було офіційно опубліковано згадане рішення Конституційного Суду. Здійснюючи таке правове регулювання, слід дотримуватися Конституції та не порушувати громадського інтересу. Таке правове регулювання повинно відповідати, *inter alia*, вимогам конституційного принципу правової держави: не можуть бути створені передумови для спростування справедливості, правової визначеності, правової безпеки, ним повинні бути захищені добросовісно набуті права інших осіб»².

4. *Стосовно публікування інформації про кандидатів у члени рад самоврядування та несумісності обов'язків члена ради самоврядування з іншими обов'язками (Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 17 листопада 2011 року).*

Предметом спору були положення Закону Литовської Республіки «Про вибори до рад самоврядування» стосовно характеру інформації кандидата про скоєні злочинні дії, що є обов'язковою для публікування. Конституційний Суд постановив, що обов'язковість публікування такої інформації не суперечить Конституції Литовської Республіки, проте її обмеження на плакаті кандидата словами «За

¹ Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 28 вересня 2011 року «Про відповідність положень Концепції державної сімейної політики, затвердженої Постановою Сейму Литовської Республіки від 3 червня 2008 року № X-1569 «Про затвердження Концепції державної сімейної політики», Конституції Литовської Республіки».

² Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 25 жовтня 2011 року «Про відповідність статті 72 Закону Литовської Республіки «Про Конституційний Суд» Конституції Литовської Республіки».

вироком суду був визнаний винним у скоєнні злочинної дії» (наприклад, коли така дія у Литві декриміналізована або некриміналізована) суперечить Конституції.

Також предметом спору було питання щодо сумісності обов'язків члена ради самоврядування та інших обов'язків. Конституційний Суд постановив, що положення цього Закону суперечать Конституції, оскільки в них не встановлено, що обов'язки члена ради самоврядування несумісні з обов'язками керівника Секретаріату або обов'язками працівника тієї ж ради самоврядування.

Доктринальні положення. Конституційний Суд спирався на сформовану конституційну доктрину, а також доповнив її такими положеннями: «Особа, зазначаючи в анкеті кандидата у члени ради самоврядування інформацію про те, що суд визнав її винною у скоєнні злочинної дії, має можливість вказати таку дію конкретно і надати достатньо повну і детальну інформацію про неї. Таким чином, для виборців створюються достатні передумови правильно оцінити цю інформацію й прийняти рішення про придатність особи до членства у раді самоврядування. Вимога до особи, яка прагне бути обраною членом ради самоврядування, в анкеті кандидата у члени ради самоврядування надати інформацію про те, що за вироком (рішенням) суду, який набрав сили, вона була визнана винною у скоєнні злочинної дії, [...] відповідає законній і важливій для суспільства меті — бути поінформованим під час виборів членів ради самоврядування, не порушує прав особи, яка прагне бути обраною членом ради самоврядування, більше, ніж необхідно для досягнення цієї мети, не може розглядатися як непропорційна і не спростовує [...] рівного пасивного виборчого права кандидатів, тому є конституційно обґрунтованою»¹.

5. Стосовно Закону Литовської Республіки «Про науку і освіту» (Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 22 грудня 2011 року).

Предметом спору були положення Закону Литовської Республіки «Про науку і освіту». Зокрема, положення щодо передачі функцій управління, які належать органам самоврядування (сенату) вищих навчальних закладів, раді вищих навчальних закладів, при створенні якої академічна спільнота не має вирішального впливу (більшість членів ради призначається міністром науки і освіти), визнане таким, що суперечить Конституції Литовської Республіки.

Таким, що суперечить Конституції, визнане положення щодо здійснення оцінювання результатів навчання осіб, які навчаються на бюджетній основі, з метою визначення відповідності навчання цих осіб критеріям сумлінного навчання для подальшої оплати його державою, що відбувається не після кожного навчального періоду (семестру).

Такими, що не суперечать Конституції, визнано положення про зобов'язання державних вищих навчальних закладів перевпорядкуватися у громадські установи, про порядок створення ради Центру оцінювання якості навчання, про вимоги, що висуваються до персоналу вищих навчальних закладів, про ціну навчання тощо.

¹ Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 17 листопада 2011 року «Про відповідність частини 1 статті 89, частини 1 статті 90 Закону Литовської Республіки «Про вибори у ради самоврядування» (у редакції від 30 червня 2010 року) Конституції Литовської Республіки».

Доктринальні положення. Конституційний Суд спирався на сформовану конституційну доктрину, доповнивши її такими положеннями: «Конституцією [...] гарантована автономія вищих навчальних закладів припускає самоврядування академічної спільноти (наукової спільноти), що здійснюється, *inter alia*, через керівні інституції вищого навчального закладу, які представляють таку спільноту. [...] Самоврядування академічної спільноти вищого навчального закладу пов'язане, *inter alia*, з принципами демократичного управління. Ці принципи [...] охоплюють, *inter alia*, безпосередню участь академічної спільноти, вирішальний її вплив при утворенні керівної (-их) інституції (-ій) вищого навчального закладу, яка (-і) має (-ють) найбільші повноваження, та обмеження кількості каденцій інших членів керівних, контрольних та наглядових інституцій вищого навчального закладу, а також осіб, що здійснюють функції одноособових інституцій або виконують обов'язки керівників колегіальних інституцій. [...] Правове регулювання, що не відповідає цим принципам, може створити передумови, *inter alia*, для держави необґрунтовано втручатися в управління вищими навчальними закладами і (або) спростовувати самоврядування академічної спільноти вищих навчальних закладів, а отже, порушити Конституцією [...] гарантовану автономію вищих навчальних закладів»¹.

6. Стосовно перерахунку та виплати пенсій при виникненні у державі вкрай складної економічної і фінансової ситуації (Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 6 лютого 2012 року).

Предметом спору стали положення правових актів, з огляду на які було знижено пенсії. Конституційний Суд постановив, що зменшення пенсій саме по собі не суперечить Конституції, оскільки при його встановленні було прийнято до уваги надзвичайну ситуацію, що склалася у державі, дотримано принципи конституційної пропорційності та рівноправності, а виплату зменшених пенсій за віком було встановлено тимчасово, крім того, передбачено компенсацію збитків, що виникли.

Такими, що суперечать Конституції, визнано положення закону, якими пенсії працюючим пенсіонерам було зменшено більшою мірою, ніж іншим пенсіонерам, а також ті положення закону, якими зменшено межу максимального розміру державних пенсій, оскільки у такий спосіб відбулося порушення встановлених пропорцій розмірів державних пенсій, що були до виникнення у державі складної економічної і фінансової ситуації, а також положення закону, якими не було встановлено, що цей закон не застосовується до осіб, які отримують пенсії за віком і щодо яких визнано особливу потребу у постійному догляді, хоча, по суті, для осіб, які були у такому самому стані і які втратили 75–100 відсотків працездатності (пенсіонери І групи інвалідності), встановлено виняток щодо застосування положень цього закону. Суддя Конституційного Суду стосовно цієї постанови висловив окрему думку.

Доктринальні положення. Конституційний Суд Литовської Республіки в основному спирався на сформовану конституційну доктрину і доповнив її такими

¹ Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 22 грудня 2011 року «Про відповідність положень Закону Литовської Республіки «Про науку і освіту» (у редакції від 30 квітня 2009 року) Конституції Литовської Республіки».

положеннями: «Конституційна концепція права на пенсію як періодичну грошову виплату певного розміру не може бути ототожнена з концепцією права власності в ординарному праві, *inter alia*, у цивільному праві»¹.

7. Про обмеження призначення і виплати допомоги у зв'язку з материнством (батьківством), а також про обмеження права співробітників митниці працювати на іншій роботі (Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 27 лютого 2012 року).

Предметом спору були положення правових актів, якими обмежується призначення і виплата допомоги та право співробітників митниці працювати на іншій роботі. Конституційний Суд Литовської Республіки визнав такими, що суперечать Конституції, положення Закону Литовської Республіки «Про соціальне страхування у разі хвороби, материнства» і постанови уряду, спрямованої на реалізацію цього Закону, відповідно до яких допомога не виплачується або зменшується, якщо застрахована особа під час відпустки по вагітності і пологах, батьківству або по догляду за дитиною отримує доходи від трудової діяльності, здійснюваної під час такої відпустки; а також положення, відповідно до якого особам, які вийшли у відпустку по догляду за дитиною і під час такої відпустки здійснюють трудову діяльність та отримують від неї доходи, що відповідно до законів Литовської Республіки не є страховими доходами (наприклад, заробітна плата від закордонної державної інституції), допомога по материнству (батьківству) не зменшується, хоча для осіб, які від трудової діяльності, здійснюваної під час відпустки по догляду за дитиною, отримують страхові доходи, така допомога зменшується.

Таким, що суперечить Конституції, визнано й положення нечинного нині Статуту «Про службу на митниці Литовської Республіки», за яким співробітнику митниці було заборонено працювати на іншій роботі, за винятком певної, конкретно вказаної, не здійснивши оцінки, чи створить така робота передумови для виникнення конфлікту громадських і приватних інтересів або чи наявні інші обставини, через які інша робота була б несумісною зі здійсненням функцій митниці чи статусом співробітника митниці.

Доктринальні положення. Конституційний Суд спирався на сформовану конституційну доктрину, а також доповнив її такими положеннями: «У частині 2 статті 39 Конституції, *inter alia*, встановлено конституційну гарантію на оплачувану відпустку до і після пологів для працюючих матерів з урахуванням особливого статусу жінок і потреби в медичній допомозі протягом деякого часу до і після пологів та особливого зв'язку між матір'ю та дитиною протягом деякого часу після народження. Мета цієї конституційної гарантії — забезпечити захист фізіологічного стану вагітної жінки та породіллі, особливий зв'язок між матір'ю та дитиною в перші тижні її життя, створивши можливість для працюючої жінки протягом певного, обґрунтованого часу до і після пологів відійти від трудової (професійної) діяльності. [...] Не може бути встановлене таке правове регулювання, відповідно до якого на оплату відпустки до і після пологів повинні мати вплив

¹ Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 6 лютого 2012 року «Про відповідність положень правових актів Литовської Республіки, які регулюють перерахунок та виплату пенсій при виникненні у державі вкрай складної економічної і фінансової ситуації, Конституції Литовської Республіки».

доходи, отримані під час такої відпустки за працю, виконану не під час цієї відпустки, оскільки такою працею ніяк не заперечується призначення цієї відпустки»¹.

8. *Стосовно положень законів, якими регулюються відносини, пов'язані зі сплатою виборчої застави, поданням декларацій кандидатів, досягненням виборчого порогу, укладенням договору зі скарбником політичної кампанії і розподілом державних бюджетних коштів політичним партіям (Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 29 березня 2012 року).*

Предметом спору були положення законів, якими регулюються відносини, пов'язані зі сплатою виборчої застави, поданням декларацій кандидатів, досягненням виборчого порогу, укладенням договору зі скарбником політичної кампанії і розподілом державних бюджетних коштів політичним партіям. Конституційний Суд визнав ці положення такими, що не суперечать Конституції. Суддя Конституційного Суду стосовно цієї постанови висловив окрему думку.

Доктринальні положення. Конституційний Суд спирався на сформовану конституційну доктрину, а також доповнив її такими положеннями: «Законодавець, здійснюючи регулювання виборчих стосунків, пов'язаних із виборами до Сейму, Європейського Парламенту, ради самоврядування (inter alia, з процедурами підготовки до таких виборів), відповідно до Конституції може обрати виборчу заставу як засіб регулювання виборчих відносин. [...] Законодавець, здійснюючи регулювання виборчих стосунків, пов'язаних, inter alia, з фінансуванням виборчих кампаній, які є частиною виборчого процесу, і контролем за ним, відповідно до Конституції має дискрецію обрати (закріпити) такі заходи, які забезпечили б добросовісність виборчих кампаній та прозорість фінансування. [...] Сейм не ділиться на дрібні фракції (групи), і стабільність є конституційною цінністю, яка створює передумови для забезпечення, inter alia, стабільності уряду [...]»².

9. *Про правові акти, пов'язані з наданням соціального забезпечення й інших виплат у разі заподіяння шкоди та з правом повернення виплат (Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 18 квітня 2012 року).*

Предметом спору були положення правових актів, якими регулюються відносини, пов'язані з наданням соціального забезпечення й інших виплат у разі заподіяння шкоди та з правом зворотної вимоги повернення коштів. Конституційний

¹ Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 27 лютого 2012 року «Про відповідність Закону Литовської Республіки „Про соціальне страхування у разі хвороби, материнства“, Статуту „Про службу на митниці Литовської Республіки“, „Положень про допомогу соціального страхування у разі хвороби, материнства“, затверджених Постановою Уряду Литовської Республіки від 25 січня 2001 року № 86, Конституції Литовської Республіки».

² Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 29 березня 2012 року «Про відповідність деяких положень Закону Литовської Республіки „Про вибори Президента“, Закону Литовської Республіки „Про вибори у Сейм Литовської Республіки“, Закону Литовської Республіки „Про вибори у Європейський парламент“, Закону Литовської Республіки „Про вибори у ради самоврядування“, Закону Литовської Республіки „Про фінансування політичних партій і політичних кампаній та контролю фінансування“, які регулюють відносини, пов'язані зі сплатою виборчої застави, поданням декларацій кандидатів, досягненням виборчого порогу, укладенням договору із скарбником політичної кампанії та розподіленням державних бюджетних коштів політичним партіям, Конституції Литовської Республіки».

Суд Литовської Республіки визнав такими, що не суперечать Конституції, положення, відповідно до яких установа поліції, яка виплатила страхові суми і компенсації, отримує право вимоги (регресу) повернення коштів від юридичних та фізичних осіб, що заподіяли шкоду, згідно з порядком, встановленим Цивільним кодексом. Розгляд інших частин справи Конституційний Суд Литовської Республіки зупинив в основному тому, що, здійснюючи відповідне роз'яснення встановленого правового регулювання, у клопотаннях заявників не залишається викладених сумнівів щодо його відповідності Конституції, а ті аргументи, на яких ґрунтуються ці сумніви, не вважаються правовими. Таким чином, заявники порушували питання не про відповідність правових актів Конституції, а про їх роз'яснення, а отже, і застосування, що відповідно до Конституції і Закону Литовської Республіки «Про Конституційний Суд» не належить до повноважень Конституційного Суду.

Доктринальні положення. Конституційний Суд спирався на сформовану конституційну доктрину, а саме: «У Конституції закріплено обов'язок законодавця прийняти закон або закони, що встановлюють відшкодування шкоди особі за заподіяну їй матеріальну і моральну шкоду, у яких має бути забезпечений реальний захист порушених прав і свобод людини, узгоджений із захистом інших цінностей, закріплених у Конституції»¹.

10. Стосовно внесення відміток у бюлетені при голосуванні у Сеймі (Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 2 травня 2012 року).

Предметом спору були положення Статуту Сейму про внесення відміток у бюлетені при голосуванні у Сеймі і пов'язана з цим постанова Сейму про обрання голови Сейму. Конституційний Суд постановив, що спірні положення Статуту Сейму не суперечать Конституції, оскільки відповідно до них, у випадках, коли у Сеймі відбувається голосування стосовно одного кандидата або одного твердження, бажаному зробити своє волевиявлення повинна бути надана можливість у бюлетені для голосування видалити неприйнятні для нього варіанти; у тих випадках, коли голосування відбувається таємно, голосуючому повинна бути надана можливість зазначені дії виконати в кабіні для таємного голосування, не пройшовши через яку, він не матиме доступу до виборчих урн.

Доктринальні положення. Конституційний Суд Литовської Республіки спирався на сформовану конституційну доктрину, а саме: «Відповідно до статті 76 Конституції структуру та порядок роботи Сейму як однієї з інституцій державної

¹ *Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 18 квітня 2012 року «Про відповідність частин 1, 3 статті 6.290, частини 1 статті 6.1015 Цивільного кодексу Литовської Республіки, частини 10 статті 19 Закону Литовської Республіки «Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів» (у редакції від 5 березня 2004 року), пункту 26 «Умов страхування коштами держави осіб і виплати компенсацій при їх пораненні або загибелі у зв'язку зі службою» (у редакції від 23 грудня 2002 року), затверджених Постановою Уряду Литовської Республіки від 5 грудня 1991 року № 530 «Про умови страхування коштами держави осіб і виплати компенсацій при їх пораненні або загибелі у зв'язку зі службою», пункту 49 «Правил визначення шкоди, заподіяної під час дорожньої пригоди, і платежу виплати», затверджених Постановою Уряду Литовської Республіки від 23 червня 2004 року № 795 «Про затвердження Правил визначення шкоди, заподіяної під час дорожньої пригоди, і платежу виплати», Конституції Литовської Республіки».*

влади встановлює Статут Сейму, який має силу закону. Конституційний Суд констатував, що у цій статті Конституції сформовано бланкетну норму, яка дозволяє Сейму самому визначати свою структуру, порядок роботи, процедури подання, розгляду і прийняття законів та інших правових актів, компетенцію структурних підрозділів Сейму, їх взаємовідносини, а також регламентувати інші питання функціонування Сейму»¹.

11. *Щодо кримінальної відповідальності за вбивство або заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю близького родича або члена сім'ї (Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 4 червня 2012 року).*

Предметом спору були положення Кримінального кодексу, у яких встановлено більш сувору кримінальну відповідальність за вбивство свого близького родича або члена сім'ї чи заподіяння тяжкої шкоди їхньому здоров'ю, ніж за відповідні злочини, скоєні проти інших людей. Конституційний Суд постановив, що спірні положення Кримінального кодексу не суперечать Конституції.

Доктринальні положення. Конституційний Суд спирався на сформовану конституційну доктрину і доповнив її такими положеннями: «Із Конституції [...] випливає, що життя людини, недоторканність її особи, близькі родинні стосунки, сім'я, материнство, батьківство, дитинство є конституційними цінностями; конституційний принцип правової держави припускає дискрецію законодавця для осіб, які посягають на життя, здоров'я своїх близьких родичів або членів сім'ї, встановити сувору кримінальну відповідальність, яка була б диференційована з урахуванням небезпеки такого посягання»².

12. *Про поновлення прав власності релігійних громад (Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 19 червня 2012 року).*

Предметом спору були положення Закону Литовської Республіки «Про порядок поновлення права релігійних громад на збережене нерухоме майно», відповідно до яких релігійна громада, що протягом року з дня набрання чинності цим законом не подала клопотання про поновлення прав власності, більше не має права на поновлення прав власності. Конституційний Суд постановив, що спірні положення закону не суперечать Конституції, і зазначив, що з Конституції не випливає обов'язку для законодавця *expressis verbis* встановити таке правове регулювання для поновлення прав власності релігійних громад, яке відповідало б встановленому правовому регулюванню щодо поновлення прав громадян, *inter alia*, терміну подання громадянами клопотань про поновлення права власності (і можливості відновити його). Суддя Конституційного Суду стосовно цієї постанови висловила окрему думку.

¹ Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 2 травня 2012 року «Про відповідність частини 6 статті 117 Статуту Сейму Литовської Республіки Конституції Литовської Республіки, а також про відповідність Постанови Сейму Литовської Республіки від 17 листопада 2008 року № XI-1 «Про обрання А. Валінскаса Головою Сейму Литовської Республіки» Конституції Литовської Республіки, частині 6 статті 115, частині 3 статті 136, частині 2 статті 139 Статуту Сейму Литовської Республіки».

² Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 4 червня 2012 року «Про відповідність пункту 3 частини 2 статті 129 (у редакції від 12 червня 2008 року), пункту 3 частини 2 статті 135 (у редакції від 12 червня 2008 року) Кримінального кодексу Литовської Республіки Конституції Литовської Республіки».

Доктринальні положення. Конституційний Суд Литовської Республіки спирався на сформовану конституційну доктрину і доповнив її такими положеннями: «Законодавець, здійснюючи регулювання поновлення прав релігійних громад на збережене нерухоме майно, має дискрецію встановити, *inter alia*, конституційно достатні (доцільні) терміни подання клопотань релігійних громад про поновлення права власності; здійснюючи це, законодавець повинен взяти до уваги той факт, що необґрунтовано тривалі терміни поновлення прав власності релігійних громад можуть викривити сам інститут поновлення прав власності на збережене нерухоме майно»¹.

¹ Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 19 червня 2012 року «Про відповідність частини 1 статті 5 Закону Литовської Республіки “Про порядок поновлення права релігійних громад на збережене нерухоме майно” Конституції Литовської Республіки».

Деякі питання практики конституційного судочинства України в 2011–2012 роках

Н. Шаптала

суддя Конституційного Суду України

Практика конституційного судочинства вказує на те, що для суспільства в цілому найважливішими є рішення, правові позиції з яких можуть бути використані для захисту фундаментальних цінностей держави, основоположних прав і свобод, однак для пересічної людини найбільшу вагу матиме рішення, що допоможе захистити її особисте право, відновити справедливість, вирішити конкретну справу. Таке рішення не обов'язково впливатиме на загальну правову ситуацію в країні, воно може стосуватися конкретного питання та обмеженого кола осіб.

Питання, які порушуються перед Конституційним Судом України, та проблеми, з якими він стикається у своїй діяльності, переконують у тому, що вони є відображенням тих реалій, у яких живе українське суспільство. Статус Конституційного Суду України та його повноваження гарантують захист конституційних цінностей держави. Єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні зобов'язаний при вирішенні будь-якої справи спиратися лише на «букву» та «дух» Основного Закону України.

За останні два роки Конституційний Суд України прийняв 36 рішень щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів України, інших правових актів, щодо офіційного тлумачення окремих положень Конституції і законів України (15 із них — за конституційними зверненнями фізичних та юридичних осіб), дав два висновки щодо законопроектів про внесення змін до Конституції України.

Рішення Конституційного Суду України, що є предметом обговорення, стосуються питань, які викликали підвищену увагу суспільства. Так, свого часу Верховна Рада України з порушенням конституційної процедури та шляхом політичних домовленостей прийняла Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222–IV, яким було внесено зміни до Основного Закону України. З клопотаннями про визнання неконституційним цього Закону до Конституційного Суду України неодноразово зверталися групи народних депутатів України, які представляли різні політичні сили у парламенті. Конституційний Суд України декілька разів був змушений відмовляти у відкритті конституційного провадження, оскільки такі подання не відповідали вимогам Закону України «Про Конституційний Суд України». З прийняттям за черговим конституційним поданням Рішення від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010¹ про неконституційність

¹ Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010 у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222–IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України).

таких змін Конституційний Суд України наразився на різку критику, яка зводилася до того, що по-перше, він нібито перебрав на себе повноваження законодавця, а по-друге, що внесені в неконституційний спосіб зміни діяли протягом певного часу як положення Конституції України і тому не могли розглядатися Конституційним Судом України на предмет їх конституційності. При цьому замовчувалося питання щодо повноважень Конституційного Суду України здійснювати не лише превентивний конституційний контроль змісту законопроекту про внесення змін до Основного Закону України, а й наступний судовий контроль щодо додержання при цьому конституційної процедури розгляду та прийняття закону. Не бралось до уваги також те, що українське законодавство не передбачало часових обмежень для звернення до Конституційного Суду України з клопотаннями про визнання правового регулювання неконституційним.

Відповідно до частини першої статті 152 Конституції України закони та інші правові акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо було порушено встановлену Конституцією України процедуру їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності. Про повноважність Конституційного Суду України здійснювати наступний конституційний контроль щодо закону про внесення змін до Конституції України після набрання ним чинності йшлося також у Рішенні Конституційного Суду України від 26 червня 2008 року № 13-рп/2008¹. У ньому наголошено, що відсутність судового контролю за процедурою розгляду та ухвалення такого закону, визначеною у розділі XIII Конституції, може мати наслідком обмеження чи скасування прав і свобод людини і громадянина, ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності України або зміну конституційного ладу у спосіб, що не передбачений Основним Законом України.

Тож певний проміжок часу Україна жила за Конституцією зі змінами, внесеними фактично в неконституційний спосіб, і все законодавство на момент ухвалення Рішення Конституційного Суду України було приведено у відповідність до норм Основного Закону України. Та цей аспект не може бути правовою підставою для залишення чинними фактично нелегітимних конституційних змін.

Доречно зазначити, що Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010 звернув увагу й на те, що зміни від 8 грудня 2004 року, внесені до Конституції України, приймалися «пакетом», причому одним голосуванням разом з «ординарним» законом та постановою Верховної Ради України, що суперечило статті 155 Конституції України, якою передбачено двоступеневу процедуру прийняття таких законів, а саме: попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України і прийняття його на наступній черговій сесії не менш як двома третинами голосів депутатів від конституційного складу Верховної Ради України.

¹ Рішення Конституційного Суду України від 26 червня 2008 року № 13-рп/2008 у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 3 розділу IV Закону України «Про Конституційний Суд України» (в редакції Закону України від 4 серпня 2006 року № 79-V) (справа про повноваження Конституційного Суду України).

Позиція Конституційного Суду України у цьому питанні збігалася з висновками провідних міжнародних інституцій, у тому числі Парламентської Асамблеї Ради Європи, Національної комісії із зміцнення демократії та утвердження верховенства права, Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської Комісії).

Звичайно, що в разі порушення конституційних норм для правової держави і суспільства в цілому надзвичайно важливо, аби таке порушення було якомога швидше усунуте. Проте навіть якщо Конституційний Суд України і бачить ці порушення, він не має права розглядати такі питання, оскільки згідно зі статтею 40 Закону України «Про Конституційний Суд України» не є суб'єктом ініціювання розгляду таких питань. Відповідно до названої статті суб'єктами права на конституційне подання з питань прийняття рішень Конституційним Судом України є Президент України, не менш як сорок п'ять народних депутатів України, Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010 мало важливе значення, оскільки ним було фактично відновлено дію легітимної редакції Конституції України. Крім того, воно містило сигнал для політиків про те, що будь-які їхні дії та домовленості, що суперечать «букві» й «духу» Конституції України, рано чи пізно будуть виявлені і скасовані, а відповідне правове регулювання — повернуто в конституційні рамки.

Відображенням впливу політики на питання, що розглядаються Конституційним Судом України, є те, що у 2007–2009 роках, коли в Україні спостерігалася політична нестабільність, до Конституційного Суду України надійшла рекордна за всі часи його діяльності кількість конституційних подань про компетенційні спори між вищими посадовими особами та органами держави: у 2007 році — 84, у 2008 році — 98, а у 2009 році — 103 подання. Із 71 рішення, що за цей час були прийняті Конституційним Судом України за конституційними поданнями, 30 стосувалися вирішення саме цих компетенційних спорів.

Останніми роками предметом розгляду Конституційного Суду України стали справи щодо низки положень законів, які ухвалювалися Верховною Радою України в рамках проведення адміністративної, пенсійної, судової, податкової реформ і заходів з подолання та протидії корупції, а також окремі положення Кодексу адміністративного судочинства України, Податкового кодексу України, Кодексу законів про працю України, Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження» від 13 травня 2010 року № 2181–VI, «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453–VI, «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 року № 3206–VI тощо.

Найбільше звернень до Конституційного Суду України надійшло після ухвалення законів, пов'язаних із проведенням судової реформи. Питання, що стали предметом розгляду Конституційного Суду України, умовно можна поділити на такі, що стосувалися права на судовий захист громадян, засад судочинства та статусу суддів, у тому числі їх незалежності при здійсненні правосуддя, формування суддівського корпусу, побудови системи судів загальної юрисдикції, підсудності справ.

Упродовж останніх двох років Конституційним Судом України було прийнято 11 рішень (із 36) у справах, що стосувалися права на судовий захист. Зокрема, розглядалися питання, пов'язані із застосуванням інституту забезпечення позову, який сприяє виконанню рішень суду і гарантує можливість певної реалізації кожним громадянином конституційного права на судовий захист.

Так, у Рішенні від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011¹ Конституційний Суд України визнав, що право на забезпечення адміністративного позову може бути обмежене з урахуванням особливостей публічно-правових відносин, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів, і зазначив, що регулювання підстав та порядку забезпечення позову має здійснюватися в інтересах не лише позивача, а й інших осіб — учасників провадження та суспільства в цілому, з дотриманням критеріїв домірності (пропорційності). Конституційний Суд України виходив з того, що учасниками судового провадження у сфері публічно-правових відносин є, зокрема, парламент та глава держави. Прийняття ними актів та вчинення дій обумовлюються їхнім конституційним статусом та визначеннями в Основному Законі України повноваженнями. Недопущення забезпечення судом адміністративного позову шляхом зупинення актів конституційних органів, якими є Верховна Рада України і Президент України, та встановлення для них заборони вчиняти певні дії пов'язано насамперед із презумпцією конституційності дій та актів, які вони приймають, та зумовлено тим, що використання таких засобів забезпечення позову в інтересах однієї особи (в цьому випадку — позивача) може призвести до порушення прав та законних інтересів невизначеного кола осіб, навіть у межах цілої держави.

За таких обставин Конституційний Суд України дійшов висновку, що неможливість застосування судом заходів забезпечення позову у виключних випадках не є обмеженням конституційного права громадян на судовий захист, і визнав такими, що відповідають Конституції України, положення пункту 1 частини п'ятої статті 117 Кодексу адміністративного судочинства України щодо недопущення забезпечення позову шляхом зупинення дії актів Верховної Ради України і Президента України та встановлення для них заборони вчиняти певні дії.

Цікавим, на наш погляд, є рішення Конституційного Суду України з цієї ж категорії справ стосовно можливості задоволення судом подання державного виконавця про примусове проникнення до житла для виконання ухвали суду про забезпечення позову з огляду на гарантоване Конституцією України право на повагу та недоторканність житла. У Рішенні Конституційного Суду України від 31 травня 2011 року № 4-рп/2011² було дано тлумачення норми частини першої статті 376 Цивільного кодексу України щодо неможливості проникнення держав-

¹ Рішення Конституційного Суду України від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України, законів України «Про Вищу раду юстиції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження».

² Рішення Конституційного Суду України від 31 травня 2011 року № 4-рп/2011 у справі за конституційним зверненням громадянки Сіногіної Ірини Іванівни щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 376 у взаємозв'язку зі статтями 151, 152, 153 Цивільного процесуального кодексу України.

ного виконавця до житла особи для виконання ухвали суду про забезпечення позову. Конституційний Суд України зазначив, що ці положення слід розуміти так, що проникнення до житла або іншого володіння особи є можливим лише за рішенням суду, та наголосив, що ця норма прийнята законодавцем з дотриманням принципу верховенства права, а саме: збалансованості прав як особи, що ініціює питання про застосування заходів забезпечення позову, так і особи, щодо якої такі заходи застосовуються.

Права на судовий захист стосувалося також Рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012¹ щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України стосовно права засудженої особи, яка перебуває у місцях позбавлення волі, бути доставленою до суду для участі в судовому процесі у справах цивільної юрисдикції. Згідно з цим Рішенням гарантована Конституцією України рівність усіх людей у їх правах і свободах означає в тому числі й необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод. У правовій державі звернення до суду є універсальним механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Конституційний Суд України дійшов висновку, що кожен має гарантовані державою рівні права на захист своїх прав і свобод у судовому порядку, в тому числі на участь у розгляді своєї справи у визначеному процесуальним законом порядку у судах усіх юрисдикцій, спеціалізацій та інстанцій. Це право поширюється на засуджених осіб, в тому числі й на таких, які вже відбувають кримінальне покарання в установах виконання покарань.

Слід зазначити, що, ухвалюючи це Рішення, судді усвідомлювали можливі ризики щодо зловживання правом деякими категоріями засуджених, які, перебуваючи у місцях позбавлення волі, були б зацікавлені «мандрувати країною», заявляючи різного роду цивільні позови, і брали до уваги ті обставини, що в державі відсутні технічні можливості для розгляду таких справ без виїзду засуджених з місць позбавлення волі (відеоконференцз'язок тощо), і введення таких засобів та облаштування ними залів судового засідання потребуватиме значних фінансових витрат з боку держави. Проте на виконання цього рішення 4 липня 2012 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції», яким було врегульовано питання участі сторін, третіх осіб, прокурора та інших учасників судового процесу у судових засіданнях у режимі відеоконференції. Кабінету Міністрів України доручалося у місячний строк з дня набрання чинності Законом внести на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законодавчих актів України у відповідність до цього Закону з метою виділення коштів, необхідних для оснащення залів судового засідання технічними засобами для участі осіб у судовому засіданні в режимі відеоконференції у кількості не менше: двох залів на кожний місцевий суд, чотирьох залів на кожний апеляційний суд, п'яти залів на кожний вищий спеціалізований суд та Верховний Суд України.

¹ Рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу).

Заслуговує на увагу також рішення у справі, предметом розгляду якої було питання підвідомчості скарг на бездіяльність суб'єктів владних повноважень органів прокуратури, міліції та дізнання щодо виконання вимог законодавства України стосовно реагування на заяви та повідомлення про вчинення або підготовку до вчинення злочину. Проблема полягала у невизначеності в положеннях Кримінально-процесуального кодексу України питання щодо оскарження бездіяльності посадових осіб відповідних органів з вказаних питань та наявності у зв'язку з цим суперечливої судової практики, коли за однакових юридично значимих обставин така бездіяльність оскаржувалася, з одного боку, до адміністративних судів як бездіяльність суб'єктів владних повноважень, а з іншого — до загальних судів у рамках кримінального процесу. Мали місце і випадки, коли з одного питання заявник звертався одночасно і до адміністративного суду, і до загального, сподіваючись отримати бажане рішення хоч в якійсь судовій інстанції.

У Рішенні від 14 грудня 2011 року № 19-рп/2011¹ Конституційний Суд України наголосив, що відповідні скарги повинні розглядатися і вирішуватися саме у кримінальному судочинстві, а не в порядку адміністративного судочинства чи будь-якого іншого, та підкреслив, що конституційне право на оскарження в суді будь-яких рішень, дій чи бездіяльності всіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб гарантовано кожному, реалізація цього права забезпечується у відповідному виді судочинства і в порядку, визначеному процесуальним законом.

Крім наведених питань, предметом розгляду Конституційного Суду України були й інші справи стосовно права обвинуваченого на ознайомлення з матеріалами справи та права на отримання інформації про закінчення розслідування у кримінальній справі; судового захисту права споживачів кредитних послуг; визначення строку звернення працівника до суду за вирішенням трудового спору; права на рівність у судовому процесі та права на касаційне оскарження рішень суду; права на апеляційне оскарження ухвал суду першої інстанції про відмову в задоволенні заяви щодо повороту виконання рішення суду тощо.

Слід зазначити, що після проведення другого етапу судової реформи предметом розгляду Конституційного Суду України були питання щодо організації та діяльності органів судової влади, наприклад, положення Закону України «Про Вищу раду юстиції», якими передбачалося наділення Вищої ради юстиції правом витребувати від судів загальної юрисдикції копію судової справи, що перебувала в провадженні суду. Перед Конституційним Судом України порушувалося питання щодо дотримання законодавцем за такого правового регулювання принципу

¹ Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2011 року № 19-рп/2011 у справі за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 55 Конституції України, частини другої статті 2, пункту 2 частини третьої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України, частини третьої статті 110, частини другої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України та конституційним поданням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо офіційного тлумачення положень статей 97, 110, 234, 236 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 3, 4, 17 Кодексу адміністративного судочинства України в аспекті статті 55 Конституції України (справа про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини).

незалежності суддів. Рішенням Конституційного Суду України від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011¹ відповідні положення цього Закону були визнані неконституційними, оскільки закріплення такого права за Вищою радою юстиції фактично означало, що цей орган мав би змогу перевіряти судові справи судів усіх рівнів та інстанцій до закінчення їх розгляду по суті, а також давати оцінку процесуальним документам та діям суддів щодо розгляду конкретної судової справи в той час, коли вона ще не була розглянута, і це попри те, що Конституцією України цей орган такими повноваженнями не наділений (стаття 131). Більше того, такі повноваження можуть здійснюватися тільки судами апеляційної та касаційної інстанцій безпосередньо за апеляційними чи касаційними скаргами, тобто після закінчення розгляду справи по суті. Конституційний Суд України зазначив, що оскільки витребування Вищою радою юстиції будь-яких матеріалів судової справи (оригіналів чи копій) має наслідком вивчення та оцінку вчинених суддею процесуальних дій, така оцінка до винесення ним остаточного рішення у справі є втручанням у здійснення правосуддя.

Цим же Рішенням визнано конституційними положення законів, що визначали вчинки, які є порушенням суддею присяги (вчинення ним дій, що порочать звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності судових органів; незаконне отримання суддею матеріальних благ або здійснення витрат, що перевищують доходи такого судді та членів його сім'ї; умисне затягування суддею строків розгляду справи понад терміни, встановлені законом; порушення морально-етичних принципів поведінки судді).

Крім того, Рішенням Конституційного Суду України від 12 липня 2011 року № 8-рп/2011² було визнано конституційними положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які фактично конкретизували форми неприпустимого впливу як на суд, так і на суддю під час здійснення ним правосуддя.

На особливу увагу у практиці Конституційного Суду України заслуговують питання, пов'язані із соціальним захистом громадян. Як і в багатьох країнах світу, економічна криза мала свої негативні наслідки і в Україні, що, цілком зрозуміло, вплинуло також на здійснення та реалізацію державних соціальних програм.

Загальновідомо, що питання виплат соціальних пільг, компенсацій та гарантій є досить болючим не тільки для українського суспільства. Проте для України, де «кожен третій громадянин має право на пільги»³, ще й не на один їх вид, воно було

¹ Рішення Конституційного Суду України від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011 у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про Вищу раду юстиції».

² Рішення Конституційного Суду України від 12 липня 2011 року № 8-рп/2011 у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

³ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 року № 594-р «Про схвалення стратегії упорядкування системи надання пільг окремим категоріям громадян до 2012 року»; Коваль О., Тарасенко Л., Яцків Т. Реформування системи пільг і привілеїв в Україні — наближення до європейських стандартів. — Л. : Галицький друкар, 2009. — С. 4–5

дуже непростим та нагальним. З одного боку, в законодавстві України закріплено широкий перелік відповідних соціальних пільг, які з огляду на положення статті 22 Конституції України не можуть бути скасовані без їх рівноцінної компенсації, на чому неодноразово наголошував у своїх рішеннях Конституційний Суд України, у зв'язку з чим відповідні категорії громадян очікували на повне збереження і забезпечення всіх видів пільг державою. З іншого боку, і на це вказує багаторічний досвід, покриття таких виплат за рахунок коштів державного бюджету України у фінансово-економічних умовах, які склалися, було неможливим.

Верховна Рада України багато років поспіль вирішувала цю проблему шляхом зупинення дії норм соціальних законів, якими було передбачено виплату пільг, компенсацій та гарантій, положеннями закону про Державний бюджет України на відповідний рік. І кожного разу таке правове регулювання визнавалося Конституційним Судом України неконституційним. У Законі України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» зазначену проблему Верховна Рада України врегулювала дещо по-іншому — надала Уряду України повноваження визначати порядок застосування положень законів, якими встановлювалися пільги для окремих категорій громадян та їх розміри з урахуванням наявного фінансового ресурсу бюджету Пенсійного фонду України на 2011 рік.

Конституційний Суд України наведені положення Закону визнав конституційними (Рішення від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011)¹, виходячи перш за все з того, що передбачені законами соціально-економічні права не є абсолютними. Механізм реалізації цих прав залежить від статків держави і може бути змінений державою, зокрема через неможливість їх фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу коштів з метою збереження балансу інтересів усього суспільства. Крім того, застосування таких заходів може бути обумовлено необхідністю запобігання чи усунення реальних загроз економічній безпеці України, що є найважливішою функцією держави. Водночас, на думку Конституційного Суду України, ці обмеження мають здійснюватися державою до певних меж. Конституційний Суд України наголосив, що неприпустимим є встановлення такого правового регулювання, відповідно до якого розмір пенсій, інших соціальних виплат та допомоги буде нижчим від рівня, визначеного в частині третій статті 46 Конституції України, і не дозволить забезпечувати належні умови життя особи в суспільстві та зберігати її людську гідність, що суперечитиме статті 21 Основного Закону України. Отже, Конституційний Суд України дійшов висновку, що зміна механізму нарахування певних видів соціальних виплат та допомоги є конституційно допустимою лише до тих меж, до яких не ставиться під сумнів сама сутність змісту права на соціальний захист.

Під час дослідження порушених перед Конституційним Судом України питань у цій справі судді Конституційного Суду України особливу увагу приділили практиці Європейського суду з прав людини, органів конституційної юрисдикції зарубіжних країн щодо проблем соціального захисту особи. Так, з цією метою судді

¹ Рішення Конституційного Суду України від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011 у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік».

Конституційного Суду України взяли участь у міжнародних заходах, які проводилися у Страсбурзі Радою Європи за підтримки Венеціанської Комісії, з вирішення питань саме соціального захисту громадян. У роботі цього заходу взяли участь представники органів конституційної юстиції та науковці багатьох європейських країн, а саме: Австрії, Бельгії, Болгарії, Іспанії, Італії, Латвії, Литви, Люксембургу, Молдови, Нідерландів, Португалії, Румунії, Словенії, Франції, ФРН, Чеської Республіки, Швейцарії. Завдяки цьому заходу Конституційний Суд України мав можливість дослідити практику вирішення соціальних проблем у європейських країнах як сталої, так і молодій демократії, в тому числі пост-радянських країнах, що було особливо цінним з огляду на нашу спільну історію та успадковані проблеми.

Зважаючи на те, що предметом розгляду Конституційного Суду Литовської Республіки вже були питання соціального забезпечення громадян, Конституційний Суд України звернувся до цього Суду із запрошенням здійснити робочий візит до України для обговорення цих питань. На запрошення в Україну прибула суддя Конституційного Суду пані Тома Бірмонтієне. Її доповідь та спільне обговорення шляхів розв'язання соціальних питань у Литовській Республіці стали у нагоді при вирішенні Конституційним Судом України аналогічних проблем.

Правова позиція щодо обов'язку держави забезпечити загальносуспільні потреби у сфері соціального захисту за рахунок коштів Державного бюджету України виходячи з фінансових можливостей держави була підтверджена і у Рішенні Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012¹, в якому зазначалося, що держава зобов'язана справедливо і неупереджено розподіляти суспільне багатство між громадянами і територіальними громадами та прагнути до збалансованості бюджету України. При цьому рівень державних гарантій права на соціальний захист має відповідати Конституції України, а мета і засоби зміни механізму нарахування соціальних виплат та допомоги — принципам пропорційності і справедливості. Конституційний Суд України врахував також правову позицію, сформульовану у Рішенні від 27 листопада 2008 року № 26-рп/2008², відповідно до якої держава не може довільно відмовлятися від взятих на себе фінансових зобов'язань, передбачених законами, іншими нормативно-правовими актами, а повинна діяти ефективно і відповідально в межах чинного бюджетного законодавства.

Ще однією категорією справ, що представляє певний інтерес, є так звані виборчі справи. Для України, як і для будь-якої демократичної держави, важливим є дотримання конституційного права громадян обирати та бути обраними до

¹ Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України.

² Рішення Конституційного Суду України від 27 листопада 2008 року № 26-рп/2008 у справі за конституційним поданням Кабінету Міністрів України про офіційне тлумачення положення частини другої статті 95 Конституції України та словосполучення «збалансованість бюджету», використаного в частині третій цієї статті (справа про збалансованість бюджету).

органів державної влади та органів місцевого самоврядування, тому рішення щодо захисту цього права належать до особливо важливих. Вже традиційно ці питання порушуються перед Конституційним Судом України напередодні проведення чергових або позачергових виборів до вищих органів державної влади. В Україні 28 жовтня 2012 року відбулися вибори до Верховної Ради України, що зумовило певну кількість конституційних подань з цих питань та прийняття за ними рішень. Одним із них є Рішення Конституційного Суду України від 5 квітня 2012 року № 8-рп/2012¹, яким було визнано неконституційним положення Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 року № 4061–VI, яким законодавець дозволив включати до виборчого списку кандидатів у народні депутати України одну й ту саму особу як у загальнодержавному багатомандатному окрузі, так і в одномандатному виборчому окрузі одночасно. До такого висновку Конституційний Суд України дійшов з огляду на те, що зазначена норма закону порушує принцип верховенства права та не забезпечує реалізації засад справедливості та рівності у виборчому процесі. Показовим є той факт, що Конституційний Суд України вже визнавав подібне правове регулювання неконституційним з тих самих підстав у 1998 році², однак, незважаючи на це, Верховна Рада України знову прийняла завідомо неконституційні положення Закону.

Тема виборів була предметом розгляду Конституційного Суду України, зокрема в Рішенні від 4 квітня 2012 року № 7-рп/2012³, яким визнано неконституційними положення Закону України «Про вибори народних депутатів України» щодо рівномірного віднесення закордонних виборчих дільниць до всіх одномандатних виборчих округів, які утворювалися на території столиці України — міста Києва. В такому випадку складалася ситуація, за якої закордонні виборці, незалежно від місця їх постійного проживання, мали б голосувати за мажоритарного кандидата в депутати, висунутого по одному з виборчих округів міста Києва. Визнаючи цю норму неконституційною, Конституційний Суд України виходив з принципу рівного виборчого права, дія якого забезпечується не тільки рівними для всіх громадян засадами участі у виборах та наявністю у них рівної кількості голосів, а й юридично рівним впливом цих голосів на результати виборів та право виборця обирати кандидата з дотриманням принципу представництва, що не було забезпечено положеннями цього Закону.

¹ Рішення Конституційного Суду України від 5 квітня 2012 року № 8-рп/2012 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини п'ятої статті 52, абзацу другого частини десятої статті 98, частини третьої статті 99 Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про висування кандидатів у народні депутати України за змішаної виборчої системи).

² Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98 у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про вибори народних депутатів України).

³ Рішення Конституційного Суду України від 4 квітня 2012 року № 7-рп/2012 у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 22 Закону України «Про вибори народних депутатів України» стосовно рівномірного віднесення закордонних виборчих дільниць до всіх одномандатних виборчих округів, які утворюються на території столиці України — міста Києва.

Слід наголосити, що попри відсутність в українському законодавстві інституту конституційної скарги фізичні та юридичні особи в Україні все ж таки мають право на звернення до Конституційного Суду України, це право передбачене статтею 43 Закону України «Про Конституційний Суд України». Такі звернення мають викладатися у формі клопотання щодо офіційного тлумачення положень Конституції України або законів України у разі їх неоднозначного застосування судами України, іншими органами державної влади, якщо це призвело або може призвести до порушення конституційних прав і свобод заявника.

Згідно з частиною другою статті 95 Закону України «Про Конституційний Суд України» Конституційний Суд України у будь-якій справі за зверненням щодо тлумачення будь-якого закону України або його окремих положень у разі, якщо буде встановлено наявність ознак невідповідності закону України або його окремих положень Конституції України, може визнати його неконституційним.

Так, протягом останніх двох років з 15 рішень Конституційного Суду України, розглянутих за конституційними зверненнями громадян та юридичних осіб щодо офіційного тлумачення тих чи інших норм закону, у двох справах, за якими було відкрито конституційне провадження, оспорювані положення було визнано неконституційними.

Як приклад можна навести Рішення Конституційного Суду України від 13 березня 2012 року № 5-рп/2012¹, в якому неконституційним було визнано положення Закону України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва» щодо заборони розірвання фізичними та юридичними особами будь-яких договорів із забудовником у разі здійснення ним передачі завершеного об'єкта (частини об'єкта) житлового будівництва, за умови, що за таким договором було здійснено оплату 100 відсотків вартості об'єкта (його частини) житлового будівництва. Конституційний Суд України виходив з того, що право власності громадянина, в тому числі й на грошові кошти, гарантовано громадянам Конституцією України і не може бути обмежене в незаконний спосіб.

Природно, що справи, які розглядаються Конституційним Судом України за конституційними зверненнями громадян, здебільшого стосуються захисту їх особистих прав.

Доцільно також звернути увагу на Рішення Конституційного Суду України від 26 січня 2011 року № 1-рп/2011² (справа про заміну смертної кари довічним

¹ Рішення Конституційного Суду України від 13 березня 2012 року № 5-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянки Галкіної Зінаїди Григорівни щодо офіційного тлумачення положення частини четвертої статті 3 Закону України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва» (справа про заборону розірвання договорів інвестування житлового будівництва).

² Рішення Конституційного Суду України від 26 січня 2011 року № 1-рп/2011 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України та за конституційним зверненням громадянина Савчука Миколи Миколайовича про офіційне тлумачення положень Кримінального кодексу України 1960 року із змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» від 22 лютого 2000 року № 1483-III, щодо їх дії в часі у взаємозв'язку із положеннями статті 8, частини першої статті 58, пункту 22 частини першої статті 92, частини другої статті 152, пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, статті 73 Закону

позбавленням волі). Свого часу положення Кримінального кодексу України 1960 року, якими передбачалася смертна кара як вид покарання, Конституційним Судом України були визнані неконституційними, і з дня ухвалення Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 вони втратили чинність. Відтоді питання заміни смертної кари іншим видом покарання підлягало вирішенню у законодавчому порядку, на чому наголошено у зазначеному Рішенні. Однак з часом виникла проблема, яка полягала в тому, що між втратою чинності відповідних положень Кримінального кодексу та заміною в законодавчому порядку смертної кари довічним позбавленням волі минув певний час (з 29 грудня 1999 року — дня винесення рішення Конституційним Судом України до 22 лютого 2000 року — дня прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» від 22 лютого 2000 року № 1483–III). Як виявилось, зазначений Закон не вирішував питання призначення покарання особам, які вчинили особливо тяжкі злочини до набрання чинності цим Законом. Таким чином, суди не мали чіткого визначення, як саме їм діяти в таких випадках.

Вирішуючи цю справу, Конституційний Суд України виходив з того, що довічне позбавлення волі є більш м'яким новим видом покарання, ніж смертна кара, що існувала раніше, і тому Закон, яким смертну кару як вид покарання було замінено на довічне позбавлення волі, має зворотну дію в часі як пом'якшуючий закон.

Крім того, Конституційний Суд України зауважив, що наявність проміжку часу між прийняттям Рішення Конституційного Суду та Закону не означає, що відповідні санкції статей Кримінального кодексу 1960 року, що діяли на той час, втратили альтернативний характер та передбачали лише покарання у вигляді позбавлення волі на максимальний строк до п'ятнадцяти років. Альтернативний характер санкцій статей цього Кодексу, які передбачали покарання за особливо тяжкі злочини, не давав підстав для призначення судами іншого покарання замість смертної кари до моменту її заміни Верховною Радою України на довічне позбавлення волі, оскільки це порушувало принцип співмірності тяжкості злочину і покарання за його вчинення, що не відповідало принципу справедливості в кримінальному праві.

Розглядаючи це питання, Конституційний Суд України мав також врахувати те, що фактично вирішує долю 56 осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини, серед яких був і маніяк-убивця А. Онопрієнко, жертвами якого стали 52 особи. Цим злочинцям суди України призначили або мали призначити покарання у вигляді смертної кари, проте з визнанням цієї норми неконституційною загальні суди втратили законодавчий орієнтир, оскільки заміну смертної кари законодавчо було запроваджено значно пізніше.

Питань конституційного права особи на свободу та особисту недоторканність стосувалося також Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011¹ у справі про строки адміністративного затримання. За правовою

України «Про Конституційний Суд України», частини другої статті 4, частин першої, третьої, четвертої статті 5, частини третьої статті 74 Кримінального кодексу України 2001 року (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі).

¹ Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції

позицією, викладеною у цьому Рішенні, конституційна вимога, яка міститься в частині третій статті 29 Основного Закону України, щодо максимально можливо-го часу обмеження свободи особи (затримання) без вмотивованого рішення суду в кримінальному процесі повинна враховуватися при визначенні максимально можливого часу такого затримання в адміністративному процесі. Тобто адміністративне затримання особи без вмотивованого рішення суду не може перевищувати сімдесяті двох годин.

З огляду на зазначене неконституційними були визнані положення Кодексу України про адміністративні правопорушення 1984 року, якими передбачалася можливість затримання осіб, що вчинили відповідні адміністративні правопорушення, до десяти діб, тобто більш ніж сімдесят дві години.

Цим же Рішенням неконституційними було визнано положення зазначеного Кодексу, в яких законодавець залишив поза сферою свого регулювання питання щодо строків складення протоколу про адміністративне правопорушення та його надіслання до органу чи посадових осіб, уповноважених розглядати справу про таке правопорушення і винести відповідну постанову, проте передбачив, що строки розгляду справ про адміністративні правопорушення починають обчислюватися з дня одержання органом (посадовою особою), правомочним розглядати справу, протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи. Тим самим законодавець залишив за органами (посадовими особами), уповноваженими реагувати на адміністративні правопорушення, право на власний розсуд визначати такі строки, чим створив підґрунтя для можливих зловживань з боку останніх.

Неконституційним було визнано і правове регулювання, за яким строк адміністративного затримання обчислювався з моменту доставлення порушника для складення протоколу, а особи, яка була у стані сп'яніння, — з часу її витверезення; доставлення має бути проведено в максимально короткий строк. Конституційний Суд України звернув увагу, що в законодавстві не встановлено, яким чином повинен визначатися такий строк і яка допустима максимальна його тривалість, і зазначив, що доставлення хоч і відрізняється від адміністративного затримання, однак за своєю суттю є примусовим заходом, пов'язаним із конституційним правом людини на свободу та особисту недоторканність. Невизначеність у вирішенні питання, пов'язаного з часом доставлення порушника, може призвести до певних зловживань з боку відповідних органів у частині, що стосується встановлення можливого строку обмеження права особи на свободу, який з урахуванням часу доставлення може тривати більше, ніж це визначено в законі. Конституційний Суд України зауважив, що залишається незрозумілим і питання щодо моменту витверезення особи, яка перебуває у стані сп'яніння, що призводить до невизначеності у встановленні загального часу тримання такої особи у відповідних органах, що також може бути підставою для певних зловживань з їхнього боку.

Цим самим Рішенням неконституційним було визнано положення Закону України «Про міліцію», яким міліції надавалося право затримувати і тримати у

Україні (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання).

спеціально відведених для цього приміщеннях осіб, які виявили непокору законній вимозі працівника міліції, до розгляду справи судом, але не більш ніж на двадцять чотири години. Суд наголосив, що затримання у будь-якому випадку не може бути визнане обґрунтованим, якщо діяння, які інкримінуються затриманому, на час їх вчинення не могли розцінюватися або не визнавалися законом як правопорушення. Натомість у Кодексі України про адміністративні правопорушення встановлено відповідальність лише за злісну непокору законній вимозі працівника міліції. Враховуючи наведене, Конституційний Суд України дійшов висновку, що надання міліції права затримувати особу за непокору законній вимозі працівника міліції, тобто за діяння, яке не є адміністративним проступком, порушує принцип верховенства права та його складову — правову визначеність.

У цей час предметом тлумачення Конституційного Суду України також було й положення частини третьої статті 62 Конституції України в частині того, що «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом» у взаємозв'язку з окремими положеннями Кримінально-процесуального кодексу України і Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Так, Рішенням від 20 жовтня 2011 року № 12-рп/2011¹ Конституційний Суд України встановив, що «обвинувачення у вчиненні злочину не може ґрунтуватися на фактичних даних, одержаних у результаті оперативно-розшукової діяльності уповноваженою на те особою без дотримання конституційних положень або з порушенням порядку, встановленого законом, а також одержаних шляхом вчинення цілеспрямованих дій щодо їх збирання і фіксації із застосуванням заходів, передбачених Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність”, особою, не уповноваженою на здійснення такої діяльності».

Конституційний Суд України давав також офіційне тлумачення положень статей 32, 34 Конституції України щодо недопустимості втручання в особисте і сімейне життя особи, з одного боку, а з іншого — щодо реалізації особою права вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію. Зокрема, перед Конституційним Судом України порушувалися питання про те, що слід розуміти під інформацією про особисте і сімейне життя, чи належить така інформація до конфіденційної інформації про особу та чи є збирання, зберігання, використання та поширення такої інформації втручанням в її особисте і сімейне життя.

Згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012² конфіденційною є інформація про особисте та сімейне життя особи, будь-які відомості та дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою,

¹ Рішення Конституційного Суду України від 20 жовтня 2011 року № 12-рп/2011 у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України.

² Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України.

яка обіймає певну посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень.

Конституційний Суд України також зазначив, що збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди державою, органами місцевого самоврядування, юридичними або фізичними особами є втручанням в її особисте та сімейне життя. Таке втручання допускається винятково у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

У цій публікації було зосереджено увагу на рішеннях, які стосувалися захисту основоположних прав і свобод людини і громадянина та були дуже важливими для суспільства.

У своїй діяльності Конституційний Суд України намагається спрямувати якомога більше зусиль на формування доктринальних підходів щодо розуміння фундаментальних, загальноправових принципів, використовуючи правові позиції Європейського суду з прав людини, органів конституційної юрисдикції демократичних зарубіжних країн.

ДО 75-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА

Пам'яті Леоніда Петровича Юзькова

А. Головін

Голова Конституційного Суду України

Л. П. Юзьков

28 січня 2012 року видатному вітчизняному вченому-правознавцю та патріоту нашої Батьківщини, першому Голові Конституційного Суду України Леоніду Петровичу Юзькову виповнилося б 75 років.

Відзначення цієї дати — не просто заходи, передбачені відповідними актами Президента та Уряду України, а важлива суспільна подія, адже професор Леонід Юзьков був тією людиною, з якої починається історія становлення однієї з найбільш фундаментальних інституцій сучасної Української держави.

Наукові напрацювання Леоніда Петровича з теорії української доктрини конституційної юрисдикції та його внесок у практичну розробку законодавчих засад конституційного судочинства з роками не втратили акту-

альність й досі зберігають свою корисність у роботі єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні.

Не менш вагомим є внесок професора, академіка-засновника Академії правових наук України Л. Юзькова у формування демократичної, соціальної, правової Української держави, зміст і спрямованість діяльності якої визначають права і свободи людини і громадянина та їх гарантії.

Саме так визначає Україну Основний Закон держави, роботу над проектами якого у 1990–1995 роках Л. Юзьков вважав найважливішою справою свого життя й для чого застосував увесь свій талант вченого-юриста та неабиякі організаційні здібності.

Варто також відзначити надзвичайно широке коло наукових інтересів Леоніда Юзькова. Він — неперевершений спеціаліст у галузі конституційного, виборчого та муніципального права, визнаний авторитет у питаннях державного будівництва. Вражає один лише перелік його звань і посад — доктор юридичних наук, академік Академії правових наук України, член Європейської Комісії «За демократію через право», Голова Наглядової Ради Української правничої фундації, член Конституційної комісії, керівник робочих груп з підготовки проектів Декларації про державний суверенітет України, Концепції нової Конституції України, двох офіційних проектів Конституції України, Закону України «Про Конституційний Суд України» та багатьох інших. Він є автором понад 200 наукових праць.

Леонід Петрович увійшов в історію української юриспруденції ще й як талановитий педагог, котрий виховав не одне покоління вітчизняних правників. Багато

його учнів стали кандидатами, докторами наук, визнаними фахівцями у своїй сфері.

Виходець із простої селянської сім'ї, Леонід Юзьков був справжнім інтелігентом і, безумовно, палким патріотом України. Вочевидь, ця любов до вітчизни й заряджала його тією невичерпною енергією, яку він буквально випромінював.

Тому сьогоднішні заходи — це не тільки данина пам'яті видатному державному діячеві, вченому і патріоту, а й знак вдячності Людині з великої літери, яка мала щиру українську вдачу, була привітною, чуйною, завжди готовою відгукнутися на чужий біль, прийти на допомогу.

Перший Голова Конституційного Суду України: альфа й омега

(за матеріалами доповіді 25 січня 2013 року)

М. Колос

суддя Конституційного Суду України

Леонід Петрович Юзьков народився 28 січня 1938 року у сім'ї сільських трударів — Петра Юхимовича та Прісі Іванівни, які мешкали у старовинному селі Новоселиця Полонського району Хмельницької області.

У 1941 році Леонід Петрович, його брат Іван і сестри Раїса та Неоніла залишилися без батька, і з того часу весь тягар трудових обов'язків, життєвих незгод і відстоювання свого права на майбуття ліг на плечі матері і підростаючих дітей.

Закінчивши в 1953 році семирічну школу, Леонід Петрович вступив до Бердичівського педагогічного училища, навчання в якому успішно завершив у 1957 році. Перший педагогічний досвід він отримав у школі села Турчинка, що на Житомирщині, де вчив дітей малювати. Свого таланту пейзажиста Леонід Петрович не цурався, навіть будучи сивочолим професором. Час від часу він брав до рук пензля й фіксував на полотні неповторне у своїй первозданній красі буяння української природи.

Призов до лав Збройних Сил Союзу РСР перервав педагогічний шлях молодого вчителя і протягом трьох років він виконував військовий обов'язок перед Батьківщиною.

Нові науково-педагогічні та наукові орбіти відкрилися перед Леонідом Петровичем уже після завершення навчання на юридичному факультеті Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка в 1965 році. Навчаючись в університетській аспірантурі, він одночасно працював науковим співробітником Лабораторії управління та управлінської праці у місцевих радах, а після завершення кандидатського дисертаційного дослідження на тему «Система виконавчо-розпорядчих органів місцевих рад Української РСР та основні напрями її удосконалення в сучасний період» і його захисту 24 лютого 1969 року обійняв посаду старшого викладача кафедри державного і адміністративного права юридичного факультету цього ж навчального закладу.

Дисертант детально дослідив поняття виконавчо-розпорядчих органів місцевих рад, що здійснювали на той час функції держави у межах визначених законодавством державно-владних повноважень; описав склад, структуру виконавчих комітетів місцевих рад, їх відділів і управлінь, середовище їх функціонування, до якого відніс відповідні місцеві ради всіх рівнів, інші органи держави, що не належали до складу рад, партійні та громадські організації, їх органи, підприємства, а також громадян, маючи на меті вироблення найбільш оптимальних варіантів складу, структури та раціональних зв'язків з іншими суб'єктами суспільних відносин.

Крім того, він вивчив і описав основні напрями подальшого удосконалення системи виконавчо-розпорядчих органів місцевих рад, звернувши особливу

увагу на адміністративно-територіальний поділ УРСР як важливий фактор його поліпшення. Дослідник акцентував увагу на відсутності чіткої правової основи організації районного поділу, дав визначення мінімальних і максимальних територіальних меж районів з метою їх закріплення в нормативних актах тощо.

Протягом 1967–1987 років вийшли друком 63 праці Леоніда Петровича, з яких 49 підготовлені ним особисто, а 14 — у співавторстві з такими відомими вченими-державознавцями, конституціоналістами, як М. Вітрук, М. Корнієнко, І. Гаркуша, Д. Керімов, В. Копейчиков, О. Крупчан, В. Погорілко, Р. Синельникова, О. Фрицький та інші. Серед найцікавіших робіт цього періоду стаття «Системний підхід до вивчення предмета науки управління», розділ «Наукові основи організації і питання удосконалення системи виконавчо-розпорядчих органів місцевих рад» у монографії «Наука управління і місцеві ради» та низка інших. Для іноземців особливий інтерес становив текст Конституції УРСР, виданий ученим у перекладі англійською, німецькою, французькою та іспанською мовами.

Беручи до уваги наукові здобутки Леоніда Петровича, Вища атестаційна комісія Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти Союзу РСР 17 грудня 1974 року присвоїла йому вчене звання доцента Кафедри радянського державного будівництва і права.

З липня 1973 року по серпень 1990 року Леонід Петрович Юзьков працював у Київській вищій партійній школі при ЦК Компартії України на посадах старшого викладача, доцента, професора, заступника завідувача та завідувача Кафедри радянського державного будівництва і права. Одночасно він проводив дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Державне управління у політичній системі радянського суспільства», яке успішно завершив у 1985 році, захистивши дисертацію на засіданні Спеціалізованої вченої ради при Інституті держави і права Академії наук Української РСР.

Науковий пошук ученого проходив у площині комплексного дослідження взаємопов'язаних політико-правових питань, що розкривали місце і роль державного управління в радянській політичній системі. Автор показав соціальну цінність демократії — багатоаспектного політичного явища, що забезпечує активну життєву позицію особи в єдиному механізмі самоуправління народу, функціонування держави, розвиток базових засад (економічної і політичної систем та соціального підґрунтя). Він визначив механізм державного управління як цілісну єдність керуючої, керованої і комунікаційної підсистем, обґрунтував їх співвідношення із соціальним механізмом формування та реалізації потреб, інтересів і цілей у сфері державного управління. Дослідник розмежував і здійснив аналіз загальної і соціальної нормативно-правової основ державного управління, підготував низку конкретних пропозицій, спрямованих на його подальше удосконалення, зокрема на підвищення якості рівня кодифікації законодавства у сфері державно-управлінської діяльності тощо.

Крім докторського дисертаційного дослідження, Леонід Петрович проводив інші, локальні, але не менш важливі дослідницькі роботи, результати яких публікувалися у журналах та видавалися окремими брошурами. Одним з найважливіших напрямів його роботи було дослідження проблем розвитку правової держави, результатом якої стали праці «Про правову державу і державне право»,

«Через демократизацію до правової держави», «Про структуру і зміст нових Конституції СРСР і Конституції УРСР» та інші.

Активна наукова і науково-педагогічна діяльність Леоніда Петровича сприяли тому, що рішенням Державного комітету Союзу РСР з народної освіти від 18 листопада 1987 року йому було присвоєно вчене звання професора кафедри радянського державного будівництва і права. Крім того, згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 13 червня 1984 року він став заслуженим працівником вищої школи Української РСР.

До речі, наукові погляди Леоніда Петровича не завжди сприймалися офіційною владою «від науки». Професор Олег Федорович Фрицький писав: «Наукові інтереси Л. Юзькова випереджали свій час. Так, у 80-х роках у своїй дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук він досліджував проблеми політичної системи на прикладі не лише СРСР, а й зарубіжних «буржуазних» країн. Саме це було однією з причин, через яку дисертація була піддана критиці у колишньому ВАК СРСР, що й стало причиною першого інфаркту Леоніда Петровича».

Політична криза кінця 80-х років минулого століття логічно завершилась розпадом Союзу РСР. Україна, як і інші республіки, стала незалежною, суверенною державою. Леонід Петрович Юзьков, перебуваючи на посаді професора Київської вищої партійної школи при ЦК Компартії України, 7 червня 1990 року взяв участь у конкурсі на заміщення вакантної посади професора Кафедри державного і адміністративного права юридичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. У вересні 1990 року на засіданні вченої ради університету шляхом таємного голосування його одностайно було обрано на цю посаду.

Займаючись науково-педагогічною роботою в університеті, професор Л. П. Юзьков вів активну державотворчу діяльність. Варто зазначити, що у період з 24 жовтня 1990 року до 26 грудня 1994 року Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України видали 15 актів, у яких Леонід Петрович Юзьков згадується як доктор юридичних наук, професор або Голова Конституційного Суду України. Ці акти пов'язані з необхідністю залучення Леоніда Петровича до проведення важливих наукоємних організаційних і нормотворчих заходів національного, міждержавного та міжнародного рівнів.

Зокрема, Постановою Верховної Ради УРСР від 24 жовтня 1990 року його було включено до складу Комісії з розробки нової Конституції УРСР, за Постановою Президії Верховної Ради УРСР від 18 березня 1991 року він входив до групи наукових експертів з питань Союзного договору. Розпорядженням від 7 квітня 1992 року № 51 Президент України ввів Л. П. Юзькова до персонального складу Колегії з питань правової політики Державної думи України.

Леонід Петрович був активним розробником проекту Декларації про державний суверенітет України та нової Конституції України, якою ми користуємося і нині. Це впливає зі змісту Розпорядження Прем'єр-міністра України від 18 липня 1992 року про його заохочення. З цього приводу, знову ж таки, досить цікавими є спогади професора О. Фрицького, який зазначав: «Визначальною була роль Л. Юзькова у підготовці Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. Сьогодні, на жаль, відомі поети, письменники, політики відстоюють позицію, що саме вони були творцями цього важливого політико-право-

вого документа. Згадані «творці» Декларації лише внесли її на розгляд Верховної Ради. Як учасник підготовки цього документа можу стверджувати, що проект Декларації був розроблений дуже вузьким складом провідних юристів — представників конституційного права, теорії держави та права, адміністративного та міжнародного права, очолював цей колектив саме Л. Юзьков, це так само стосується і Акта проголошення незалежності України».

Відновлення української держави в нових історичних умовах вимагало високоінтелектуальних підходів до вирішення конституційних питань державотворення. Леонід Петрович Юзьков володів такими знаннями й успішно використовував їх не лише в процесі підготовки концептуальних розробок проекту Конституції суверенної України, а й під час детального унормування найважливіших суспільних відносин. Погляди вченого на розбудову правової держави достатньо повно викладено в його наукових працях з конституційного права, а саме у статті «Верховенство Конституції і конституційність законів», де він дав чітку характеристику засад субординаційних зв'язків правових регуляторів, зокрема верховенства Конституції, конституційності законів, підзаконності всіх інших правових актів і дій. Леонід Петрович стверджував, що над конституцією не можуть «стояти» не тільки державні (правові) акти, а й будь-які інші соціальні акти: політичні, корпоративні, акти самоврядування тощо. Усі вони мають відповідати букві й духу конституції, але й сама конституція, за словами вченого, має бути «конституційною». Це може гарантувати її висока народна легітимність, тобто відображення у ній справжньої волі народу, визнання й утвердження загальнолюдських цінностей, насамперед підпорядкування держави та влади служінню суспільству, а не навпаки, врахування у конституції загальноновизнаних і вивірених практикою міжнародних стандартів демократичного конституціоналізму.

У статті «Конституція юридична і фактична» Леонід Петрович звертав увагу на те, що відновлення української національної державності вимагає нової філософії державознавства. Він стверджував: «Необхідно, зокрема, змінити наш фундаменталістський підхід щодо визначальної риси самої сутності держави — класового характеру. Цей надмірно політизований та ідеологізований погляд, котрий домінував у нашій доктрині державознавства, має відійти на задній план. На передню ж лінію мають виступити характеристики цивілізованої держави, що розкривають її як організацію влади, яка, враховуючи різноманітні інтереси людей, забезпечує їх збалансованість та необхідну координацію, вирішує загальні справи суспільства». До таких характеристик він відносив:

- пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими;
- людину, її свободи, природні права, честь і гідність як центр соціального буття;
- громадянське суспільство як асоціацію вільних, рівноправних і автономних особистостей;
- правову державу як орган народу, що керується правом, першоджерелом якого є фундаментальні природні права і свободи, що поведуть її у систему світової цивілізації.

Що ж стосується Конституційного Суду України, то Леонід Петрович хотів бачити його активним учасником конституційного контролю. Він вважав за необхідне надати Конституційному Суду України право за своєю ініціативою порушу-

вати і вирішувати справи про відповідність букв і духу Конституції України законів України. Він також допускав, що Конституційний Суд України міг би робити відповідні висновки до прийняття конституційного закону. Принаймні такий порядок, на його думку, варто було б передбачити стосовно органічних законів.

Беручи до уваги високі моральні та інші людські якості Леоніда Петровича Юзькова, рівень його професійної кваліфікації та організаційні здібності, керуючись статтею 5 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 3 червня 1992 року, Верховна Рада України обрала його Головою Конституційного Суду України, що й підтвердила відповідною Постановою від 1 липня 1992 року.

Проте період формування персонального складу Конституційного Суду України розтягнувся на роки, його повноваження, визначені у статті 14 цього Закону, чомусь стримували багатьох на той час впливових осіб від швидкого забезпечення початку діяльності цієї контрольної судової установи. А тому організаційна діяльність Леоніда Петровича елементарно блокувалася. Про реальний стан формування Конституційного Суду України і причини, що завадили цьому процесу, можна зробити висновки зі змісту Постанови Президії Верховної Ради України «Про завершення формування Конституційного Суду України» від 5 грудня 1994 року. До речі, ініціатором слухання і доповідачем на засіданні Верховної Ради України з цього питання був Голова Конституційного Суду України Леонід Петрович Юзьков. Його стараннями парламент України порушив перед Кабінетом Міністрів України питання про створення до 1 лютого 1995 року умов для функціонування Конституційного Суду України, а постійні комісії парламенту зобов'язалися внести пропозиції щодо частини його персонального складу, яка мала обиратися Верховною Радою України.

Одночасно Леонід Петрович як Голова Конституційного Суду України продовжував ґрунтовно займатися науковими засадами забезпечення функціонування судової конституційної юрисдикції в Україні. Верховна Рада України Постановою від 10 листопада 1994 року включила його до складу Комісії з опрацювання проекту нової Конституції України. Л. П. Юзьков також працював над внесенням змін до Закону України «Про Конституційний Суд України» та у складі Національної кодифікаційної комісії, завданням якої було прискорення роботи з кодифікації українського законодавства і забезпечення скоординованості у її проведенні та здійсненні належної правової експертизи законопроектів, що підтверджується Постановою Президії Верховної Ради України від 12 квітня 1994 року.

І ще один важливий момент з життя першого Голови Конституційного Суду України. Визнаючи важливу роль Леоніда Петровича Юзькова у науковому забезпеченні організації і функціонування державних органів, розбудові правової держави, розвитку правової науки та освіти, Президент України Указом від 23 липня 1993 року затвердив його дійсним членом-засновником Академії правових наук України.

Варто зазначити, що Леонід Петрович мав високий науковий авторитет серед учених не лише України та Союзу РСР, а й таких зарубіжних країн, як Чехословаччина, Угорщина, Польща, куди неодноразово виїжджав читати лекції. За даними Національної академії правових наук України лише у 1994 році академік Леонід Петрович Юзьков двічі брав участь у наукових конференціях, що проводилися у Німеччині та Греції.

Одночасно Леонід Петрович продовжував активну діяльність щодо завершення формування складу Конституційного Суду України. І раптом смерть... Життя видатного вченого, першого Голови Конституційного Суду України обірвалося 2 березня 1995 року на 58 році життя дорогою у відрядження. Він як член Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанської Комісії) поспішав на її засідання.

Наукові ідеї Леоніда Петровича Юзькова певною мірою вже сприйняті Українською державою: є Конституція України, діє Конституційний Суд України. Проте ще більше його напрацювань мають бути усвідомлені і матеріалізовані через процес державотворення та розвитку національної правової і політичної системи в інтересах Українського народу.

Справа всього життя професора Леоніда Юзькова

А. Селіванов

доктор юридичних наук,
професор, дійсний член Національної
академії правових наук України

Серед багатьох визначних особистостей в Україні, які присвятили своє життя ідеалам демократичного облаштування держави і суспільства, цінностям цивілізованих країн, в яких права і свободи людини визнаються і забезпечуються конституцією, і з якими мені пощастило працювати й спілкуватися, пам'ять окремо виділяє постать першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова. На фотознімках збереглися його образи на трибуні Верховної Ради України, під час виступів перед членами Комісії з розробки нової Конституції УРСР, і всі, хто на той час був поруч із ним, поділяючи прагнення видатного вченого створити Конституцію новітньої України, підтримуючи потяг суспільства до «свіжого повітря» демократії, завжди пам'ятатиме ім'я людини, якою пишається українське наукове товариство, з яким пов'язано створення Конституції України 1996 року.

Цілком закономірно, що професор, дійсний член Академії правових наук України, член Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанської Комісії) 1 липня 1992 року Верховною Радою України був обраний Головою Конституційного Суду України. Це стало тріумфом і оцінкою його багаторічної праці в сфері конституційного права, адже Леонід Петрович у 1991 році входив до групи наукових експертів з питань Союзного договору, а Президент України у квітні 1992 року ввів Л. Юзькова до персонального складу Колегії з питань правової політики Державної думи України (тоді це був дорадчий науково-консультативний орган).

У період становлення незалежної української держави, створення новітньої правової системи Леонід Петрович працював над ідеєю розробки нового тексту Конституції України, маючи віру, що його задуми і проекти дочекаються суспільного визнання. Питання запровадження в українську онтологію конституційного права нових європейських інститутів та категорій, які підтвердили свою ефективність у становленні демократичних основ, постійно дискутувалися з колегами на кафедрі державного і адміністративного права юридичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, де він викладав. На той час я працював головою районної ради і райвиконкому в центрі Києва і нерідко відвідував цей славетний навчальний заклад у справах. Тоді кафедра була центром навчальних і наукових пошуків, амбітних проектів, але, пам'ятаю, там завжди панувала атмосфера доброзичливості, творчого диспуту, що, безумовно, було і заслугою Леоніда Петровича.

Сьогодні я з великим душевним хвилюванням згадую зустрічі і спільну роботу з такою яскравою постаттю, як професор Л. Юзьков. Він був видатним конститу-

ціоналістом-новатором, і це виявилось вже під час політичної кризи, коли він у 1994 році очолив робочу групу з підготовки проекту Конституційного договору. Згідно з його ідеєю цей політико-правовий документ став особливим джерелом права, у створенні якого брали участь всі суб'єкти державної влади. Підписання Конституційного договору, що регулював основні засади державної влади і місцевого самоврядування, підтвердило, що договірно-консенсусний шлях в політиці, освячений правом і мудрістю вченого-конституціоналіста, — єдиний спосіб досягнення суспільної злагоди.

Серед багатьох новел конституційного права, які відрізнялися конструктивним характером і чіткою аргументацією, особливе значення мали пропозиції Л. Юзькова щодо введення у конституційну теорію таких нових юридичних понять, як конституційні та органічні закони. Він наголошував, що необхідно нейтралізувати бажання політичних сил і влади часто вносити зміни до Конституції, інакше неможливо зробити Конституцію реально діючим правом, щоб вона втілювалася через конкретні правовідносини¹. Виступаючи проти надмірної політизації Конституції України, вчений звертався у своїх публікаціях до громадськості і державних діячів, закликаючи розглядати фактичну конституцію держави, тобто реальні суспільні відносини, які виникають на ґрунті юридичної конституції, і виявляти ефективність існуючої конституційної системи.

Головна ідея професора Л. Юзькова залишається актуальною й нині: народовладдя підпорядковує діяльність держави та її органів інтересам людини, всіх соціальних верств суспільства. Антиконтитуційною є діяльність, спрямована на задоволення інтересів лише окремої частини народу. Ця теза вказує не тільки на повновладдя, а й на соціальну гарантованість, правову захищеність людини, демократичний режим функціонування держави. Можливості втілити концептуальну позицію вченого покладаються сьогодні на тих, хто бере участь у роботі Конституційної Асамблеї над внесенням змін до Конституції України.

Як керівник робочої групи Л. Юзьков передбачив і здійснив два етапи: підготував проект нової Конституції України (в редакції від 1 липня 1992 року), винесений на всенародне обговорення, а згодом розробив новий проект (в редакції від 27 травня 1993 року). Таким чином, сумлінно, без політичних мотивацій швидких темпів розробки нової Конституції, уникаючи кон'юнктури привабливості посилення влади державних інститутів, професор Л. Юзьков переслідував мету народної легітимізації і публічного розгляду тексту Конституції, що створювалася для народу України, який здобув свободу. Приклад методологічного орієнтиру у роботі над внесенням змін до Основного Закону закликає ще раз оцінити наполегливу працю видатного вченого-конституціоналіста, професора Леоніда Петровича Юзькова. Адже досягнутий етап побудови конституціоналізму в Україні був справою всього його життя.

¹ Юзьков Л. П. Конституційні закони: утвердження концепції і становлення практики // Радянське право. — 1991. — № 5. — С. 12.

РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ, КОМЕНТАРІ

Права і свободи людини крізь призму діяльності Конституційного Суду України

(рецензія на монографію А. Головіна «Права людини: інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України»)

А. Селіванов

доктор юридичних наук, професор,
дійсний член Національної академії
правових наук України

Представники кожної галузі юридичної науки, у тому числі і конституційного права, намагаються забезпечити об'єктивність результатів проведених досліджень, але не всім це вдається. Нерідко дослідники отримують протилежні результати при аналізі одних і тих самих закономірностей, а у висвітленні діяльності Конституційного Суду України допускають досить поверхову констатацію щодо реалізації функцій і повноважень, зокрема з предмета розгляду справ стосовно прав і свобод людини і громадянина. У чому полягає причина розбіжностей у висновках щодо теорії і практики конституційного правосуддя? Насамперед часто повторюються публікації, які свідчать про неглибоке пізнання процесів і закономірностей, притаманних інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України, виявленню ним змісту конституційного потенціалу кожної норми чи положення, що закладені у тексті Конституції України. Поява другої ґрунтовної монографії Голови Конституційного Суду України А. Головіна¹ переконує у тому, що автор не тільки розкрив унікальну роль інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду, а й по-новому підійшов до аналізу виконання Конституційним Судом України функції офіційного тлумачення Конституції і законів України. Ця важлива складова конституційної юрисдикції має особливе призначення — дати конституційне праворозуміння, виявити правову природу суспільних відносин, в яких права і свободи людини мають відображати соціальну цінність і обов'язок держави щодо їх забезпечення. Саме на основі методологічних підходів і з позицій конституційної доктрини ця проблема в теорії права ще не розглядалася. Насамперед у цьому полягає важливість роботи А. Головіна як практика-конституціоналіста, який наукові методи пізнання зосередив у такій складній сфері діяльності, як офіційне тлумачення правових норм Конституційним Судом України.

¹ Головін А. С. Права людини: інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України. — К. : Логос, 2012. — 369 с.

Привертає увагу нешаблонна структурна побудова монографії, що суттєво відрізняється від наукових праць, в яких даються лише коментарі, а оригінально-самостійних підходів вони не мають. Саме тому, говорячи про переваги дослідницької роботи А. Головіна, слід відзначити авторські акценти щодо інтерпретаційного напрямку діяльності Конституційного Суду України, оскільки у такий спосіб громадяни отримують доступ до конституційного правосуддя, праворозуміння і реалізації своїх прав і свобод.

Закономірно виникає запитання: чим пояснюється актуальність дослідження інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України в сфері охорони прав людини? Вона зумовлена нагальною потребою впровадження системного розуміння прав людини, що мають природне та нормативістське походження, оскільки законодавство динамічно оновлюється, а вимоги світових і європейських правових стандартів для кожної держави є обов'язковими. Автор монографії у вступній частині не випадково наводить історичні відомості щодо кадрового складу Конституційного Суду України та його Секретаріату у персоналіях, підкреслюючи авторитетний корпус суддів — відомих учених-правознавців і професійних суддів, які стояли біля джерел діяльності Конституційного Суду і визначили пріоритет у розгляді конституційних звернень громадян. А. Головін, підкреслюючи важливість цього напрямку, зазначає, що «на порядку денному Конституційного Суду України першочерговими завжди були питання, пов'язані з недопущенням порушень прав і свобод людини і громадянина» (с. 8).

Своє конкретне предметне дослідження автор почав зі з'ясування змісту словосполучення «офіційне тлумачення». Враховуючи висловлене в науковій літературі ставлення до офіційного тлумачення (професори М. Матузов, О. Майстренко), автор слушно зауважує, що до повноважень Конституційного Суду України не належить вирішення колізійних спорів, посилаючись на Рішення Конституційного Суду України від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007. Натомість аргументація професора О. Скакун щодо необхідності тлумачення не викликає у автора заперечень. Проте навряд чи може вважатися прийнятною позиція вченого-теоретика, оскільки, здійснюючи офіційне тлумачення згідно зі статтею 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», не можна орієнтувати суб'єктів права, як пропонує О. Скакун, на звернення громадян, щоб вони доводили «неповне охоплення юридичними нормами фактичних умов життя», «нечіткість, схематизм, помилковість нормативних положень як результат недогляду, недбалості правотворчих органів» (с. 20).

Таким чином, А. Головін обирає достатньо переконливу власну позицію, обґрунтовуючи реалізацію важливої функції Конституційного Суду України обставинами неоднозначного застосування положень Конституції чи законів України судами або іншими органами державної влади. У цьому полягає висока місія суддів. Як зазначав свого часу мислитель епохи Відродження Ф. Бекон: «... Їх справа *jus dicere*, а не *jus dare*», тобто тлумачити закони, а не створювати їх. Саме цей шлях реалізації права громадян — звертатися з клопотаннями до Конституційного Суду України — є досить ефективним засобом захисту конституційних прав і свобод, що підтверджується практикою органу конституційної юрисдикції, яку наводить автор монографії, аналізуючи права громадян у найбільш важливих сферах правовідносин, де їх було порушено, зокрема, це право на соціальний захист, право на судовий захист тощо.

Розвиваючи теорію юридичної герменевтики, автор монографії у теоретичному розділі дотримується ідеї, що за своєю спрямованістю правильне розуміння юридичного тексту не завершує дослідження, а передбачає багатогранну рефлексію, коли з позицій теорії природного права відбувається становлення конкретного історичного права. Аналізуючи цей потужний напрям юриспруденції, А. Головін зупиняється на доведенні наукової цінності канонів герменевтики, які допомагають розумінню «інтерпретатора», коли Конституційний Суд тлумачить найбільш складні правозастосовні, юридичні категорії, поняття, терміни. При цьому орган конституційної юрисдикції не займається питаннями роз'яснення, оскільки тлумачення має природу практичної необхідності, коли терміни, поняття набувають широкого смислового значення і саме тлумачення Конституційним Судом надають їм універсального характеру для праворозуміння.

На наш погляд, у заключній частині праці А. Головіна повною мірою виявляється обсяг задоволення правозастосовного інтересу, що безпосередньо входить у проблематику рецептурології. Тобто автор у термінах і поняттях розкриває смислове значення кожного з досліджуваних актів (рішення і висновки Конституційного Суду України). Такої аналітичної роботи з текстами рішень Конституційного Суду України не проводив жодний дослідник, адже з'ясування змісту кожної складової, кожного слова у тексті дає повне уявлення про зміст поняття або явища в цілому.

Заявлена для оцінки дослідницька праця А. Головіна представляє інтерес як для суб'єктів правозастосування, так і для тих, хто розуміє, наскільки наукові підходи допомагають використовувати офіційну інтерпретацію, яка творчо народжується в конституційному правосудді.

Надзвичайний стан як інститут польського конституційного права

П. Стецюк

суддя Конституційного Суду України,
кандидат юридичних наук, доктор права, заслужений юрист України

У наш час, що характеризується загальною глобалізацією та неминучою інтеграцією національних правових систем, надзвичайно важливими є об'єктивна інформація про розвиток нормативно-правових систем зарубіжних країн (насамперед держав, з якими межує Україна) та загальне розуміння особливостей цих процесів, визначення їх основних тенденцій. Останнє набуває особливого значення у тих випадках, коли йдеться про національне врегулювання питань, від яких тією чи іншою мірою може залежати характер міждержавних відносин на певному історичному відрізку часу, а також тих питань, які безпосередньо пов'язані з подоланням спільних для декількох держав проблем, зокрема екологічного характеру. В таких випадках об'єктивно може виникати необхідність узгодження спільних дій, що зумовлює потребу вивчення особливостей національного правового регулювання зазначених питань. З огляду на це, а також враховуючи оригінальність наукових підходів у вивченні надзвичайного стану як конституційно-правового явища, монографічне дослідження сучасного польського вченого-конституціоналіста, професора кафедри конституційного та міжнародного права Вищої школи права і адміністрації в Перемишлі доктора Кшиштофа Екхардта «Надзвичайний стан як інститут польського конституційного права»¹, безперечно, заслуговує на увагу й українського читача.

Незважаючи на суттєві відмінності, насамперед у техніко-юридичному плані, щодо конституційно-правового регулювання інституту надзвичайного стану в Польщі та Україні, монографічне дослідження К. Екхардта представляє цінність для українського читача. По-перше, воно дає ґрунтовне уявлення про саме розуміння (поняття, сутність, правову природу) явища надзвичайного стану в польському праві (с. 12–25), а також про процеси його конституціоналізації. У зв'язку з цим предметом детального аналізу стали як питання запровадження надзвичайного стану на польських землях у ХІХ — на початку ХХ століття, так і його конституціоналізація за польськими конституціями 1921, 1935, 1952, 1992 (так звана мала Конституція) та 1997 років. Особливу увагу автор звертає на генезу категорії надзвичайного стану, на розвиток його «внутрішньої конструкції» (причин та способів запровадження, підстав припинення, характеру змін у системі владних повноважень державних органів тощо). На думку доктора Екхардта, саме тривалий (в історичному плані) та далеко непростий з позицій практичного застосування (зокрема, з огляду на досвід 1980-х років) процес розвитку інституту надзвичайного стану в Польщі зрештою зумовив його якісно нове внутрішнє наповнення. Адже нині чинна Конституція Республіки Польща (1997) «відрізняється

¹ Eckhardt Krzysztof. Stan nadzwyczajny jako instytucja polskiego prawa konstytucyjnego. — Przemysł — Rzeszów, 2012. — 435 s.

передусім комплексністю врегулювання надзвичайного стану в усіх його аспектах та запровадженням перший раз у польському конституціоналізмі третьої категорії надзвичайного стану — стану катастрофи» (с. 141) поруч з існуючими раніше військовим та винятковим (особливим) станами як складовими загально-го інституту надзвичайного стану.

По-друге, інтерес становить застосування методологічного підходу у висвітленні правової природи надзвичайного стану як конституційно-правового явища. Для проведення свого дослідження автор обрав так званий шлях «аксіологічного зрізу» (тобто погляду на сутність досліджуваного явища з позицій ціннісного підходу). Тому увага зосереджується на проблемі об'єктивного існування «конфлікту цінностей» як при творенні, так і при застосуванні інституту надзвичайного стану. Отже, відбувається аналіз тих «цінностей, які охороняються надзвичайним станом» (суверенітет держави, безпека особи), «цінностей, які порушуються надзвичайним станом» (обсяг окремих прав людини, втручання у сферу особистої свободи, цивільний контроль над армією, виборчі процедури, стабільність структури органів публічної влади і реалізації їх компетенції). Вчений зазначає, що детальний аналіз польських конституцій дає змогу чітко виділити характерні риси базових цінностей, які охороняються надзвичайним станом. Він покликаний охороняти територіальний суверенітет і внутрішню суверенність держави, а також права суспільства та людини. На цій підставі можна дійти висновку, що це і є ті цінності, які конституцієдавець вважає особливо важливими» (с. 289). У монографії акцентується також на важливості вироблення (визначення) так званих меж, які не можна переходити при запровадженні надзвичайного стану. Коли ж ідеться про сферу прав людини, то, як зауважує К. Екхардт, такою межею є «невідчужувані права людини», в цій частині сьогоднішній польський досвід конституційно-правового регулювання інституту надзвичайного стану відповідає загальновизнаним міжнародно-правовим стандартам.

По-третє, дослідження є спробою оцінити інститут надзвичайного стану на предмет його ефективності (результативності). І хоча «пошук юридичних механізмів, які можуть забезпечити ефективність надзвичайного стану, є завданням незмінно важким, автор дослідження слушно підкреслює, що неефективний надзвичайний стан — це непотрібний надзвичайний стан. Раціональний нормотворець мусить намагатися знайти оптимальну конструкцію, яка створить якнайбільшу правдоподібність ефективності надзвичайного стану» (с. 366). За таких підходів логічним є намагання автора монографії детально дослідити питання безпосередніх критеріїв ефективності надзвичайного стану, факторів результативності процедури його запровадження, змісту правових гарантій функціонування надзвичайного стану тощо. Ці теоретичні пошуки підкріплюються ґрунтовним аналізом «гарантій ефективності впровадження надзвичайного стану» у різні періоди польської історії, зокрема у міжвоєнний час та у період військового стану 1980-х років.

З огляду на викладене можна констатувати, що автор монографічного дослідження дійшов низки логічних та науково обґрунтованих висновків, частина з яких може мати не тільки науковий, а й певною мірою практичний інтерес, у тому числі і для української сторони. Зокрема, йдеться про удосконалення правового регулювання інституту надзвичайного стану. Так, вчений висловлює сумніви в

доцільності (насамперед через процеси глобалізації) існування конституційного припису щодо можливості запровадження військового стану в частині території держави (с. 374–375). Заслуговує на увагу позиція автора про те, що при запровадженні надзвичайного стану якісних змін мають зазнавати владні повноваження глави держави, оскільки саме він є «найбільш природним гарантом безперервності державної влади» як такої, та в цій ситуації слід забезпечити взаємодію розширеного парламентського контролю і детального контролю Конституційного Трибуналу (с. 372). Не викликає заперечень також загальний висновок К. Екхардта стосовно того, що за будь-яких обставин «надзвичайний стан, як свого роду криза влади, є завжди суттєвим розладом політичних процесів», і тому він «повинен тривати релятивно коротко» та за можливості «не залишати тривалих слідів у політичній системі» країни (с. 373). А для цього необхідне постійне удосконалення як конституційно-правового регулювання інституту надзвичайного стану, так і механізму його реалізації, зважаючи на мінливий та надзвичайно інтегрований сучасний світ.

Отже, можна стверджувати, що наукова праця доктора Кшиштофа Екхардта «Надзвичайний стан як інститут польського конституційного права» є вагомим внеском у скарбницю теорії сучасного конституційного права та дозволяє, зокрема українським читачам, пізнати особливості конституційно-правового розвитку Республіки Польща на сучасному етапі її розвитку.

ВІТАЄМО ЮВІЛЯРІВ

У січні свій 65-річний ювілей відзначив **Михайло Васильович КОСТИЦЬКИЙ** — суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України.

У 1996 році Верховною Радою України Костицького М. В. було призначено суддею Конституційного Суду України. На цій високій державній посаді сповна розкрився його потужний науковий і творчий потенціал, блискучі ораторські здібності, вміння логічно мислити, неперевершено вести дискусію та переконувати. Усьому цьому сприяла його попередня викладацька та наукова робота у Львівському національному університеті імені Івана Франка, а пізніше — консультативна та правотворча діяльність у Верховній Раді України як народного депутата України, члена Конституційної комісії.

Михайло Васильович Костицький — засновник в Україні двох наукових шкіл: філософії права та юридичної психології. Пріоритетними напрямками його наукових досліджень є юрисдикційний процес та конституційне право і процес. Під його керівництвом підготовлено 22 кандидати наук і 11 докторів.

Він є автором 250 наукових праць, серед яких найбільш вагомі: «Судебно-психологическая экспертиза» (Львів, 1987); «Використання спеціальних психологічних знань в кримінальному процесі» (Київ, 1990); «Введение в юридическую психологию: методологические и теоретические проблемы» (Київ, 1990); «Військово-юридична психологія» (Хмельницький, 1999); «Основи держави і права України» у співавторстві (Львів, 1992); «Філософія права» (наукова редакція) у співавторстві (Київ, 2000).

Серед нових праць Костицького М. В., зокрема, такі: «Юридична психологія» у співавторстві (Київ, 2007); «Філософія права» у співавторстві (Київ, 2007); «Вибрані наукові праці» (Чернівці, 2008); «Релігієзнавство» у співавторстві (Київ, 2008); «Психологія судового розгляду кримінальних справ» у співавторстві (Чернівці, 2010); «Судово-психологічна експертиза в адміністративному процесі» (монографія) у співавторстві (Івано-Франківськ, 2011); «Судова психологія» у співавторстві (Чернівці, 2013).

За багатогранну діяльність, значний внесок у розвиток науки й освіти Костицькому М. В. присвоєно звання генерал-майора та генерал-лейтенанта внутрішньої служби, заслуженого юриста України, нагороджено орденами «За заслуги» II та III ступенів, орденом Короля Данила Галицького, Почесною грамотою Верховної Ради України та багатьма іншими відомчими нагородами та відзнаками громадських організацій, вітчизняних і зарубіжних вищих навчальних закладів.

Колектив Конституційного Суду України з приємністю згадує Михайла Васильовича як справжнього інтелектуала, людину енциклопедичних знань,

чемну та інтелігентну, привітну і комунікабельну. Понад 15 років він є членом Редакційної ради «Вісника Конституційного Суду України» та активно співпрацює з редакцією журналу.

Судді Конституційного Суду України, його Секретаріат та Редакційна рада «Вісника Конституційного Суду України» вітають Михайла Васильовича з ювілеєм і щиро бажають йому доброго здоров'я, родинного благополуччя, здійснення творчих задумів і нових життєвих перемог.

60-річний ювілей відсвяткував **Петро Станіславович ПАЦУРКІВСЬКИЙ** — завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права, декан юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член редакційної ради «Вісника Конституційного Суду України».

Народився Петро Станіславович 4 січня 1953 року на Хмельниччині у багатодітній сім'ї простих колгоспників. Жага до знань, сумлінне ставлення до вивчення предметів проявилися у хлопця ще під час навчання в загальноосвітній школі, яку він закінчив із золотою медаллю.

Після закінчення школи розпочався шлях юнака у незвіданий світ науки: у 1975 році він закінчив історичний факультет Чернівецького державного університету з червоним дипломом, у 1978–1981 роках навчався у стаціонарній аспірантурі Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка і достроково захистив кандидатську дисертацію з історії.

Подальшу свою долю Петро Станіславович пов'язав з юриспруденцією. У 1995 році він закінчив юридичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, а через три роки захистив докторську дисертацію на тему: «Проблеми загальної теорії фінансового права в умовах переходу до ринкової економіки».

Увесь свій талант педагога і творчий потенціал ученого Петро Станіславович присвятив становленню юридичної науки й освіти. Наукові інтереси професора зосереджені на питаннях філософії, загальної теорії фінансового права, методології юридичної науки, що знайшли своє втілення у його публікаціях, яких нараховується понад сто. Про педагогічні здібності Пацурківського П. С. його студенти кажуть: «Максимум добра, позитиву і людяності». Під його науковим керівництвом захищено 10 кандидатських дисертацій з правознавства.

Колектив Конституційного Суду України та редакційна рада «Вісника Конституційного Суду України» щиро вітають Петра Станіславовича і бажають йому міцного здоров'я, довголіття, благополуччя та подальших досягнень на юридичній ниві.

Інформація про виконання бюджету Конституційним Судом України за 2012 рік

Головною метою діяльності Конституційного Суду України є забезпечення конституційної юрисдикції в Україні, гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

Основним завданням Конституційного Суду України є забезпечення розгляду конституційних подань і звернень, вхідної документації, прийняття рішень і надання висновків щодо конституційності законів, інших правових актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідності Конституції України міжнародних договорів України, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» Конституційному Суду України за кодом програмної класифікації видатків 0801010 «Забезпечення конституційної юрисдикції в Україні» були затверджені бюджетні призначення за загальним фондом у сумі 67 356,7 гривень.

Враховуючи те, що власні надходження Конституційного Суду України не мають постійного характеру, видатки спеціального фонду в річному розписі не затверджуються.

Інформацію про виконання бюджету Конституційним Судом України подано в таблиці.

Інформація про бюджет за бюджетними програмами з деталізацією за кодами економічної класифікації видатків бюджету Конституційного Суду України за 2012 рік

(тис. грн)

Код програмної класифікації видатків бюджету / код економічної класифікації видатків бюджету	Код функціональної класифікації видатків	Найменування згідно з програмною класифікацією видатків	Загальний фонд		Спеціальний фонд		Разом	
			план на 2012 рік з урахуванням внесених змін	касове виконання за 2012 рік	план на 2012 рік з урахуванням внесених змін	касове виконання за 2012 рік	план на 2012 рік з урахуванням внесених змін	касове виконання за 2012 рік
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Видатки всього за головним розпорядником коштів державного бюджету, в тому числі:			67 356,7	65 495,2	-	-	67 356,7	65 495,2
1110	0330	Оплата праці працівників бюджетних установ	41 174,2	40 800,2	-	-	41 174,2	40 800,2

1120	0330	Нарахування на заробітну плату	13 341,7	12 824,5	-	-	13 341,7	12 824,5
1130	0330	Придбання товарів і послуг	7 066,3	6 174,1	-	-	7 066,3	6 174,1
1140	0330	Видатки на відрядження	213,2	194,9	-	-	213,2	194,9
1160	0330	Оплата комунальних послуг та енергоносіїв	2 098,9	2 058,1	-	-	2 098,9	2 058,1
1172	0330	Окремі заходи по реалізації державних (регіональних) програм, не віднесені до заходів розвитку	16,9	9,5	-	-	16,9	9,5
1350	0330	Поточні трансферти за кордон	25,0	19,0	-	-	25,0	19,0
2110	0330	Придбання обладнання і предметів довгострокового користування	3 340,6	3 335,0	-	-	3 340,6	3 335,0
2300	0330	Придбання землі і нематеріальних активів	79,9	79,9	-	-	79,9	79,9
в тому числі за бюджетною програмою 0801010 «Забезпечення конституційної юрисдикції в Україні»			67 356,7	65 495,2	-	-	67 356,7	65 495,2
1110	0330	Оплата праці працівників бюджетних установ	41 174,2	40 800,2	-	-	41 174,2	40 800,2
1120	0330	Нарахування на заробітну плату	13 341,7	12 824,5	-	-	13 341,7	12 824,5
1130	0330	Придбання товарів і послуг	7 066,3	6 174,1	-	-	7 066,3	6 174,1
1140	0330	Видатки на відрядження	213,2	194,9	-	-	213,2	194,9
1160	0330	Оплата комунальних послуг та енергоносіїв	2 098,9	2 058,1	-	-	2 098,9	2 058,1
1172	0330	Окремі заходи з реалізації державних (регіональних) програм, не віднесені до заходів розвитку	16,9	9,5	-	-	16,9	9,5
1350	0330	Поточні трансферти за кордон	25,0	19,0	-	-	25,0	19,0
2110	0330	Придбання обладнання і предметів довгострокового користування	3 340,6	3 335,0	-	-	3 340,6	3 335,0
2300	0330	Придбання землі і нематеріальних активів	79,9	79,9	-	-	79,9	79,9

Інформаційно-аналітична довідка щодо виконання рішень Конституційного Суду України у 2007–2012 роках

У 2007–2012 роках Конституційним Судом України (за станом на 31 грудня 2012 року) прийнято 137 рішень. Із них 57 — за конституційними поданнями та конституційними зверненнями щодо офіційного тлумачення положень нормативно-правових актів, 76 — за конституційними поданнями щодо конституційності положень законів та інших нормативно-правових актів, 4 — у справах за конституційними поданнями та конституційними зверненнями щодо офіційного тлумачення та перевірки правових актів або їх окремих положень на відповідність Конституції України (в результаті розгляду конституційних подань та конституційних звернень щодо офіційного тлумачення законів України у 6 рішеннях Конституційного Суду України нормативно-правові акти визнавалися неконституційними).

Правову основу механізму виконання рішень, висновків Конституційного Суду України складають Конституція України, Закон України «Про Конституційний Суд України» (далі — Закон). Рішення, висновки Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання (частина третя статті 124, частина друга статті 150 Конституції України, Рішення Конституційного Суду України від 9 червня 1998 року № 8-рп/98 у справі щодо внесення змін до Конституції України, стаття 69 Закону).

Порядок виконання рішень і висновків Конституційного Суду України визначено статтею 70 Закону. Відповідно до її положень копії рішень і висновків Конституційного Суду України надсилаються наступного робочого дня після їх офіційного оприлюднення суб'єкту права на конституційне подання чи конституційне звернення, з ініціативи якого розглядалася справа, до Міністерства юстиції України, а також до органу влади, що прийняв правовий акт, який був предметом розгляду в Конституційному Суді України (частина перша). У разі необхідності Конституційний Суд України може визначити у своєму рішенні, висновку порядок і строки їх виконання, а також покласти на відповідні державні органи обов'язки щодо забезпечення виконання рішення, додержання висновку (частина друга).

Зазначене положення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000 (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України) «треба розуміти як право Конституційного Суду України у разі необхідності визначити у своєму рішенні, висновку порядок і строки його виконання та покласти обов'язок на відповідні державні органи забезпечити це виконання. При цьому незалежно від того, чи визначено в рішенні, висновку Конституційного Суду України порядок його виконання, відповідні державні органи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» (пункт 3 резолютивної частини). «Рішення Конституційного Суду України мають пряму дію і для набрання чинності не потребують підтверджень з боку будь-яких органів державної влади» (абзац третій пункту 4 мотивувальної частини). Додаткове визначення у рішенні

нях, висновках Конституційного Суду України порядку їх виконання не скасовує і не підміняє загальної обов'язковості їх виконання (абзац шостий мотивувальної частини). Згідно з цим Рішенням положення частини другої статті 150 Конституції України щодо виконання рішень Конституційного Суду України необхідно розуміти так, що закони, інші правові акти або їх окремі положення, визнані за цими рішеннями неконституційними, не підлягають застосуванню як такі, що відповідно до частини другої статті 152 Конституції України втратили чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність (пункт 2 резолютивної частини).

Обов'язок виконання рішення Конституційного Суду України передбачений Конституцією України, яка має найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів. Це виключає можливість органу державної влади (у тому числі парламенту, органу місцевого самоврядування, їх посадових осіб) відтворювати положення правових актів, визнаних Конституційним Судом України неконституційними, крім випадків, коли положення Конституції України, через невідповідність яким певний акт (його окремі положення) було визнано неконституційним, у подальшому змінені в порядку, передбаченому розділом XIII Основного Закону України (абзаци другий, третій підпункту 3.3. пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 10 червня 2010 року № 16-рп/2010).

Відповідно до частини третьої статті 70 Закону Конституційний Суд України має право зажадати від органів, зазначених у цій статті, письмового підтвердження виконання рішення, дотримання висновку Конституційного Суду України. Невиконання рішень та недотримання висновків Конституційного Суду України тягнуть за собою відповідальність згідно з законом (частина четверта статті 70 Закону).

Конституційний Суд України у Рішенні від 30 червня 2009 року № 16-рп/2009 зазначив, що виконання всіма суб'єктами правовідносин приписів, викладених у рішеннях суду, які набрали законної сили, утверджує авторитет держави як правової (абзац другий пункту 4 мотивувальної частини). Разом з тим, як свідчить практика, не всі рішення Конституційного Суду України виконуються.

Аналіз стану виконання цих рішень дає підстави розділити їх на декілька груп та позначити проблеми, що виникають під час їх виконання.

1. Рішення Конституційного Суду України, у яких визначено порядок їх виконання та які не виконано.

1.1. Рішення Конституційного Суду України від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007 у справі за конституційним поданням 70 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 10, пункту 3 частини другої, частин п'ятої, шостої статті 11, статті 15, частини першої статті 17, статті 24, пункту 3 розділу VI «Заключні положення» Закону України «Про політичні партії в Україні» (справа про утворення політичних партій в Україні).

У пункті 3 резолютивної частини Рішення Конституційний Суд України звертає увагу Верховної Ради України на необхідність приведення положення статті 24 Закону України «Про політичні партії в Україні» щодо судового порядку анулюван-

ня реєстраційного свідоцтва політичної партії у відповідність до норм Кодексу адміністративного судочинства України.

Положення статті 24 Закону України «Про політичні партії в Україні» не приведено у відповідність до положень Кодексу адміністративного судочинства України.

1.2. Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2008 року № 6-рп/2008 у справі за конституційними поданнями Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 5, статті 69, частини другої статті 72, статті 74, частини другої статті 94, частини першої статті 156 Конституції України (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі).

У пункті 5 резолютивної частини Рішення Конституційний Суд України звернув увагу Верховної Ради України, народних депутатів України, Президента України на необхідність ініціювання та приведення поточного законодавства України з питань референдумів у відповідність до норм чинної Конституції України.

У Верховній Раді України зареєстровано низку законопроектів, присвячених організації та проведенню референдумів. 6 листопада 2012 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про всеукраїнський референдум» № 5475-VI, який визначає правові засади, організацію та порядок проведення всеукраїнського референдуму. Неврегульованим залишається питання організації та порядку проведення місцевих референдумів.

1.3. Рішення Конституційного Суду України від 10 вересня 2008 року № 15-рп/2008 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 1, частини першої статті 7, статей 8, 9, 10, частини четвертої статті 14, статті 17, частини першої статті 20, частини третьої статті 29 Закону України «Про прокуратуру» (справа про повноваження прокуратури відповідно до пункту 9 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України).

У пункті 3 резолютивної частини Рішення Конституційний Суд України звернув увагу Верховної Ради України на необхідність законодавчої реалізації положень пункту 9 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України (прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів та функцію попереднього слідства — до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів, та до сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування).

19 листопада 2012 року набрав чинності новий Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI¹, який містить розділ III «Досудове розслідування», в якому визначені повноваження слідчих органів внутрішніх справ, слідчих органів безпеки, слідчих органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, слідчих органів державного бюро розслідувань.

До дня введення в дію положень частини першої (в частині положень щодо повноважень здійснення досудового розслідування злочинів, передбачених

¹ Інтернет-ресурс Верховної Ради України <http://zakon1.rada.gov.ua>.

статтями 402–421, 423–435 Кримінального кодексу України) та частини четвертої статті 216 цього Кодексу повноваження щодо досудового розслідування передбачених ними кримінальних правопорушень здійснюють слідчі органи прокуратури, які користуються повноваженнями слідчих, визначених цим Кодексом.

1.4. Рішення Конституційного Суду України від 15 вересня 2009 року № 21-рп/2009 у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини третьої статті 14 Закону України «Про телебачення і радіомовлення».

У пункті 3 резолютивної частини Рішення Верховній Раді України рекомендовано в законодавчому порядку врегулювати питання про порядок формування персонального складу громадських рад Національної телекомпанії України та Національної радіокомпанії України.

Верховна Рада України не прийняла відповідного закону.

1.5. Рішення Конституційного Суду України від 7 жовтня 2009 року № 25-рп/2009 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 частини першої статті 49, другого речення статті 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

У пункті 3 резолютивної частини Рішення Конституційний Суд України зазначив: «Звернути увагу Верховної Ради України на необхідність приведення у відповідність до Конституції України положень інших законів, що регламентують виплату пенсій пенсіонерам, які постійно проживають у державах, з якими Україною не укладено відповідного договору, а також прийняття закону про відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними».

Рішення Конституційного Суду України не виконано.

1.6. Рішення Конституційного Суду України від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010 у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху).

У пункті 3 резолютивної частини Рішення Конституційний Суд України рекомендував Верховній Раді України привести порядок притягнення осіб до адміністративної відповідальності за порушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху у разі їх фіксації працюючими в автоматичному режимі спеціальними технічними засобами, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобами фото- і кінозйомки, відеозапису у відповідність до цього Рішення.

Рішення Конституційного Суду України не виконано.

2. Рішення Конституційного Суду України про визнання неконституційним нормативно-правового акта повністю чи в окремій частині, у яких порядок виконання не визначено.

Виконання цієї категорії рішень Конституційного Суду України не викликає особливих ускладнень, проте:

2.1. Наявна практика, коли орган державної влади після ухвалення рішення Конституційного Суду України приймає нормативний акт про виключення положення, визнаного Конституційним Судом України неконституційним.

Рішення Конституційного Суду України від 26 листопада 2009 року № 30-рп/2009 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про організацію і порядок діяльності Верховної Ради України» та Регламенту Верховної Ради України.

Цим Рішенням Конституційний Суд України визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), Закон України «Про організацію і порядок діяльності Верховної Ради України» від 4 вересня 2008 року № 374-VI та Регламент Верховної Ради України від 19 вересня 2008 року № 547-VI.

У Законі України «Про організацію і порядок діяльності Верховної Ради України» від 1 грудня 2009 року № 1667-VI¹ визнано таким, що втратив чинність, Закон України «Про організацію і порядок діяльності Верховної Ради України» від 4 вересня 2008 року № 374-VI.

Однак рішення Конституційного Суду України мають пряму дію і для набрання чинності не потребують підтверджень з боку будь-яких органів державної влади. Обов'язок виконання рішення Конституційного Суду України є вимогою Конституції України (частина друга статті 150), яка має найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів (частина друга статті 8)².

2.2. Інколи органи державної влади приймають закони, інші правові акти, у яких відтворюються положення, визнані неконституційними.

Рішення Конституційного Суду України від 27 травня 2009 року № 12-рп/2009 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 4 статті 9, пунктів 4, 5 статті 10, підпункту «г» пункту 1 статті 24, пункту 3 статті 26 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». *Цим Рішенням Конституційний Суд України визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення пункту 4 статті 9, пунктів 4, 5 статті 10, підпункту «г» пункту 1 статті 24, пункту 3 статті 26 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року № 3341-XII з наступними змінами щодо погодження з Комітетом Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією: призначення на посаду начальника Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України; призначення на посади і звільнення з них начальника Головного управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Центрального*

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 24.

² Абзац третій пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про прядок виконання рішень Конституційного Суду України).

управління Служби безпеки України, начальників відділів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю в Автономній Республіці Крим і в областях; створення і ліквідації спеціальних підрозділів по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю, призначення на посади і звільнення з них керівників цих спеціальних підрозділів; призначення керівників управління з нагляду за виконанням законів спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю Генеральної прокуратури України та його відділів.

Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення організаційно-правових основ запобігання, протидії, припинення корупції і організованої злочинності та виконання комітетами Верховної Ради України контрольних функцій» від 23 жовтня 2009 року № 1692–VI, яким було відтворено положення Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», визнані Конституційним Судом України неконституційними, та розширено перелік посад, призначення на які і звільнення з яких погоджуються з Комітетом Верховної Ради України.

3. Рішення Конституційного Суду України, в яких Верховній Раді України рекомендовано заповнити прогалини, усунути колізії у чинних законах або привести закони у відповідність до положень Конституції України.

Виконання цих рекомендацій безпосередньо залежить від суб'єктів законодавчої ініціативи. Згідно зі статтею 93 Конституції України право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України, Кабінету Міністрів України і Національному банку України.

3.1. Рішення Конституційного Суду України від 16 червня 2011 року № 6-рп/2011 у справі за конституційним зверненням громадянина Костенка Юрія Івановича щодо офіційного тлумачення окремих положень підпунктів 1, 2 пункту 1 Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» щодо порядку офіційного використання копій Прапора Перемоги».

У пункті 4 резолютивної частини Рішення Конституційний Суд України рекомендував Верховній Раді України законодавчо встановити порядок використання державних символів України, зокрема Державного Прапора України.

Рішення Конституційного Суду України не виконано.

Підсумовуючи огляд стану виконання рішень Конституційного Суду України органами, уповноваженими здійснювати нормотворчу діяльність, доцільно зазначити, що за період з 2007 року по 2012 рік (станом на 31 грудня 2012 року) прийнято 18 рішень, в яких Конституційним Судом України визначено порядок їх виконання або сформульовано рекомендації Верховній Раді України, іншим органам державної влади щодо заповнення прогалин, усунення колізій у чинних законах, інших нормативних актах або щодо приведення їх у відповідність до положень Конституції України. Аналіз змісту рішень Конституційного Суду України та прийнятих на їх виконання законів, інших нормативних актів, а також вжитих з метою такого виконання заходів, дозволяє дійти висновку, що із зазначених 18 рішень виконано 10, перебувають у процесі виконання 3, не виконано 6.

Виконання рішень Конституційного Суду України у більшості випадків передбачає заповнення прогалин у законодавстві, що утворюються в результаті визнання Конституційним Судом України положень законів, інших правових актів неконституційними, що має здійснюватись з урахуванням правових позицій Конституційного Суду України. Це потребує, зокрема, консолідації всіх політичних сил, представлених у Верховній Раді України, а також готовності з боку суб'єктів законодавчої ініціативи своєчасно розробити і внести відповідний законопроект.

Необхідно законодавчо вирішити питання про чинну редакцію положень законів, до яких вносилися зміни, якщо ці зміни в подальшому були визнані неконституційними в цілому або в частині. Це зняло б численні проблеми, пов'язані з виконанням рішень Конституційного Суду України як правотворчими органами, так і органами правозастосування.

**Управління правової експертизи Секретаріату
Конституційного Суду України**

Завідувач
редакційно-видавничого відділу
Секретаріату
Конституційного Суду України
С. Сидоренко
тел.: 0 (44) 238-10-32

Відповідальний
секретар
К. Пігнаста
тел.: 0 (44) 238-11-54
e-mail: court@ccu.gov.ua

Видавець

Видавничий Дім «Ін Юре»
Україна, 04107, Київ-107, вул. Багговутівська, 17-21
Тел./факс: 0 (44) 537-51-00
E-mail: info@inyure.kiev.ua
www.inyure.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
Серія ДК № 2191 від 20.05.2005 р.

Над випуском працювали:

Пазенко О. С.,
Горбаченко О. В.,
Печенюк Ю. О.,
Михайленко Т. Р.

Підписано до друку 12.03.2013.
Формат 70 x 100 ¹/₁₆. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 10,1. Обл. вид.-арк. 9,3.
Зам. № 13-247.
Наклад 550.
Ціна договірна.

Віддруковано у **ЗАТ «ВІПОЛ»**
Україна, 03151, м. Київ, вул. Волинська, 60
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 752 від 27.12.2001 р.